

Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme

Burak ONARAN*

KAYNAKLARIN, bilginin ve araştırmacıların dolaşımındaki hızlanma ve artış ulusal diller ve/veya siyasi sınırlarla ilişkili olarak tanımlanagelen akademik gelenekler arasındaki farkları büyük ölçüde muğlaklaştırıyor.¹ Osmanlı tarihi çalışmaları akademik dünyadaki bu genel eğilime bir istisna teşkil etmiyor. Hatta, aynı büyük başlık üzerinde çalışıyor olmaktan ötürü, konu seçimi, kullanılan arşiv malzemesi tipi ve kuramsal yaklaşım gibi temel noktalarda, farklı ülkelerdeki Osmanlı tarihi çalışmaları arasında zaten yüksek oranda bir etkileşimin var olageldiğini söyleyebiliriz. Farklı ülkelerdeki Osmanlı tarihi çalışmaları, en az buldukları ülkedeki tarihçilik dünyasına ait oldukları kadar, Osmanlı tarihi çalışmaları dünyasına da aitler ve buldukları ülkenin tarihçilik disiplinindeki eğilim ve tartışmalardan etkilendikleri kadar, hatta belki de daha çok, Osmanlı tarihçiliği dünyasındaki gelişmelerden etkileniyorlar. Akademik dünyadaki artan hareketlilik Osmanlı tarihi alanındaki okulları tanımlamayı daha da zorlaştırıyor. Osmanlı tarihi alanında uzmanlaşan akademisyenler arasında kariyerleri boyunca farklı tarihçilik geleneklerine dayanan ülkelerde eğitim görenlerin, çalışanların sayısı artıyor.² Giderek artan sayıda akademisyen birden çok dilde yayın yapıyor ve yayın dünyasında çok dilli kolektif eserlerde bir artış olduğu görülüyor. Bütün bu yukarıda saydığımız faktörler dil ve/veya ulusal sınırla tanımlanabilecek, tamamen kendine özgü bir Osmanlı tarihçiliği okulundan bahsetmenin aslında pek de mümkün olmadığını en başından kabul etmemiz gerektiğini gösteriyor.

Somut örneğimize gelirse: Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulunu tanımlamakta, bu okulu diğerlerinden ayıracak sınırları çizmekte, kimlerin ya da hangi çalış-

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

1 Yüksek öğretim modellerinin, öğrenci ve akademisyenlerin uluslararası dolaşımını arttıracak ve neo-liberal ekonomik politikalarla uyumlu hâle gelecek biçimde standardizasyonunu hedefleyen Avrupa Birliği destekli projeler bu süreçte önemli bir rol oynuyorlar. Uluslararası etkileşim imkânlarının artması, ulusal sınırların akademik dünya üzerindeki kısıtlayıcı etkilerinin görece zayıflaması ne kadar heyecan vericiyse, yüksek öğretimin standartlaştırılmasına yönelik politikaların akademik kültürler üzerindeki tektipleştirici ve ufuk daraltıcı etkisi de o derece endişe verici.

2 Kuşkusuz bu gözlemlerin Osmanlı tarihi çalışmaları alanına dair detaylı verilerle desteklenmeye ihtiyacı var. Akademik dünyadaki hareketliliğin artışını gösteren genel veriler için bkz. *Global Education Digest 2006*, UNESCO Institute for Statistics, Montreal, 2006. Rapordaki istatistikler 1975 yılında sekiz yüz bin olan kendi ülkesi dışında eğitim alan öğrenci sayısının 1999 yılında bir milyon yedi yüz elli bine, 2004 yılında ise iki buçuk milyona ulaştığını gösteriyor (*a.g.e.*, s. 34).

maların bu okulun temsilcileri olarak sayılacağına karar vermekte kullanılabilir olacak objektif kriterlerin var olduğunu söyleyebilmek mümkün değil. Çerçvemizi kuşkusuz sadece Fransız tabiyetine sahip olanlarla ve onların sadece Fransızca yazdıklarıyla sınırlayamayız. Öte yandan Fransız okuluyla organik bağ kurmuş olan her akademisyenin, ya da Fransızca yapılmış her yayının Fransız okuluna dahil olduğunu da iddia edemeyiz. Örneğin, Osmanlı coğrafyasının parçası olmuş, sonrasında uzun süre Fransız dominasyonunda kalmış olan ve Fransızcanın akademik dünyada yaygın olarak kullanıldığı Arap ülkelerindeki Osmanlı tarihi çalışmalarının ne Fransız okulunun doğal bir parçası olduğunu, ne de bu okulun tamamen dışında görülmesi gerektiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Bütün bu belirsiz sınırları keskinleştirmeye çalışmak, daraltıcı kriterlerle düşünüldüğünde Fransız okulunu olduğundan çok daha küçük bir hale indirgeme, kapsayıcı olmaya çalışıldığı oranda da okulun sınırlarını Osmanlı tarihi çalışmaları dünyasının sınırlarına yaklaşturma, hatta yer yer eşitleme riskini taşıyor.

Fransız okulunu tanımlamaya, sınırlarını belirlemeye dair yukarıda belirtilen bütün bu zorluklardan hareketle, birbiriyle ilişki içinde olan üç temel sonuç çıkartabiliriz. Öncelikle, mutlak olarak *sui generis* bir Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulundan, pratikte değil, ancak soyutlama düzeyinde bahsedilebilir. İkinci olarak, Fransız okulu soyutlamasına kaynaklık edecek neredeyse hemen her tür tanımlama büyük ölçüde subjektif olmak durumundadır. Ve üçüncü olarak, Fransız okulunun alamet-i farikası sayılabilecek özellikler sadece bu okula münhasır değildir; bu özelliklerin söz konusu okul özelinde sadece daha belirgin ve belirleyici oldukları iddia edilebilir. Ayrıca, ilerleyen sayfalarda ele alacağımız tarihsel arkaplan, kurumsal gelişim ve tematik bibliyografyada da görülebileceği gibi, söz konusu olan oldukça uzun bir geçmişe sahip ve hayli üretken bir okul. Dolayısıyla, bu okul için kullanılabilir tanımlamaların okulun bütün tarihini ve yapılan tüm çalışmaları kapsama ihtimali olamayacağından, neredeyse her tür tanımlamayı yanlışlayabilecek örneklerin var olduğu unutulmamalıdır.

Şimdi, bütün bu öncüllerin sınırları içinde kalmak kaydıyla, Fransız okulunun karakteristikleri hakkında, tematik ve metodolojik eğilimlerinden hareketle birkaç saptamada bulunmaya çalışabiliriz. Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulunda ele alınan konulara baktığımızda, konu seçimindeki tercihlerin büyük ölçüde Osmanlı tarihçiliği dünyasındaki genel eğilimlerle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Örneğin, son yirmi beş yılın öne çıkan kent ve kentleşme, sosyallik biçimleri, kahvehaneler gibi konu başlıklarında Fransız okulunun, Osmanlı tarihi çalışmaları dünyasıyla aşağı yukarı eş zamanlı bir biçimde ve paralel yoğunlukta çalışmalar ortaya çıkardığını görüyoruz. Öte yandan, konu seçiminde Fransız okulunun bazı özgün yanları olduğunu da belirtmek gerek. Sosyal bilimlerde ve özel olarak Anglosakson dünyada yapılan Osmanlı tarihi çalışmalarında son dönemde görece ağırlık kazanan ve çalışma konularının belirlenmesinde de rol oynayan toplumsal cinsiyet merkezli yaklaşımların ve sömürge sonrası kuramının (*post-colonial theory*) Fransız okulunda pek fazla yankı bulmadığını gözlemliyoruz.³

3 Kuşkusuz bu kuramsal tartışmaların hiç etkisi olmadığı iddia edilemez. Toplumsal cinsiyet yaklaşımının etkisine örnek teşkil edebilecek bazı çalışmalar için bkz. Nora Şeni, "Ville ottomane et législation sur la présence en ville des femmes et des minorités ethniques religieuses", *Actes du IVe Congrès International d'histoire et de civilisation du Maghreb. Villes et Sociétés Urbaines au Maghreb. Les Cahiers de Tunisie*, c. XXXIV, n.137-138, 1986, s.325-335; a.mlf., "La mode et le vêtement féminin dans la presse satirique" →

İkinci olarak, ilerleyen sayfalarda okulun çalışmalarını tematik bir düzende ele alırken göreceğimiz gibi, Osmanlı tarihi çalışmaları dünyasında okulun öncülük ettiği ya da büyük ölçüde baskın olduğu bazı temaların varlığı da dikkat çekici. Ölüm-mezarlıklar, sufizm ve tarikatlar bu temalardan bazıları olarak not edilebilir. Ya da Gilles Veinstein ve Nicolas Vatin'in editörlüğünü üstlendiği, coğrafi terimlerle tanımlamaya alışkın olduğumuz “ada”yı Osmanlı tarihi çalışmaları için yeni bir konu olarak sunan -bu yönüyle de bir anlamda Fransız tarihçilik geleneğinde coğrafya-tarih ilişkisinin önemini anımsatan- kolektif kitap [*Insularités Ottoman*, Paris: IFEA-Maisonneuve, 2004] yine bu çerçevede örnek verilebilir.⁴ Yukarıda saydığımız temaların Fransız Osmanlı tarihi

d'Istanbul à la fin du XIXe siècle”, N. Clayer, A. Popovic ve T. Zarcone (der.), *Presse turque et presse de Turquie*, İstanbul: Isis, 1992, s. 189-209 [Türkçe tercümesi için bkz. “19.Yüzyıl sonu İstanbul basımında Moda ve kadın kıyafetleri”, *Kadın Bakış açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, Ş. Tekeli (der.), İstanbul: İletişim, 1990, s. 43-67]; François Georgeon, “Regards sur la femme à la veille des réformes kémalistes”, *Sous le signe des réformes. État et société, de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, İstanbul: Isis, 2009 [“Womens' Representations in the Ottoman Cartoons and the Satirical Press on the Eve of the Kemalist Reforms (1919-1924)” başlığıyla İngilizce olarak yazılmış olan makale, Fransızca tercümesinden daha sonra, Anastassia Falierou ve Duygu Köksal'ın derledikleri *Ottoman Women: A Social History from the Nineteenth and Twentieth Centuries* (I. B. Tauris, 2010) içinde yayımlanmıştır]. Ayrıca son on yılda araştırmacıların toplumsal cinsiyet tartışmalarını daha yakından takip etmeye başladıklarını görüyoruz; örneğin bkz. Randi Deguilhem, “La conscience de soi: la femme musulmane en tant que fondatrice et gérante des fondations pieuses à Damas à la fin de l'époque ottomane”, *Dirasat İnsaniyya (Études Humaines)*, *Revue d'Histoire de la Faculté de l'Université d'Alger*, n. 1, Cezayir, 2001, s. 3-19; a.m.f., “Gender Blindness and societal influence in late Ottoman Damascus: women who create and manage pious foundations”, *HAWWA: Journal of Women of the Middle East and the Islamic World*, n. 1/3, 2003, 2003, s. 329-330; a.m.f., “Women, Gender and Waqf: Ottoman”, *Encyclopédie de la Femme et des Cultures musulmanes, Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, c. 5, Leyden, Brill, 2007, s. 384-388; Anastassia Falierou, “Controverses sur l'émancipation de la femme: le cas de la revue *Vosporis* (1899-1907)”, *Actes du colloque Grecs de l'Anatolie et d'Istanbul, 1821-1964*, Atina: École Française d'Athènes (2011'de yayımlanacak); a.m.f., “La révolution Jeune-turque: une révolution de la condition féminine?”, *L'ivresse de la liberté: La révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Louvain: Peeters (2011'de yayımlanacak).

Fransız Osmanlı tarihi çalışmalarında sömürge sonrası kuramının etkisiyle doğrudan ilgili olarak, 2010 yılı başında Rennes şehrinde gerçekleştirilen “L'Orientalisme désorienté ? La Turquie contemporaine au miroir des approches postcoloniales” başlıklı kollokyumdaki “Le temps colonial ottoman” oturumunu not edebiliriz. Oturumda Jean-François Bayart'ın sunduğu “De l'Empire ottoman à la République de Turquie: la tentation coloniale” başlıklı çalışmasına internet üzerinde ulaşılabilir: <http://www.fasopo.org/cv/jff/encours/28012010.pdf>. Marc Aymes'in Doktora tezine dayanan ve Tanzimat'ın Kıbrıs'ta uygulanmasını ele alan kitabına, genel olarak sömürgecilik sonrası kuramı etrafındaki tartışmaları izleyen ve özel olarak Dipesh Chakrabarty'nin “taşralaştırmak” (*provincializing*) kavramsallaştırmasını kullanan bir örnek olarak işaret edebiliriz: “*Un Grand Progrès—sur le papier*”, *Histoire provinciale des réformes ottomanes à Chypre au XIXe siècle*, Paris-Leuven, Peeters, 2010. Ayrıca bkz. “Provincialiser l'empire. Chypre et la Méditerranée ottomane au XIXe siècle”, *Annales, Histoire, Sciences sociales*, 62/6, 2007, s. 1313-1344.

- 4 Adaların siyasi, idari, mali, dinî, etnik ve toplumsal yapılarıyla, İstanbul'un adalara yönelik politikaları, adaların salgın hastalıklar karşısındaki durumu, yabancıların gözüyle adalar gibi alt başlıklar etrafında toparlayabileceğimiz çalışmalardan oluşan kitap -normal olarak- Ege adaları ağırlıklı olsa da, Kızıldeniz ve Tuna'daki Osmanlı adalarına dair çalışmaları da içeriyor: Nicolas Vatin, “Îles grecques? Îles ottomanes? L'insertion des îles de l'Égée dans l'Empire ottoman à la fin du XVIe siècle”; Gilles Veinstein, “Le législateur ottoman face à l'insularité: l'enseignement des *kânûnnâme*”; Vera Costantini, “La loi du sultan débarque à Chypre: l'installation ottomane à partir d'une analyse des budgets”; Elisabetta Borromeo, “Les Cyclades à l'époque ottomane. L'insularité vue par les missionnaires jésuites (1625-1644)”; Colin Heywood, “Ottoman territoriality versus maritime usage: the ottoman islands and english privateering in the wars with France (1689-1714)”; Aysel Kayapınar, “Les îles ottomanes du Danube au XVIe siècle”; Michel Tuchscherer, “Îles et insularité en mer Rouge à l'époque ottomane (XVIe-début XIXe siècles)”; Daniel Panzac, “

çalışmalarında ortaya çıkması ya da daha çok çalışılmış olmasında, okulun tarih malzemesine öncelik vermek yönündeki eğiliminin yanı sıra Fransa'daki tarih çalışmalarındaki eğilimleri ve gelişmeleri izlemesinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Fransız okulunun metodolojik düzeydeki en çok dikkat çeken karakteristiğinin belgeye ve olguya verdiği öncelik, belge ve olguyu çözümlemek konusunda gösterdiği hassasiyet olduğu iddia edilebilir. Okulun köklerindeki oryantalist Türkoloji geleneği, zanaatkar kalitelerinin başlıca kaynağı olarak gösterilebilir. Fransız okulu, genel olarak, sosyal bilim dünyasındaki güncel kuramsal tartışmalara girmeye pek hevesli değildir. Bu durum, yukarıda değindiğimiz kuramsal yaklaşım temelli bazı temaların Fransız okulunda pek rağbet görmemesinin muhtemel nedenlerinden biri olarak işaret edilebilir. Ancak burada söylediklerimiz Fransız okulunun kuramsal düzeyi yadsıdığı şeklinde anlaşılmalıdır. Fransız okulunun çalışmalarındaki baskın eğilim, kuramsal olanın olgusal olanla sıkı ilişki içerisinde, tarihçinin malzemesinin ve ele alınan olguların bulunduğu tekliklerin görünürlüğünü zayıflatmayacak biçimde işlevlendirilmesi yönündedir. Kuşkusuz bu ideal dengenin okulun tüm çalışmalarında korunduğunu söyleyebilmek mümkün değil. Son kertede Fransız okulunun yerleşik tarihçilik beğenisi olgusal düzeye kuramsal düzeyden daha fazla önem verir; ve bu metodolojik tercih, dengenin korunamadığı durumlarda kuramsal değil, olgusal yanı ağır basan çalışmaların üretilmesine zemin hazırlar. Ancak, Osmanlı tarihçiliği dünyasında Anglosakson okulunun artan ağırlığının da etkisiyle bu örneklerin giderek azaldığını gözlemliyoruz. Fransız okulunu, bu metodolojik ve tematik tercihten hareketle, diğer Osmanlı çalışmaları okulları arasında bir konuma yerleştirmek gerekirse, okulun son 30 yıldaki en önemli temsilcilerinden olan Gilles Veinstein'ın cümlesini aynen alıntılatabiliriz: "Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulunu (eğer gerçekten bir okul olarak adlandırılabilirse) iki yakın komşusunun okullarıyla karşılaştırsak: bu okul, ziyadesiyle âlim (*highly erudite*) Alman okuluyla, çoğunlukla iddialı üslubuyla tezlere ve hatta spekülasyonlara meyleden Anglosakson okulunun arasında bir yerde bulunmaktadır."⁵

Tarihsel Arkaplan, Kurumsal Gelişim

Fransa'da Osmanlı tarihi çalışmalarının tarihsel arkaplanında kuvvetli bir oryantalist Türkoloji geleneği duruyor. Bu Türkoloji geleneğinin tarihini I. François dönemine (1515-1547), filolog ve oryantalist Guillaume Postel'e (1510-1581) kadar götürebilmek mümkün.⁶ 1699 ve 1700 yılında sırasıyla İstanbul ve Paris'te açılan *École des jeunes de*

"La peste dans les possessions insulaires du Grand Seigneur (XVIIe-XIXe siècles)"; Marc Aymes, "'Position délicate' ou île sans histoire ? L'intégration de Chypre à l'État ottoman des premières *Tanzîmât*"; Olivier Bouquet, "Être prince de Samos: désir de délégation, imaginaire dynastique et ordre de la carrière chez Étienne et Constantin Musurus".

5 G. Veinstein, "Fifty years of Ottoman Studies in France. An Essay of Thematic Bibliography", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Ankara, TTK, 2002, s. 84.

6 Fransa'daki Türkoloji geleneğinin tarihi için bkz. Louis Bazin, "Les Études Turques", *Journal Asiatique*, c. CCLXI, f. 1-4, 1973, s. 135-143; a.mlf., "Fransız Türkolojisinin Tarihine Bir Bakış", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, n. 4, 1988, s. 19-34; Robert Mantran, "Les études turques en France", *Travaux et recherches en Turquie*, Peeters, 1982, s. 15-22; Gilles Veinstein, "L'histoire turque en France aujourd'hui", *Lettre d'information de l'A.F.E.M.A.M.*, Aix-en-Provence, 1987, s. 81-89; Frédéric Hitzel (der.), *Istanbul et les langues orientales*, Paris: L'Harmattan, 1997; Frédéric Hitzel ve Catherine Boppe-Vigne, *Enfants de lan-*

langues (Dil Oğlanları Okulu), 1773 yılında *Collège Royal*⁷ bünyesinde oluşturulan Farsça ve Türkçe kürsüsü, 1795 yılında yine Paris'te kurulan *École nationale des langues orientales*⁸ (Doğu dilleri okulu) Fransa'daki Türkoloji geleneğinin daha 19. yüzyıla varmadan ne derece kurumsallaşmış olduğunu gösteriyor. Bu kurumsallaşma dilbilim öncelikliydi ve asıl olarak Fransız diplomasisinin çevirmen ihtiyacını karşılamayı hedefliyordu. Fransa'da Osmanlı tarihi çalışmaları alanı elle tutulur, bağımsız bir alan haline geldikten sonra da bu iki kurucu özelliğın etkisinin bir biçimde devam ettiğini söyleyebiliriz. Öncelikle, doğrudan dilbilimsel çalışmalar artık bir hayli azalmış olsa da, dil konusunda gösterilmeye devam eden ve salt bir tarihçilik ilgisinin ötesine geçen görece yaygın hassasiyetin kaynağı okulun bu tarihsel arkaplanında bulunabilir. İkinci olarak, hâlâ Osmanlı tarihi çalışmalarının üretildiği ve yayınlandığı Fransa dışındaki önemli merkezler olma özelliğini taşıyan İstanbul'daki IFEA (*Institut français d'études anatoliennes* -Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü), Kahire'deki IFAO (*Institut français d'archéologie orientale* - Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü) ve Şam merkezli IFPO (*Institut français du Proche-Orient* - Fransız Yakın Doğu Enstitüsü), Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bağlı IFRE (*Instituts français de recherche à l'étranger*-Yurt Dışındaki Fransız Araştırma Enstitüleri) ağının parçası olan kurumlar. En azından Osmanlı tarihi özelinde doğrudan devletin politik ihtiyaçları doğrultusunda projeler ürettikleri söylenemese bile, bu araştırma merkezleri devletin politik tahayyülü ve planlamasından derin bir biçimde etkileniyorlar.⁹

19. yüzyıl boyunca Pierre Ruffin (1742-1824), Daniel Kieffer (1767-1833), Thomas-Xavier Bianchi (1783-1864), Mathurin-Joseph Cor (1805-1854), Charles-Adreïn Casimir Barbier de Meynard (1826-1908) gibi tercümanlıktan yetişme oryantalistler Fransa'daki Türkoloji kürsülerinde görev yaptılar. 1889 yılında, Jean-Baptiste Pavet de Courteille'in ölümünün ardından *Collège de France*'taki Türkoloji kürsüsü kapandı ve *École national des langues Orientales*'deki kürsü alanda tek başına kaldı. Barbier de Meynard'ın ölümünün ardından *Langues Orientales*'teki Türkoloji kadrosuna dilbilimci Jean Joseph Thadée Deny (1879-1963) ve onun 1949 yılında emekli olmasından sonra da, yine dilbilim formasyonundan gelen Louis Bazin getirildi. L. Bazin, 1974 yılında yazdığı ve alanın son 50 yılını değerlendirdiği makalesinde, Jean Deny'nin emekliliğini ve aslen sinolojist olan ve Orta Asya Türk dili ve kültürü alanlarında çalışan Paul Pelliot'nun (1878-1945) ölümünü bir devrin sonu olarak tanımlar. Bunun bir nedeni, ustaların alandaki saygın yerlerininin doldurulamayacak olduğunu düşünmesidir. L. Bazin'e göre, yeni kuşakların bu iki büyük Türkoloji aliminin seviyesine ulaşması

gue et Drogmans / Dil Oğlanları ve Tercümanlar, İstanbul: YKY, 1995; Gilles Veinstein, *Leçon inaugurale*, 3 Aralık 1999, chaire d'histoire turque et ottomane, Collège de France, 1999 (ayrıca internetten de erişilebilir: http://www.college-de-france.fr/media/his_tur/UPL39185_Le_on_inauguraleVeinstein.pdf); a.mlf., "Fifty years of Ottoman Studies in France. An Essay of Thematic Bibliography", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Ankara: TTK, 2002, s. 61-84.

7 1870'ten itibaren *Collège de France*.

8 1971'den beri Institut national des langues et civilisation Orientales (INALCO).

9 Fransa'nın azalan emperyal gücü ve hükümetin araştırma kurumlarına ayırdığı bütçede kısıntıya gitmesiyle beraber bu enstitülerinin kaderleri de tartışmalı hale geldi. 2009 yılında Türkiye'deki araştırma merkezlerinin dağıtılması projesine karşı, başta Fransız Osmanlı tarihçileri olmak üzere, Fransız araştırmacılar bir imza kampanyası başlatmışlardı (<http://www.turquieuropeenne.eu/article3146.html>).

mümkün değildir. Diğer -ve belki de asıl- nedeni ise, yayınların arttığı, tek bir kişinin bu derece geniş bir alandaki tüm bilimsel gelişmeleri takip etmesinin artık mümkün olmadığı yeni bir döneme, “uzmanlaşma çağı”na girilmiş olmasıdır.¹⁰ L. Bazin’in Türkoloji sahası için söyledikleri tüm sosyal bilimler için geçerlidir.

Fransa özelinde, II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllar sosyal bilimler sahasında önemli bir atılım ve kurumsallaşma dönemidir. 1945 yılında kurulan *Institut national d’études démographique* (Ulusal Demografik Çalışmalar Enstitüsü) ve *Institut français de polémologie* (Fransız Savaş Bilimi Enstitüsü), 1945-1956 arasında altı şehirde merkezleri açılan *Instituts d’études politiques* (Siyaset Çalışmaları Enstitüleri), 1946’da açılan *Centre médico-psychopédagogique* Claude Bernard (ilk Tıbbi Psikopedagoji Merkezi), *Centre d’études sociologiques* (Sosyolojik Çalışmalar Merkezi), *Institut national de la statistique et des études économique* (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Çalışmalar Enstitüsü), 1947’de *École pratique des hautes études* (EPHE) bünyesinde oluşturulan L. Febvre’in başkanlığını yaptığı Ekonomik ve Toplumsal Bilimler birimi (*VIe section*) bu hızlı gelişmenin örnekleri olarak anılabilir.¹¹

Sosyal bilimlerdeki bu hızlı kurumsal gelişmenin Türkoloji sahasına da etki ettiğini görüyoruz. 1950’de, EPHE bünyesindeki Tarihsel ve Filolojik Bilimler biriminde (*IVe section*), L. Bazin’in görev aldığı Türk Tarihi ve Filolojisi kürsüsü, 1960 yılında Paris Üniversitesi’nde (daha sonra Paris III-Sorbonne-Nouvelle) yine Louis Bazin’in başında olduğu bir enstitü (*Institut d’études turques*), 1961 yılında Aix-en-Provence Üniversitesi’nde, bir yıl sonra Strasbourg Üniversitesi’nde iki yeni Türkoloji kürsüsü oluşturuldu. Bu gelişme iki önemli sonuca işaret ediyordu. Birincisi, 1889’dan beri sadece *Langues Orientales*’e sıkışık kalmış olan Türkoloji artık dört kurumda birden var olacaktı. İkincisi, ortaya çıktığı andan itibaren öncelikle dilbilimcilerin ağırlıklı olduğu alanda, bu aşamadan sonra giderek artan bir biçimde tarihçiler daha ön planda olmaya başladılar. Strassbourg’daki kürsüde 1968 yılına kadar René Giraud, ardından kürsüyü bölüm (*Département d’études turques*) haline getirecek olan Irène Mélikoff (1917-2009) ve 1989’dan itibaren de Paul Dumont görev aldılar. Aix-en-Provence’taki kürsüde ise kuruluşundan 1985 yılında emekli olana kadar Robert Mantran vardı. 1975’te Aix-en-Provence’ta R. Mantran’ın başında bulunduğu *Groupe de recherches et d’études sur le Proche Orient* kuruldu (GREPO: Orta Doğu Araştırmaları Grubu). R. Mantran’dan sonra GREPO’nun başına Daniel Panzac geçti. GREPO 1986’da, Akdeniz ve Arap dünyasına odaklanan iki araştırma merkezi ve iki araştırma ekibiyle beraber *Institut de recherches et d’études sur le monde arabe et musulmane*’ı (IREMAM: Arap ve Müslüman Dünyası Çalışmaları ve Araştırmaları Enstitüsü) meydana getirdiler.

Aix-en-Provence ve Strasbourg’daki kürsülerin tetiklediği gelişimin de gösterdiği gibi, 1960’ları takip eden dönem Osmanlı tarihi çalışmaları için hızlı bir gelişme dönemiymiş. 20. yüzyılın sonuna kadar uzatabileceğimiz bu dönemde, Paris’te de Osmanlı tarihi çalışmaları, Türkoloji alanında daha görünür bir yer edindi. EPHE bünyesindeki Ekonomik ve Toplumsal Bilimler birimi, 1975 yılında *École des hautes études en scien-*

10 L. Bazin, “Les Études Turques”, *Journal Asiatique*, c. CCLXI, f. 1-4, 1973, s. 135-143; a.mlf., “Fransız Türkolojisinin Tarihine Bir Bakış”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, n. 4, 1988, s. 138.

11 Alain Drouard, “Réflexions sur une chronologie. Le développement des sciences sociales en France de 1945 à la fin des années soixante”, *Revue française de sociologie*, c. 23, n. 23-, 1982, s. 57.

ces sociales (EHESS) olarak bağımsız hale geldi. Bu yeni kurumla ilişkili olarak Alexandre Benningsen'in yönetiminde Osmanlı tarihiyle ilgili bir araştırma birimi kuruldu. Bu birim 1990 yılında Paris III'te Louis Bazin'in yönetiminde kurulmuş ve daha geniş bir çerçevede Türkoloji araştırmalarına odaklanmış olan araştırma birimiyle birleşti. Böylece ortaya çıkan araştırma merkezi *Centre d'histoire du domaine turc*, kuruluşundan itibaren Osmanlı tarihçileri tarafından yönetildi. 2001 yılına kadar Gilles Veinstein, ardından 2008 yılına kadar François Georgeon ve 2008 yılından itibaren de Nathalie Clayer'in başında bulunduğu araştırma merkezinin ismi, 2010 yılı başında *Centre d'études turques, ottomanes, balkaniques et centrasiatiques* (Türk, Osmanlı, Balkan ve Orta Asya Çalışmaları Merkezi) olarak değiştirildi. EPHE'de Osmanlı tarihi 1999 yılına kadar Irène Beldiceanu-Steinherr tarafından temsil edildi. 1999 yılından beri Nicolas Vatin bu okulda Tarih ve Politika Bilimleri'nde Osmanlı tarihi seminerleri vermeye devam ediyor. 1889'da ortadan kaldırılışından yaklaşık yüz on yıl sonra, *Collège de France*'ta Türkoloji kürsüsü yeniden, ama bu sefer dilbilim değil, tarih ağırlıklı olarak kuruldu.¹² Tarihsel, Filolojik ve Arkeolojik Bilimler laboratuvarının altında oluşturulan Türk ve Osmanlı tarihi kürsüsünde, kuruluşundan bu yana Gilles Veinstein görev yapmakta. *École nationale des langues orientales* ise 1971 yılında kurumsal bir dönüşüm geçirerek *Institut national des langues et civilisation Orientales* (INALCO: Ulusal Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Enstitüsü) adını aldı. Fransa'da ki en köklü Türkoloji geleneğine sahip olan kurumda, Türk ve Osmanlı tarihi çalışmaları 1995 yılından beri Faruk Bilici tarafından temsil ediliyor. Bu kurumların yanı sıra, yine Paris VIII Üniversitesi bünyesindeki *Institut français d'urbanisme*'de (Fransız Şehircilik Enstitüsü), Nora Şeni'nin ve Stefanos Yerasimos'un (1972'den 2005 yılındaki ani ölümüne kadar) özellikle şehircilik ve mimari ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi çalışmalarını temsil ettiğini de not etmek gerek.

Hâlihazırda Fransa'da doğrudan ya da kısmen Osmanlı tarihi çalışmalarıyla ilgili devam etmekte olan belli başlı akademik süreli yayınlara gelince. Kuşkusuz listenin en başında EHESS-Paris ve Strasbourg Üniversitesindeki araştırma ekipleri tarafından kırk yılı aşkın bir süredir yayımlanan *Turcica* var. 1969 yılında Irène Melikoff tarafından kurulan, çok dilde ve Türkoloji sahasının her alanında makaleler yayımlamakta olan derginin içeriğinde, Fransa'daki Türk ve Osmanlı çalışmalarının gelişim seyrine paralel olarak, Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmaların giderek arttığını söyleyebiliriz. Sadece Türk ve Osmanlı çalışmalarına ayrılmış olmamakla beraber, Osmanlı tarihçilerinin makalelerinin yayımlandığı, hatta editörlük üstlendikleri özel sayıları mevcut olan *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*¹³ (REMMM), Aix-en-Provence'ta yayımlanıyor ve genel olarak Akdeniz ve İslam dünyasıyla ilgili akademik çalışmalara yer veriyor. 1966'dan beri yılda iki defa ve tamamen Fransızca olarak çıkmakta olan dergi, 1995 senesinden beri tematik sayılar halinde yayımlanıyor. Yine doğrudan Osmanlı tarihi çalışmaları alanının dergisi olmayan *CEMOTI (Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien)*, Semih Vaner'in (1945-2008) girişi-

12 Orta Asya Türk tarihi ve uygarlığı alanında çalışan Louis Hambis (1906-1978) ve Osmanlı ve Anadolu mimarisi alanında çalışan Albert Gabriel (1883-1972) gibi isimler, Türkoloji kürsüsünün olmadığı dönemde *Collège de France*'ta ve başka kürsülerde Türk-Osmanlı tarihi çalışmalarını temsil ettiler.

13 1966-2006 arasındaki sayılarına internette ulaşılabilir: <http://remmm.revues.org>.

miyle 1985 yılında kuruldu. Balkanlar'dan Doğu Akdeniz'e, Kafkaslar ve eski Sovyet coğrafyasına uzanan geniş bir bölgeye dair, daha çok yakın tarih, iktisat, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlara ağırlık veren çalışmalara yer ayıran dergi 2005 yılından beri yayımlanmıyor.¹⁴ IFEA tarafından 1991'den beri (başlangıçta yılda iki defa, dördüncü sayıdan itibaren aksak bir ritimle) yayımlanan *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu*, IFEA tarafından yürütülen araştırma sonuçları ve ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi çalışmalarından oluşan makalelerin yanı sıra, tematik dosya konularına da yer veriyor. Osmanlı tarihi çalışmalarını ilgilendiren alanda 2000'li yıllarda iki yeni derginin yayımlanmaya başladığını görüyoruz. Marc Aymes'in editörlüğünü üstlendiği, 2004 yılından beri internet üzerinden Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca (ama yine de İngilizce ağırlıklı) olarak yayımlanmakta olan *European Journal of Turkish Studies (EJTS)*¹⁵, tarih, sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilimini kapsayan bir sahada, çoğunlukla güncel ve tarihi birleştiren tema dosyalar halinde yayımlanıyor. Stéphane A. Dudoignon'un editörlüğünde 2008 yılında ilk sayısını yayımlamış olan *Central Eurasian Reader* ise iki yılda bir yayımlanacak olan bir akademik bibliyografya değerlendirme dergisi.

Tematik Bibliyografya Denemesi

Osmanlı tarihinin hemen her alanında çalışmalar üretmiş olan bu köklü geleneğin ne tüm çalışmalarını ne de tüm çalışma alanlarını burada bir makale sınırları içerisinde değerlendirme imkânımız var. Hayli kapsamlı bir çalışmayı elzem kılan böylesi bir değerlendirmenin benim sınırlarımı aştığını da itiraf etmem gerek. Aşağıda sunulacak olan tematik bibliyografya denemesi, Luis Bazin'in tanımladığı 1950 sonrasındaki dönemde yayımlanmış çalışmalara ve öncelikli olarak son 30 yılda gelişen, zenginleşen çalışma alanlarına görünürlük kazandırmayı hedeflemektedir.

Tematik bibliyografyaya geçmeden önce kaynaklarla ilgili birkaç noktayı vurgulamak gerek. Anglosakson akademik geleneğin hakim olduğu ülkelere oranla, Fransa elektronik veritabanları konusunda hayli geri kalmış bir durumda. Gelişmekte olan veritabanlarının umut verici tarafı büyük ölçüde kamu araştırma kurumları tarafından desteklenen projeler olması. Bu sayede, bir anlamda kamu kütüphaneciliği anlayışının bir devamı olarak ortaya çıkan veritabanları, -Anglosakson akademik dünyadaki çoğu veritabanının aksine- sundukları bilginin herkeşçe ücretsiz bir biçimde ulaşılabilir olmasını sağlıyorlar. Elektronik dergi yayıncılığı merkezi <http://www.revues.org> ve Fransa'da yayımlanan birçok akademik derginin eski sayılarını içeren <http://www.persee.fr> bu anlayışla oluşturulmuş ücretsiz veritabanları. Aşağıdaki tematik bibliyografyada işaret edilen, dergilerde yayımlanmış birçok makaleye bu veritabanları aracılığıyla ulaşılabilir. Öte yandan tezler için oluşturulmuş olan veritabanı <http://www.anrtheses.com.fr>, hem paralı bir servis, hem de kapsayıcı ve güncel olmaktan bir hayli uzak. Osmanlı tarihi çalışmaları alanında Fransızca hazırlanan doktora tezlerinin, bu dilin (en azından İngilizceye kıyasla) Osmanlı tarihiyle ilgilenenler tarafından çok daha az biliniyor olmasından ve Fransızca Osmanlı tarihi çalışmaları için yayın imkânlarının görece

14 Derginin tüm sayılarının içindekiler kısmına ve 19-26 arası sayıların tam içeriklerine internet üzerinden ulaşılabilir: <http://cemoti.revues.org/sommaire1726.html>.

15 <http://ejts.revues.org/index3230.html>

kısıtlı olmasından kaynaklanan bir görünürlük sorunu var. Söz konusu veri tabanının yetersizliği Fransa'da yapılan doktora çalışmalarının akademik dünyada dolaşıma girmesi konusunda fazladan bir engel daha oluşturuyor. Bu noktada ortaya çıkan dezavantajları bir ölçüde gidermek için aşağıdaki tematik kaynakçada tezlere olabildiğince yer verilmeye çalışıldı.

Dinî Cemaatler, Tasavvuf ve Tarikatlar

Dini cemaatler, tasavvuf, tarikatlar teması Fransız okulunun Osmanlı tarih, çalışmaları dünyasına en çok katkıda bulunduğu alanlar arasında sayılabilir. Aşağıda mezarlıklar ve ölüm teması altında not edeceğimiz çalışmaların önemli bir kısmı tekke hazîreleriyle ilgili olduğu için bu temayla da doğrudan ilişkilidir. Tarikatlar ve dinî cemaatler üzerine yapılan diğer çalışmalara gelince: Osmanlı erken ve erken modern dönemlerinde Celvetiye ve Bektaşî tarikatları ve Trakya'da heterodoks İslam'ın yerleşmesi üzerine olan çalışmalarıyla Irène Beldiceanu-Steinherr;¹⁶ Anadolu'da Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine olan çalışmalarıyla bu konuda başlı başına geniş bir kaynakça oluşturan Irène Mélikoff;¹⁷ Balkanlar'da Bektaşîler, Kadirîler, Rufaîler ve genel olarak Balkan müslümanlarına dair birçok alt başlığı ele aldığı, büyük bir kısmı Osmanlı sonrası döneme yoğunlaşsa da, Osmanlı dönemiyle de ilgilenen çalışmalarıyla Alexandre Popovic;¹⁸

16 Scheich Üftade, *der Begründer des Gelvetijje Ordens*, Münih, 1961; “Les Bektaşî à la lumière des recensements ottomans (XVe-XVIe siècles)”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, c. 80, Viyana, 1992, s. 21-70; “Le règne de Selim Ier: Tournant dans la vie politique et religieuse de l'Empire Ottoman”, *Turcica*, c. 6, 1975, s. 34-38; “Seyyid ‘Ali Sultan d’après les registres ottomans. L’installation de l’islam hétérodoxe en Thrace”, E. Zachariadou (der.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, Rethymon (Girit), 1996, s. 45-66 [Türkçe tercümesi için bkz. “Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi”, *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 50-72.]; “Le district de Kırşehir et le tekke de Hacı Bektaş entre le pouvoir ottoman et les émirs de Zulkadir”, G. Veinstein (der.), *Syncretismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIVe-XVIIe siècle)*, Paris, 2005, s. 259-282.

17 Irène Mélikoff'un Bektaşî-Alevî konusu üzerine 25 yıllık çalışmalarının sentezi olarak nitelendirdiği kitabı *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars: genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie* (Leiden: Brill, 1998) ve makalelerinin derlemesinden oluşan kitapları *Sur les traces du soufisme turc, recherches sur l'Islam populaire en Anatolie* (İstanbul: Isis, 1992) ve *De l'épopée au mythe, itinéraire turcologique* (İstanbul: Isis, 1995), *Au Banquet des Quarante: Exploration au cœur du Bectachisme-Alevisme*, İstanbul: Isis, 2001 bu alandaki başlıca çalışmaları olarak not edilebilir.

18 A. Popovic, *L'Islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane*, Berlin-Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986; *Les Musulmans yougoslaves (1945-1989). Médiateurs et métaphores*, Lausanne: L'Âge d'Homme, 1990. A. Popovic'in makale derlemelerinden oluşan kitapları için bkz. *Les derviches balkaniques hier et aujourd'hui*, İstanbul: Isis, 1994; *Les musulmans des Balkans à l'époque post-ottomane: Histoire et politique*, İstanbul: Isis, 1994; *Cultures musulmanes balkaniques*, İstanbul: Isis, 1994; Bu derlemeler sonrasındaki makaleleri için bkz. “La Rifâ'iyya”, A. Popovic ve G. Veinstein (der.), *Les Voies d'Allah. Les ordres mystiques dans le monde musulman des origines à aujourd'hui*, Paris: Fayard, 1996, s. 492-496; “À propos des statuts des Bektachis d'Albanie”, A. Popovic ve G. Veinstein (der.), *Bektachiyya. Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, 1995, s. 309-339; “Les Courants anti-confrériques dans le Sud-Est européen à l'époque post-ottomane (1918-1990). Les cas de la Yougoslavie et de l'Albanie” (N. Clayer ile beraber), F. de Jong ve B. Radtke (der.), *Islamic Mysticism Contested. Thirteen Centuries of Controversies and Polemics*, Boston-Köln: Brill, 1999, s. 639-664; “L'Image de l'autre chez les musulmans des Balkans à l'époque post-ottomane: regards croisés entre les représentants de l'orthodoxie musulmane et les représentants de la mystique musulmane”, *Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est européen*, n. 28-29, Bükreş, 1999, s. 215-219; “La Qâdiriyya / Kadiriyye dans les Balkans. Une vue d'ensemble”, Th. Zarcone, E. Işın, A. Buehler (der.), *The Qâdiriyya Sufi Order*, (*Journal of the History of* ••

Osmanlı, Osmanlı sonrası, iki savaş arası dönem ve komünizm sonrası Balkanlar ve özellikle de Arnavutluk'ta İslam ve tarikatlar üzerine yoğunlaşan çalışmalarıyla Nathalie Clayer¹⁹ ve Türkiye'den, İran, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan ve Çin'de Sincan'a kadar uzanan geniş bir coğrafi bölgede, 19. ve 20. yüzyılda İslam, tarikatlar ve İslam reformizmi üzerine araştırmalar yapan Thierry Zarccone²⁰ Fransız Osmanlı tarihi

Sufism, n. 1-2), İstanbul: Simurg, 2000, s. 167-212; "L'instrumentalisation des théories sur le syncrétisme et l'hérésie en Bosnie-Herzégovine", G. Veinstein (der.), *Syncrétismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIV-XVIIIe siècle)*, Paris-Leuven: Peeters, 2005, s. 325-334; "Magic among the Balkan populations: convergences and divergences", *Balkanologie*, c. VIII, n. 2, 2004; "La magie chez les musulmans des Balkans (III): L'apport de Tihomir R. Djordjević (1868-1944)", *Balkanologie*, c. IX, n. 1-2, 2005; "À Propos de *Shâdhiliyya* dans les balkans", E. Geoffroy (der.), *Une Vois soufie dans le monde, la Shâdhiliyya*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2005, s. 431-442; "Muslim intellectuals in Bosnia-Herzegovina in the twentieth century: continuities and changes", St. A. Dudoignon, K. Hisao ve K. Yasushi (der.), *Intellectuals in the Modern Islamic World. Transmission, transformation communication*, Londra-New York: Routledge, 2006, s. 211-225; "L'étude de la magie chez les musulmans de Yougoslavie: une vue d'ensemble", D. Bredi, L. Cappezzone, W. Dahmash, L. Rostagno (der.), *Scritti in Onore di Biancamaria Scarcia Amoretti*, Roma: Sapienza-Università di Roma, Dipartimento di Studi Orientali, 2008, c. III, s. 995-1011; "Les réseaux soufis dans la Crète ottomane" (N. Clayer ile beraber), A. Anastasopoulos (der.), *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840*, Rethymno: Crete University Press, 2008, s. 211-230. Ayrıca A. Popovic'in 2000 yılına kadar olan çalışmalarının bibliyografyası ve bu çalışmalarla ilgili bir değerlendirme in bkz. N. Clayer, "Alexandre Popovic", *Journal of the History of Sufism*, n. 1-2, İstanbul: Simurg, 2000.

19 N. Clayer'in Osmanlı dönemini ele alan ya da bu dönemi de kapsayan uzun bibliyografyasının en başına Halvetî tarikatının ve Balkanlar'da Halvetîlerin tarihini ele alan kapsamlı çalışması *Mystiques, Etat et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours* (Leiden: Brill, 1994) ve makalelerinin derlemesinden oluşan kitabı *Religion et nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles* (İstanbul: Isis, 2003) (özellikle Osmanlı dönemini kapsayan ve Arnavutluk'ta Bektaşîlik, İslam ve bunların ulusal kimliğin oluşumuyla ilgisine odaklanan çalışmalardan oluşan ikinci ve üçüncü bölümler) not edilebilir. N. Clayer'in bu kitaptan sonra yayımlanmış olan makaleleri için bkz. "Life in an Istanbul tekke in the eighteenth and nineteenth centuries according to a 'menakibnâme of the Cerrahi dervishes'", S. Faroqhi ve C. K. Neumann (der.), *The illuminated table, the prosperous house. Food and Shelter in Ottoman Material Culture*, Würzburg: Egon Verlag, 2003, s. 219-235 [Türkçe tercümesi için bkz. "Bir cerrahi menakibnâmesine göre 18. ve 19. yüzyıllarda bir İstanbul tekkesinde yaşam", S. Faroqhi ve C. K. Neumann (der.), *Soframız Nur Hanemiz Mamur. Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, İstanbul: Kitap, 2006, s. 249-265]; "L'autorité religieuse dans l'islam ottoman sous le contrôle de l'Etat ?", *Archives de Sciences sociales des religions*, 125, 2004, s. 45-62; "Le bektachisme entre construction nationale albanaise et vision européo-centrée de l'islam", J. Boulad-Ayoub ve G. Mario Cazzaniga (der.), *Traces de l'Autre. Mythes de l'antiquité et Peuples du Livre dans la construction des nations méditerranéennes. Bibliotheca Alexandrina, le 19-21 avril 2003*, Pisa-Paris: Edizioni ETS-Librairie philosophique J. Vrin, 2004, s. 169-188; "The issue of conversion to Islam in the restructuring of Albanian politics and identities", *La perception de l'héritage ottoman dans les Balkans*, Paris: IFEA-L'Harmattan, 2005, s. 95-128; "Les turuq dans les Balkans à l'époque ottomane" (A. Popovic ile beraber), A. Y. Ocak (der.), *Sufism and Sufis in Ottoman Society (Sources-Doctrines-Rituals-Turuq-Architecture-Iconography-Modernism)*, Ankara: TTK, 2005, s. 257-278 [Türkçe tercümesi için bkz. "Osmanlı Döneminde Balkanlar'daki Tarikatlar", A. Y. Ocak (der.), *Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler (Kaynaklar, doktrin, ayin ve erkân-tarikatlar-edebiyat-mimari-ikonografi-modernizm)*, Ankara: TTK, 2005, s. 247-266]; "Bektasismos kai alvanikos ethniskismos", *Bektasides dervisides kai ethniko kinima stin Albania*, Yanya: Isnafi, 2005, s. 75-126; "Les réseaux soufis dans la Crète ottomane" (A. Popovic ile beraber), A. Anastasopoulos (der.), *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete. 1645-1840*, Rethymno: Crete University Press, 2008, s. 211-230; "La diffusion dell islam nei Balcani: fasi, metodi, risultati. I territori albanesi", *Storia religiosa dell Islam nei Balcani*, A cura di Luciano Vaccaro, Milano: ITL-Centro Ambrosiano, 2008, s. 109-131. Ayrıca N. Clayer'in son kitabı *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe* (Paris: Karthala, 2007) da, Arnavut milliyetçiliğinin doğuşu bağlamında genelde dinî kimlikler (özellikle bkz. s. 43-58, 272-289, 449-538), özdele İslam (özellikle bkz. s. 449-474, 637-657) ve Bektaşîlik, (özellikle bkz. s. 474-493) konularına da eğiliyor.

20 Thierry Zarccone'un, doğrudan Osmanlı tarihini ilgilendiren çalışmaları için bkz. "La détresse du tekke bektachi de Nur Baba à Çamlica", *La transmission du savoir dans le monde musulman périphérique*, CNRS / EHESS, 10, 1990, s. 104. "Merdivenköy et la géographie bektachie de l'Empire ottoman", (N. Vatin ile

çalışmaları okulunun bu alanda öncelikle not edilmesi gereken ve bu alandaki kaynak-
çanın önemli bir kısmını meydana getiren araştırmacılarıdır.

Yukarıda ismini andığımız araştırmacıların da çoğuna editör ya da yazar olarak katkı sağladığı birçok önemli kolektif eseri de bu çerçevede not etmemiz gerek: N. Clayer, Th. Zarcone, A. Popovic'in de editörlük görevini beraber paylaştıkları, *Melâmis -Bâyramî. Études sur trois mouvements mystiques musulmans* (İstanbul: Isis, 1998); Alexandre Popovic ve G. Veinstein'in editörlüğünü beraber üstlendiği üç kitap: *Les ordres mystiques Syncretismes et hérésies dans l'Islam. Cheminements et situation actuelle* (Paris: EHESS, 1986); *Les Voies d'Allah. Les ordres mystiques dans le monde musulman des origines à aujourd'hui* (Paris: Fayard, 1996); *Bektachiyya, Études sur l'ordre mystique des Bektachis et des groupes relevant de Hadji Bektach* (İstanbul: Isis, 1995); G. Veinstein'in editörlüğünü üstlendiği, *Syncretismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIV-XVIIe siècle)* (Leuven-Paris: Peeters, 2005); M. Gaborieau, A. Popovic ve Th. Zarcone'un beraber yayıma hazırladıkları *Naqshbandîs. Cheminements et situation actuelle d'Un ordre mystique musulman* (İstanbul-Paris: IFEA-Isis, 1990) ve son olarak Rachida Chih²¹ ve Catherine Mayeur-Jaouen tarafından

beraber), *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu II*, Paris: Maisonneuve, 1991, s. 37-42; "Şâh Kuli Sultan Baba", a.mlf., s. 58-60; "Biographie de Hilmi Baba", (N. Vatin ile beraber), a.mlf., s. 63-66; "Biographie de Yalvaçlı Hafız Mehmed Tevfik Baba (Topal Baba)", a.mlf., s. 65-69; "Traditions concernant le tekke de Merdivenköy", a.mlf., s. 69-75; "Alévis et Bektachis de Thrace orientale: le tekke de Sari Saltuk à Babaeski et d'Ariz Baba à Havsa", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi / International Congress on the Black Sea, June 1-3 1988*, Samsun, 1990, s. 629-638; "Nouvelles perspectives dans les recherches sur les Kızılbaş-Alévis et les Bektachis de la Dobroudja, de Deli Orman et de la Thrace orientale", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu IV*, 1992, Paris: Maisonneuve, s. 1-11; "Architecture du Bektachisme en Thrace Occidentale (Au sujet d'un livre récent de Evstratios Zenginé)", (Nicolaoş Tzannis ile beraber), *Observatoire urbain d'Istanbul, lettre d'information*, IFEA, n. 3, 1992, s. 29-37 ve n. 4, 1993, s. 38-41; "La population des couvents de derviches d'Istanbul à la fin du XIXe siècle", (Nedret İşli ile beraber), *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu II*, Paris: Maisonneuve, 1991, s. 209-220; "Soufisme et franc-maçonnerie à la fin de l'Empire ottoman: l'exemple du şeyhîlislam Musa Kazım Efendi (1850-1920)", a.g.e., s. 201-211; "Un document inédit sur les tekke kadiri de l'Empire ottoman et du monde musulman au XXe siècle", J.-L. Bacqué-Grammont, R. Dor (der.), *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris: L'Harmattan, 1992, s. 275-283; *Mystiques, Philosophes et Francs-maçons en Islam, Rıza Tefrik, penseur ottoman (1868-1949), du soufisme à la confrérie*, Paris: Maisonneuve, 1993; "Autour du fondateur du tekke de Karamani (Sütüce) et de Piri Mehmed Paşa / Körik (Molla Gürani): Şeyh Cemal-ddin İshak Karamani", *Anatolia Moderna / Yeni Anadolu V*, Paris, Maisonneuve, 1994, s. 265-272; "L'Hagiographie dans le monde turc", D. Aigle (der.), *Saints orientaux*, Paris: De Boccard, 1995, s. 55-67; "Note liminaire sur les couvents bektâşi d'Istanbul", A. Popovic ve G. Veinstein (der.), *Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, 1995, s. 201-214; "Un tekke bektâşi d'Istanbul: le tekke de Karyağdı à Eyüp", (N. Vatin ile beraber), *Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, 1995, s. 215-265; "Mehmet Ali Aynî et les cercles melâmî d'Istanbul au début du XXe siècle", N. Clayer, A. Popovic, Th. Zarcone (der.), *Melâmî et Bayramî. Études sur trois mouvements mystiques musulmans*, İstanbul: Isis, 1998, s. 227-248; "La Famille Jilânî de Hama (Syrie): le Bayt al-Jilânî" (Zâim Khenchelaoui ile beraber), *Journal of the History of Sufism*, n. 1-2, İstanbul: Simurg, 2000, s. 53-77; "Un cas de métissage entre Qâdiriyya et Khalwatiyya. Dhikr et khalwa dans la zawiyya al-Hilâlîyya de Alep", *Journal of the History of Sufism*, n. 1-2, İstanbul: Simurg, 2000, s. 443-455; "La Şazelîye dans l'Empire ottoman et en Turquie du XVIe siècle à nos jours. Quelques pistes de recherches", E. Geoffroy (der.), *Une Vois soufie dans le monde, la Shâdhîliyya*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2005, s. 415-430.

21 20. yüzyılda Mısır'da tarikatar üzerine bir kitabı da olan Rachida Chih'nin (*Le soufisme au quotidien. Confréries d'Égypte au XXe siècle*, Paris: Actes-sud/Sindbad, 2000) Osmanlı periyoduna odaklanan bir makalesini de not edelim, bkz. R. Chih, "La zâwiya en Égypte à l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècle): signe de la présence des saints?", N. Amri, D. Gril (der.), *Saint et sainteté dans le christianisme et l'islam: le regard des sciences de l'homme*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2007.

yayıma hazırlanan ve 2010 yılı içinde yayımlanan *Le soufisme à l'époque ottomane-Sufism in the Ottoman Era* (Kahire: IFAO, 2010).

Thierry Zarcone, Arthur Buehler ve Ekrem Işın'ın editörlüğünü yaptıkları, *Journal d'histoire du soufisme/Journal of the History of Sufism* dergisini de bu alandaki kaynakçaya not etmek gerekiyor kuşkusuz. Tema sayılar halinde 2001 yılından beri yayımlanan dergide Osmanlı tarihini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren birçok çalışma yayımlandı.²²

Kent ve Kentleşme

Erken tarihli bazı yayınlar hariç, genel olarak Osmanlı tarihi çalışmaları için 1980'li yılları kent tarihi konusunda bir başlangıç noktası, 1990'lı yılları ise bu alanın yıldızının parladığı dönem olarak işaret edebiliriz.²³ Fransa'daki Osmanlı tarihi çalışmaları için de bu kronoloji aynen geçerlidir. Osmanlı tarihi çalışmalarında ve Fransız tarihçiliğinde²⁴ kent tarihine yönelik artan ilgiyle beraber, Fransız okulunun kent tarihi konusundaki ilgisi, erken tarihli az sayıda ama önemli çalışmanın ardından, asıl olarak 1990'larda arttı. Erken tarihli çalışmalar arasında Jean Sauvaget'nin 1941 yılında yayımlanan Halep kitabını²⁵, Robert Mantran'ın 1960'larda yayımlanan *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul* kitabını²⁶, Nikolai Todorov'un editörlüğünde 1970 yılında Fransızca olarak yayımlanan "Balkan kenti" kitabını²⁷, Nicoară Beldiceanu'nun 1973'te yayımlanan 15. yüzyıl Osmanlı kenti üzerine olan çalışmasını²⁸ ve tabii André Raymond'un 18. yüzyıl Kahire esnafı üzerine olan iki ciltlik eserini²⁹ anımsayabiliriz. 1980'lerden 1990'ların hemen başına kadar olan dönemde alanın hareketlenmeye ve

22 Özellikle derginin teması Kadiriîler ve Nakşibendî-Halidîler olan sayıları için bkz.:2001, n. 1-2, ve 2006-2007 n. 5.

23 Osmanlı coğrafyasında kent tarihi çalışmalarıyla ilgili Fransızca kaynakça içerisinde alanın genel gelişimini, eğilim ve eksiklerini tespit eden tariyografik bir değerlendirme için bkz Gilles Veinstein, "L'étude urbaine dans l'espace ottoman. Nouveaux apports et perspectives", R. Motika, Christ. Herzog ve M. Ursinus, (der.), *Studies in Ottoman and Social Economic Life. Studien zur Wirtschaft und Gesellschaft im Osmanischen Reich*, Heidelberg: Heidelberger Orientverlag, 1999, s. 81-98. Daha yakın tarihli Türkçe bir değerlendirme için bkz. Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3-6, 2005, s. 9-26.

24 Fransa'da kent tarihi çalışmalarının, her ne kadar müstakil araştırmalar varsa da, Anglosakson dünyasına oranla kısmen daha geç bağımsızlığını sağladığını görüyoruz. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren bu alandaki çalışmalarda ortaya çıkan kayda değer artış, 1990'larda ivme kazanıyor, ve kent tarihi alanı asıl olarak bu dönemde Fransa'da tam anlamıyla kurumsallaşıyor denilebilir, bkz. Isabelle Backouche, "L'histoire urbaine en France. Nouvel objet, nouvelles approches", *Urban History Review*, n. 31-1, 2003, s. 7-14 ve Nicolas Lemas, "Pour une épistémologie de l'histoire urbaine française des époques modernes et contemporaines comme histoire-problème", *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, n. 9, 2009.

25 J. Sauvaget, *Alep. Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle*, Paris: P. Geuthner, 1941.

26 R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Paris: Institut Français d'archéologie, 1962 [Türkçe tercümesi için bkz. *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul* [M. A. Kılıçbay ve E. Özcan (çev.), Ankara: V yayınları, 1986].

27 N. Todorov, *La ville balkanique, XVe-XIXe ss*, Sofya, L'Académie Bulgare des Sciences, 1970.

28 N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottoman au XVe siècle, Étude et Actes*, Paris, 1973.

29 André Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle, 1773-1774*, 2 c. Şam: Institut Français de Damas, 1973 ve 1974.

zenginleşmeye başladığını görüyoruz. Jean-Paul Pascual'ın vakıf belgelerine dayanarak yazdığı 16. yüzyıl sonunda Şam kitabı,³⁰ Gilles Veinstein'in kadı sicillerini kullanarak yazdığı Avlonya Yahudi cemaati üzerine olan makalesi, "Osmanlı Kenti" başlıklı makalesi ve editörlüğünü üstlendiği 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Selanik üzerine olan kitabı,³¹ André Raymond'un *Osmanlı Dönemi Arap Kentleri* kitabı,³² Bernard Lory'nin Bulgar şehirlerinde Osmanlı mirası üzerine olan kitabı,³³ Stefanos Yerasimos'un mimari ve kentsel dokudan, idari sistemdeki düzenlemelere uzanan çalışmaları,³⁴ Pierre Pinon ve Alain Borie'nin Osmanlı kent dokusu, Osmanlı-Türk evi, Osmanlı kentinin morfolojisi üzerine olan muhtelif makaleleri,³⁵ Edhem Eldem'in editörlüğünü yaptığı ve

30 Jean-Paul Pascual, *Damas à la fin du XVIe siècle d'après trois actes de waqf ottomans*, Şam: Institut français de Damas, 1983.

31 Gilles Veinstein, "Une communauté ottomane, les Juifs d'Avlonya (Valona) dans la deuxième moitié du XVIe siècle", G. Cozzi, (der.), *Gli Ebrei e Venezia, secoli XIV-XVIII*, Milan, 1987, s. 781-828; "La ville ottomane: les facteurs d'unité", *La ciudad islámica* içinde, Saragosse; Institución Fernando el Católico, 1991, s. 65-92; *Salonique 1850-1918, La ville des Juifs et le réveil des Balkans*, G. Veinstein (der.), Paris: Autrement, 1992 [ayrıca bkz. "La ville ottomane", *Sciences sociales et phénomènes urbains dans le monde arabe*, M. Naciri ve A. Raymond (der.), Kazablanka, 1997, 105-114].

32 André Raymond, *Grandes villes arabes à l'époque ottomane*, Paris: Sinbad, 1985 [Türkçe tercümesi için bkz. *Osmanlı Dönemi Arap Kentleri*, A. Berktaş (çev.) İstanbul: Tarih Vakfı, 1995].

33 B. Lory, *Le sort de l'héritage ottoman en Bulgarie. L'exemple des villes bulgares 1878-1900*, İstanbul: Isis, 1985,

34 S. Yerasimos, "La réglementation urbaine ottomane (XVIe-XIXe siècles)", E. van Donzel (der.), *Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic*, Leiden, 1989; "Mesures d'espace ottomanes", *Les mesures de l'espace*, Réseau Villes orientales, 1989, s. 25-31; (Alain Borie ve Pierre Pinon ile beraber) "Tokat: essai sur l'architecture domestique et la forme urbaine", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu I*, Paris: Maisonneuve, 1991, s. 239-273; "Occidentalisation de l'espace urbain: İstanbul, 1839-1871. Les textes réglementaires comme sources d'histoire urbaine", D. Panzac (der.), *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*, Paris: CNRS, 1991. S. Yerasimos'un bu tarihten sonra Fransızca olarak yayımlanmış çalışmaları için bkz. "A propos des reformes urbaines des Tanzimat", P. Dumont ve F. Georgeon (der.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, Paris: L'Harmattan, 1992, s. 17-32 [Türkçesi için bkz. "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, A. Berktaş (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1996, s. 1-19]; (P. Pinon ile beraber), "Relevés après incendies et plans d'assurances: les précurseurs du cadastre stambouliote", *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Center*, 1-2, 1993; "Fatih: un région d'Istanbul aux XVe et XVIe siècles", C. Heywood ve C. Imber (der.), *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Ménage*, İstanbul: Isis, 1994, s. 369-381; "Les Waqfs dans l'aménagement urbain d'Istanbul au XIXe siècle", F. Bilici (der.), *Le Waqf dans le monde musulman contemporain (XIXe-XXe siècles), fonctions sociales économiques et politiques*, İstanbul: IFEA, 1994, s. 43-49; (Alain Borie ve Pierre Pinon ile beraber) "Essai sur l'architecture domestique et la forme urbaine des villes anatoliennes II: Afyon", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu VI*, Paris: Maisonneuve, 1996, s. 191-253; "İstanbul, la naissance de la ville ottomane", C. Nicolet, R. Ilbert ve R.-J. Depaule (der.), *Mégapoles méditerranéennes. Géographie urbaine retrospective*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2000, s. 398-417; *Une ville faite pour l'Empire. Constantinople. De Byzance à Istanbul*, Paris: Éditions Place des Victoires, 2000.

35 P. Pinon, A. Borie, "La maison turque", *Bulletin Informations Architecturales*, n. 94-ek, IFA, Paris, 1985; P. Pinon, A. Borie, "La maison ottomane: une centralité inachevée ?", *Les cahiers de la Recherche Architecturale*, n. 20-21, 1987, s. 62-71; P. Pinon, "Les tissus urbains ottomans entre Orient et Occident", *Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic*, E. van Donzel (der.), Leiden, 1989, s. 15-45; P. Pinon, "Essai de définition morphologique de la ville ottomane des XVIIIe-XIXe siècles", *La culture urbaine des Balkans*, n. 3, *La ville des Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au début du XXe siècle*, Paris-Belgrade, 1991, s. 147-155; A. Borie, "Typologie des maisons ottomanes traditionnelles", *Recherche sur la typologie et les types architecturaux*, Paris: l'Harmattan, 1991, s. 169-178.

bir bölümü Galata örneği üzerinden Osmanlı kent tarihi çalışmalarına ayrılmış olan derleme kitap³⁶ bu alandaki çalışmalardan örnekler olarak alıntılanabilir. Görüldüğü gibi 1990'ların başına gelindiğinde, Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları, kent tarihi ana başlığının hemen her alt dalında ve Osmanlı coğrafyasının hemen her yanına uzanan eserler vermişti bile. 1990'ların başında yayımlanan dört kolektif eser bu birikimin geldiği noktayı tescil eder niteliktedir: *Villes au Levant, Hommage à André Raymond* [J.-P. Pascual (der.), *REMMM*, n.55-56, 1990]; *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles* [N. Tasic (der.), Belgrad-Paris: Académie serbe des sciences et des arts ve Institut des études balkaniques, 1991]; *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés* [2 cilt, D. Panzac (der.), Paris: CNRS, 1991 ve 1994]; *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*,³⁷ [P. Dumont ve F. Georgeon (der.), Paris: L'Harmattan, 1992].

Kent tarihi, Fransız okulunun son 20 yılda belki de en fazla ve en çeşitli metodolojik perspektiften çalışma üretilen alanı oldu. Bu son derece geniş bibliyografyaya burada hak ettiği yeri ayırma, onu gerektiği gibi değerlendirme imkânımız yok. Ancak Arap, Anadolu ve Balkan şehirlerini konu alan belli başlı eserlerin, tematik ve metodolojik eğilimlerin altını çizmekle yetineceğiz.³⁸

Şam, Halep ve Kahire başta olmak üzere Osmanlı döneminde Arap şehirleri Fransızca literatürde en dinamik çalışma alanlarından biri olarak öne çıkıyor. Bunda kuşkusuz Osmanlı Arap coğrafyasının önemli bir kısmının daha sonra Fransız siyasi ve/veya kültürel hakimiyeti altında bulunmuş olmasının etkisi yadsınamaz. Bu durum hem bu coğrafyaya yönelik bir ilgiyi canlı tutuyor, hem de Fransızca Osmanlı tarihyazımına Fransa dışında Fransızca yayın yapan geniş bir dünyayı dahil ediyor. André Raymond'un belirttiği üzere, Fransızca Osmanlı Arap eyaletleri tarihyazımında da kent tarihi ve sosyal tarih en çok çalışma üretilen iki alan olarak dikkat çekiyor.³⁹ Osmanlı dönemi Arap kentleri tarihi alanında en merkezi konumu, bu alanın köşe taşı haline gelmiş çalışmalarıyla André Raymond işgal ediyor.⁴⁰ Özellikle son on yılda A. Raymond'a "armağan"

36 Edhem Eldem (der.), *Première Rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, İstanbul: Isis, 1991.

37 Türkçe tercümesi için bkz. P. Dumont ve F. Georgeon (der.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, A. Bertay (çev.), Paris: L'Harmattan, 1992.

38 Kent, tarih çalışmaları için kendi başına bir araştırma nesnesi olduğu kadar, idari, mimari, iktisadi bir birim ve toplumsalın çerçevesini oluşturan bir unsur olarak da araştırma konusu olduğundan, alanın sınırlarını net olarak çizilebilir bir hayli güç. Her ne kadar burada kentsel mekanla bağı görece daha fazla öne çıkaran çalışmalara yer verilmeye çalışıldıysa da, aşağıdaki bibliyografyadaki çoğu eserin başka bir kategorizasyon içerisinde de ele alınabileceği ve başka başlıklar altında ele aldığımız bazı çalışmaların kent tarihi çerçevesinde de değerlendirilebileceği uyarısını bir kenara not etmek gerekiyor.

39 A. Raymond, "French Studies of the Ottoman Empire's Arab Provinces", *Mediterranean Historical Review*, n. 19, 2004, s. 54-72. Ayrıca, bu alandaki literatürü değerlendiren bir makale için bkz. Nelly Hanna, "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, c. 3-6, 2005, s. 103-116.

40 A. Raymond'un yukarıda alıntılıdığımız çalışmaları dışında bkz. *Le Caire des janissaires: l'apogée de la ville ottomane sous 'Abd Al-Rahmân Katkhudâ*, Paris: CNRS, 1995 [Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethuda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi, A. Tümertekin (çev.), İstanbul: YKY, 1999]; A. Raymond'un makalelerinden oluşan iki kitabını da ekleyelim: *La ville arabe, Alep, à l'époque ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)*; Şam: Institut Français de Damas, 2000; *Arab Cities in the Ottoman Period*, Cairo, Syria and the Maghreb, Aldershot: Ashgate-Variorum, 2002.

olarak hazırlanan kitaplar, Arap şehirleri tarihinin ne derece canlı bir çalışma sahası olduğunu ve alanın A. Raymond'a ne çok borçlu olduğunu daha da görünür kıldı.⁴¹ Osmanlı dönemi Arap kentleri tarihi konusundaki geniş Fransızca bibliyografyada Şam'daki Fransız Enstitüsü'nün yayınları önemli bir yer tutuyor. Bu yayınlar arasında özellikle Colette Establet ve Jean-Paul Pascual'ın Şam'daki tereke kayıtlarından hareketle yazdıkları iki kitaba ve makalelere⁴² ve Brigitte Marino'nun yine Şam'daki kadı sicillerini kullanarak yazdığı kitaba dikkat çekebiliriz.⁴³ Bunun dışında son dönem yayımlanan çalışmalar arasında, Tal Shuval'in, yine önemli ölçüde tereke kayıtlarını kullanarak yazdığı 18. yüzyıl sonunda Cezayir şehri üzerine olan kitabı;⁴⁴ Randi Deguilhem'in vakıfları üzerinden yine ağırlıklı olarak Şam'a eğilen makaleleri;⁴⁵ Jocelyne Dakhli'a'nın editörlüğünü yaptığı, ağırlıklı olarak Cezayir ve Kahire üzerine makalelerden oluşan kitabı;⁴⁶ 2010 yılında yayımlanan Pascual Ghazaleh'in kadı sicillerinden hareketle 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı Kahire'sindeki zenginlik ve sosyal ilişki ağlarını çözümlendiği kitabı;⁴⁷ Tunus şehir hakkında yayımlanan çalışmalardan Ahmed Saadaoui'nin Osmanlı döneminde şehircilik ve mimari üzerine olan kitabıyla,⁴⁸

41 B. Marino (dr.), *Etudes sur les villes du Proche-Orient, XVIe-XIXe siècle. Hommage à André Raymond*, Şam: IFEAD, 2001; A. Temimi (der.), *Mélanges Méditerranéens d'amitié et de reconnaissance à André Raymond*, Tunus, 2004; N. Hanna ve R. Abbas (der.), *Society and Economy in Egypt and the Eastern Mediterranean. Essays in Honor of André Raymond*, Kahire, 2005; G. Alleaume, S. Denoix ve M. Tuchscherer, (der.), *Histoire, archéologies et littératures du monde musulman, Mélanges en l'honneur d'André Raymond*, Kahire: IFAO-IREMAM, Institut Français d'Archéologie, 2009. 1990 yılında yayımlanan ilk armağan kitabı yukarıda alıntılanmıştır.

42 C. Establet ve J.-P. Pascal, *Familles et fortunes à Damas: 450 foyers damascains en 1700*, Şam: Institut Français de Damas, 1994; a.mlf., *Ultime voyage pour la Mecque, Les inventaires après décès de pèlerins morts à Damas vers 1700*, Şam, Institut Français de Damas, 1998; a.mlf., "Pèlerinage et commerce à l'époque ottomane. Les inventaires après décès de 135 pèlerins morts à Damas à l'aube du XVIIIe siècle", *Turcica*, c. 28, 1996, s. 117-161; a.mlf., "Être pauvre, être riche à Damas vers 1700", J.-P. Pascual (der.), *Pauvreté et richesse dans le monde musulman méditerranéen*, Fondation européenne de la Science, Paris: Maisonneuve & Larose, 2003, s. 227-253.

43 B. Marino, *Le faubourg du Midân à Damas à l'époque ottomane*, Şam: Institut Français de Damas, 1997.

44 T. Shuval, *La ville d'Alger vers la fin du XVIIIe siècle*, Paris: CNRS, 1998. Ayrıca bkz. T. Shuval, "Quartiers riches/quartiers pauvres: la distribution de la richesse dans les villes arabes de l'Empire ottoman. Le cas de la ville d'Alger au XVIIIe siècle", *Turcica*, c. 32, 2000.

45 R. Deguilhem, "Waqf documents: a polyvalent source. The case of Damascus in the 19th century", D. Panzac (der.), *Les villes dans l'Empire ottoman. Activités et sociétés*, Paris: CNRS, 1991, s. 67-95, 191-203; "La naissance et la mort du waqf damascain de Hafza Hânim al-Mûrahli: 1880-1950 R. Deguilhem (der.), *Le waqf dans l'espace islamique. Outil de pouvoir socio-politique*, Şam-Paris: IFEAD- Éditions Adrien Maisonneuve, 1995, s. 203-225; "Circulation des biens waqf sur le marché immobilier et foncier: à quel point ? Étude comparative de Damas et d'Alger au 18e et au 19e siècle", *Dirassat Insania (Études Humaines): Le waqf en Algérie (18e et 19e siècles). Sources, problématiques et thématiques*, N. Saidouni, A. Tablit, Z. Zahra ve M. Saifouini (der.), Cezayir: Presses de l'Université d'Alger, 2001, s. 36-57; "The waqf in the city", S. K. Jayyusi, R. Holod, A. Petruccioli ve A. Raymond (der.), *The City in the Islamic World*, Leiden: Brill, 2008, s. 923-950. ayrıca R. Deguilhem'in İngilizce olarak hazırladığı doktora tezini de not edebiliriz: Randi Deguilhem-Schoem, "History of Waqf and Case Studies from Damascus in Late Ottoman and French Mandatory Times", Doktora tezi, New York University, 1986.

46 J. Dakhli (der.), *Urbanités arabes. Hommage à Bernard Lepetit*, Arles, Actes Sud & Sindbad, 1998.

47 Pascale Ghazaleh, *Fortunes urbaines et stratégies sociales. Généalogies patrimoniales au Caire, 1780-1830*, Kahire: IFAO, 2010.

48 A. Saadaoui, *Tunis, ville ottomane: trois siècles d'urbanisme et d'architecture*, Tunus: CPU, 2001,

André Raymond'un Osmanlı fethinden (1574) Tunus Beyi Hüseyin bin Ali'nin iktidarına (1705) kadar olan ve büyük ölçüde Muradî hanedanlığı hakimiyetinde (1613-1702) geçen dönemi ele alan kitabı,⁴⁹ 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Osmanlı modernleşmesi, idari ve kentsel reformları çerçevesindeki çalışmalardan Jean-Luc Arnaud'nun Şam'a ve Kahire'ye odaklanan iki kitabı,⁵⁰ Franck Friès'in, Şam'ı konu alan yayımlanmamış Doktora tezi,⁵¹ Nora Lafi'nin Trablus örneğini ele alan kitabı,⁵² yine N. Lafi'nin yayına hazırladığı ağırlıklı olarak 1860'lar sonrasında Osmanlı Arap coğrafyasında Osmanlı kentsel reformlarına ve belediye sisteminin gelişimine odaklanan ama Osmanlı coğrafyasının ötesinde, Akdeniz şehirlerini (Roma, Livorno, Kütüs, Tunus, Beyrut) bir karşılaştırma unsuru olarak kullanan kolektif kitap⁵³ ve son olarak Gueno Vanessa'nın Humus üzerine, nizamiye mahkemesi kayıtlarından hareketle hazırladığı henüz yayımlanmamış Doktora tezi⁵⁴ not edilebilir.

Arap şehirleri üzerine olan literatür kadar geniş olmasa da, hayli gelişkin olan Balkanlar ve Anadolu kentlerinin tarihiyle ilgili Fransızca bibliyografyaya 1990'ların ikinci yarısında yapılmış katkılara baktığımızda S. Yerasimos'un Anadolu ve İstanbul ağırlıklı çalışmaları;⁵⁵ Méropi Anastasiadou'nun 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Selanik'in toplumsal, ekonomik ve kentsel değişimini ele aldığı kitabı ve makaleleri,⁵⁶ Işık Tamdoğan'ın kadı sicillerinden hareketle 18. yüzyıl Adana'sında kentlilik biçimlerini ve sosyal ilişki yapılarını inceleyen Doktora tezi ve Osmanlı kentinde yabancı temasını ele alan makalesi;⁵⁷ Marie-Carmen Smyrnelis'in İngiliz, Yunan ve Fransız arşiv-

49 A. Raymond, *Tunis sous les Mouradites. La ville et ses habitants au XVIIe siècle*, Tunus: Cérès, 2006.

50 J.-L. Arnaud, *Le Caire, mise en place d'une ville moderne 1867-1907. Des intérêts du prince aux sociétés privées*, Arles, Sindbad Actes Sud, 1998; *Damas. Urbanisme et architecture 1860-1925*, Paris: Sindbad-Actes Sud, 2006.

51 F. Friès, "Damas (1860-1946), la mise en place de la ville moderne: des règlements au plan", S. Yerasimos (danışman), Yayımlanmamış Doktora tezi, Paris VIII, 2000.

52 N. Lafi, *Une ville du Maghreb entre ancien régime et réformes ottomanes, Genèse des institutions municipales à Tripoli de Barbarie (1795-1911)*, Paris: L'Harmattan, 2002. Ayrıca bkz. N. Lafi, "Ville arabe et modernité administrative municipale: Tripoli (Libye actuelle), 1795-1911", *Histoire urbaine*, n. 3, 2001, s. 149-167.

53 Nora Lafi (der.), *Municipalités méditerranéennes. Les réformes urbaines ottomanes au miroir d'une histoire comparée (Moyen-Orient, Maghreb, Europe méridionale)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2005.

54 *Homs durant les dernières décennies ottomanes: les relations ville-campagne à travers les archives locales*, J.-P. Pascual (danışman), yayımlanmamış Doktora tezi, l'Université de Provence, 2008.

55 Bkz. dipnot n. 34.

56 M. Anastasiadou, *Salonique 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des réformes*, Leiden: Brill, 1997 [Türkçe tercümesi için bkz. *Tanzimat çağında bir osmanlı şehri: Selanik (1830-1912)*, I. Ergüden (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı, 2001]; "Artisans juifs à Salonique au début des Tanzimat", *REMMM*, n. 66, 1992, s. 65-72; "Les inventaires après décès de Salonique à la fin du XIXe siècle: source pour l'étude d'une société au seuil de la modernisation", *Turcica*, c. 25, 1993, s. 97-135; "Yanni, Nikola, Lifder et les autres... Le profil démographique et socio-professionnel de la population orthodoxe de Salonique à la veille des Tanzimat", *Südost-Forschungen*, n. 53, 1994, s. 73-130; "Le changement urbain dans l'empire ottoman: Salonique à l'époque des réformes (seconde moitié du XIXe siècle)", *Rives nord-méditerranéennes*, n. 2, 1999, s. 51-57.

57 Işık Tamdoğan-Abel, "Les modalités de l'urbanité dans une ville ottomane, les habitants d'Adana au XVIIIème siècle d'après les registres des cadis", G. Veinstein (danışman), Yayımlanmamış Doktora tezi, Paris-EHESS, 1998 [I. Tamdoğan'ın literatürde kendisine yer edinmiş olmasına rağmen hâlâ yayımlanmamış olan tezinin bir özeti niteliğindeki makalesi için bkz. "Réseaux de pouvoir dans une ville otto- ➤

lerine dayanarak, 18. ve 19. yüzyıllarda çok dinli, çok kimlikli İzmir'i ve İzmirlilerin (bireylerin ve ailelerin) kimlik startejilerini ve ilişki ağlarını çözümlediği çalışması ve yine İzmir üzerine olan makaleleri⁵⁸ not edilebilir. 2000'li yıllarda bu alandaki çalışmalarda yine M. Anastasiadou, I. Tamdoğan ve M.-C. Smyrnelis'in ağırlıklı bir yeri olduğunu görüyoruz. Son on yılda yapılan çalışmalar arasında M. Anastasiadou'nun Selanik ve İstanbul üzerine, özellikle Rum Ortodoks cemaatine ve kentteki yabancılara odaklanan birçok makalesi,⁵⁹ editörlüğünü üstlendiği *REMMM* dergisinin "İslam dünyasında dinsel kimlikler ve kentsel alan" (*Identités confessionnelles et espace urbain en terres d'islam*, *REMMM*, n. 107-110, 2005) başlıklı özel sayısı, kentli elit temasının bir uzantısı olarak değerlendirebileceğimiz "Milliyetçilikler çağında Osmanlı doktorları ve mühendisleri" (*Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, Paris-İstanbul: Maisonneuve & Larose ve IFEA, 2003) başlıklı kitabı,⁶⁰ Marie-Carmen Smyrnelis'in özellikle İzmir'i odağına alan ve birey ve ailelerin ilişki ağlarına, kimlik

man au XVIIIe siècle", M. Anastasiadou (der.), *Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus*, İstanbul: Isis, 1999, s.9-20]; a.mlf., "Les han, ou l'étranger dans la ville ottomane", F. Georgeon ve P. Dumont (der.), *Vivre dans l'Empire Ottoman*, Paris: l'Harmattan, 1997, s. 319-334 [Türkçesi için bkz. "Hanlar ya da Osmanlı Kentinde Yabancı", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, İstanbul: İletişim, 2000].

58 M.-C. Smyrnelis, *Une société hors de soi. Identités et relations sociales à Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles*, Paris-Louvain: Peeters, 2005 [Kitap 2005 yılında yayımlanmış olmasına rağmen, asıl olarak M.-C. Smyrnelis'in aynı başlıkla Paris, EHESS'te 2000 yılında savunduğu Doktora tezine dayandığı için burada not ediyorum]; a.mlf., "Colonies européennes et communautés ethnico-confessionnelles à Smyrne de la fin du XVIIIe au milieu du XIXe siècle. Coexistence et réseaux de sociabilité", *Vivre dans l'Empire ottoman*, Paris: Harmattan 1997, s. 173-194; "Européens et Ottomans à Smyrne (de la fin du XVIIIe siècle à la fin du XIXe siècle)", M. Anastasiadou ve B. Heyberger (der.), *Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus*, İstanbul: Isis, 1999, s. 119-133; "Les Arméniens catholiques à Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles", *Revue du Monde Arménien Moderne et Contemporain*, n. 2, 1995-1996, s. 25-44 (M.-C. Smyrnelis'in bu dönemde yayımlanan makaleleri, yayımlanmamış bazı çalışmalarını ve 2003'e kadar yazdığı diğer makaleleriyle beraber bir kitap olarak yayımlandı, bkz. *Une ville ottomane plurielle: Smyrne (XVIIIe-XIXe siècles)*, İstanbul: Isis, 2006.

59 M. Anastasiadou, "Des musulmans venus d'ailleurs. Les fils d'Abdullah dans la Salonique du XIXe siècle", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu IX*, 2001, Paris, s. 113-169; "La protection de l'enfance abandonnée dans l'Empire ottoman au XIXe siècle. Le cas de la communauté grecque orthodoxe de Beyoglu (Istanbul)", *Südost-Forschungen*, n. 59/60, 2000/2001, s. 272-323; "Mourir seul à l'hôpital: démunis et étrangers dans la Salonique du XIXe siècle", J.-P. Pascual (der.), *Pauvreté et richesse dans le monde musulman méditerranéen*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2003, s. 289-308; "De la paroisse à la communauté. Les Grecs orthodoxes de Stavrodromi (Beyoglu-Istanbul)", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu X*, Paris, 2002, s. 149-165; "Propriété foncière, rang social et identité ethnico-religieuse dans le quartier Osman aga de Kadıköy (Istanbul) vers 1875", *Bulletin du Centre d'Études sur l'Asie mineure* (Athènes), n. XIV, 2004, s. 43-66; "Les bains de mer à Istanbul, XIXe-XXe siècles", R. Beck ve A. A. Madoeuf (der.), *Divertissements et loisirs dans les sociétés urbaines à l'époque moderne et contemporaine*, Tours: Presses universitaires François Rabelais, 2005, s. 367-383; "Construction d'églises et affirmation identitaire. L'installation des Grecs orthodoxes à Péra/Beyoglu (Istanbul) au XIXe siècle", *REMMM*, n. 107-110, *Identités confessionnelles et espace urbain en terres d'islam*, 2005, s. 185-204; "Vivre ensemble en pays d'islam: territorialisation et marquage identitaire de l'espace urbain", *REMMM*, n. 107-110, *Identités confessionnelles et espace urbain en terres d'islam*, 2005, s. 9-30.

60 Elit teması çerçevesinde M. Anastasiadou'nun editörlüğünü Bernard Heyberger ile beraber üstlendiği kitabını da not edelim: *Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus*, İstanbul: Isis, 1999.

stratejilerine yoğunlaşan makaleleri⁶¹, editörlüğünü üstlendiği, özellikle 19. yüzyıl başındaki reformlardan kentnin 1922 yangını sonrası yeniden yapılandırılmasına kadar olan sürece yoğunlaşan makalelerden oluşan İzmir kitabı;⁶² yine İzmir bahsinde Hervé Georgelin'in çok etnikli kentten milliyetçiliğin doğuşu sürecinde İzmir'i ele aldığı kitabı;⁶³ Işık Tamdoğan'ın özellikle Adana ve Üsküdar örneklerinden hareketle, Osmanlı kentindeki toplumsal ilişkilerin işleyişini ve bu ilişkinin çerçevesi ve sahnesi olarak mahalleyi odağına alan, kullandığı arşiv malzemesinden hareketle sadece kent tarihini değil aynı zamanda Osmanlı hukuk sisteminin kurumsal ve gündelik işleyişini anlamaya yönelik makaleleri,⁶⁴ *Anatolia Moderna*'nın onuncu sayısında editörlüğünü

61 M.-C. Smyrnelis, "Comment définir le quartier dans une ville ottomane plurielle: Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu X*, Paris: 2004, s. 139; "Les Européens de Smyrne du XVIIe au XIXe siècle: citadins ou non?", J.-L. Arnaud (der.), *Manifestations de l'urbain dans le monde arabe et musulman*, Paris-Tunis: Maisonneuve & Larose, 2005; "Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles: une ville cosmopolite?", *Les cahiers de la Méditerranée Du cosmopolitisme en Méditerranée (XVIe-XXe siècles)*, Université de Nice, n. 67, 2003, s. 111-123 (Bu üç makale yazarın makale derlemesinde de bulunuyor bkz. *Une ville ottomane plurielle: Smyrne (XVIIIe-XIXe siècles)*, İstanbul: Isis, 2006); "Courtiers de Smyrne (fin du XVIIIe-milieu du XIXe siècle). Médiateurs professionnels et médiations dans l'Empire ottoman", *Hommes de l'entre deux. Parcours individuels et portraits de groupes de la Méditerranée (XVIe-XXe siècles)*, Paris: Les indes savantes, 2009, s.117-131; "Coexistence et langues de contact à Smyrne au XIXe siècle", *Arabica. Journal of Arabic and Islamic Studies*, n. 4, 2007, s.568-585; "Identités inventées dans l'Empire ottoman au XVIIIe siècle", C. Moatti ve W. Kaiser (der.), *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne*, Paris: Maisonneuve & Larose ve Maison méditerranéenne des sciences de l'homme, 2007, s. 459-470; "La diaspora marchande grecque méditerranéenne (XVIIIe-XIXe siècles) à travers le parcours d'une famille: les Baltazzi", M.Bruneau, I. Hassiotis, M. Hovanessian ve C. Mouradian (der.), *Grecs et Arméniens en diaspora: approches comparatives*, Atina: L'Ecole Française d'Athènes, 2007, s. 85-92; "Vivre ensemble dans l'Empire ottoman (XVIIIe-XIXe siècles)", *Cahiers du Centre d'Histoire "Espaces et Cultures"*, n. 27, 2007, s. 55-66.

62 M.-C. Smyrnelis (der.), *Smyrne, la ville oubliée? Mémoires d'un grand port ottoman, 1830-1930*, Autrement, 2006 [Türkçesi için bkz. *İzmir 1830-1930. Unutulmuş Bir Kent mi?*, I. Ergüden (çev.), İstanbul: İletişim, 2008].

63 H. Georgelin, *La fin de Smyrne: du cosmopolitisme aux nationalismes*, Paris: CNRS, 2005 [Türkçe tercümesi için bkz. *Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kosmopolitizmden Milliyetçiliğe*, S. Özen (çev.), İstanbul: Bizzamanlar, 2009. H. Georgelin'in kitabıyla aynı paralelde bir makalesi için bkz. "Smyrne à la fin de l'Empire ottoman: un cosmopolitisme si voyant", *Cahiers de la Méditerranée*, n. 67, 2003, s. 125-147.

64 I. Tamdoğan, "La réputation comme richesse dans la ville ottomane d'Adana au XVIIIe siècle", *Pauvreté et richesse dans le monde musulman méditerranéen*, J.-P. Pascual (der.), Maisonneuve & Larose, 2003, s. 39-49; "Le quartier (mahalle) de l'époque ottomane à la Turquie contemporaine", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu X*, 2004, s. 123-125; "Les relations de voisinage d'après les livres de morale ottomans (XVe-XVIIIe siècles)", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu X*, 2004, s. 167-177; "Le nezir ou les relations entre les bandits, les nomades et l'État dans la Çukurova du XVIIIe siècle", M. Afifi, R. Chih, B. Marino, N. Michel ve I. Tamdoğan (der.), *Sociétés rurales ottomanes, Kahire*: IFAO, 2005. Ayrıca Türkçe yayımlanmış ve/veya çevirilmiş makaleleri için bkz. "Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine mahalle", *İstanbul Dergisi*, Ocak 2002; "'Büyükleri saymak, küçükleri sevmek': 18. yüzyıl Adanası'nda ayanların ilişki ağları ve iki farklı ilişki yürütme üslubu", *Tarih ve Toplum*, n. 1, 2005, s. 77-96; "Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkiya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler", *Kebikeç*, n. 21, 2006, s. 135-146; "Atı alan Üsküdar'ı geçti", N. Lévy ve A. Toumarkine (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş, Suç ve Ceza*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2007, s. 80-95; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sulh Anlaşmaları ve ••

üstlendiği Osmanlı'dan günümüze mahalle dosyası;⁶⁵ François Georgeon'un Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da ramazanı, gündelik hayat, sosyallik biçimleri ve politika temalarının kesişme noktasında ele alan makaleleri;⁶⁶ Pierre Pinon'un doksanlardaki çalışmalarının tematik açıdan devamı niteliğinde olan, Osmanlı kent dokusu ve mimarisi üzerine, Anadolu ve Balkanlar örneğinden hareketle yazdığı makaleleri,⁶⁷ Bernard Lory'nin ağırlıklı olarak 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başına uzanan süreçte Manastır şehri üzerine olan çeşitli makaleleriyle⁶⁸ yine Manastır üzerine olan henüz yayımlanmamış olan profesörlük tezi (*habilitation à diriger des recherches*)⁶⁹ ve Noémi Lévy'nin 1879-1909 döneminde İstanbul'da kamu düzeninin sağlanması sorununu politik, toplumsal ve kurumsal gelişmelerle beraber ele alan, kısa bir süre önce tamamlanmış ve dolayısıyla henüz yayımlanmamış olan Doktora tezi⁷⁰ sayılabilir.

Bunların Ardındaki Sosyal İlişkiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, Bildiriler*, c. I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008, s. 45-54.

- 65 “De L’Empire ottoman à la Turquie actuelle: le quartier (*mahalle*). Approche des normes et usages”, *Anatolia Modern/Yeni Anadolu X* içinde, Paris, 2004.
- 66 F. Georgeon, “Le ramadan à Istanbul de l’Empire à la République”, F. Georgeon ve P. Dumont (der.), *Vivre dans l’Empire ottoman*, Paris: L’Harmattan, 1997, s. 31-113; “Les usages politiques du ramadan, de l’Empire ottoman à la République de Turquie”, F. Adelhah et F. Georgeon (der.), *Ramadan et politique*, Paris: CNRS, 2000, s. 21-39.
- 67 P. Pinon, “Essai de typologie des tissus urbains des villes ottomans d’Anatolie et des Balkans”, N. Akın, A. Batur ve S. Batur (der.), *7 Centuries of Ottomans Architecture: A Supra-National Heritage*, İstanbul: YEM Yay., 2000, s. 174-198; “L’Empire ottoman à la fin du XIXe siècle: modernité et tradition en architecture et en urbanisme”, C. Popescu ve I. Teodorescu (der.), *Genius Loci. National et Régional en Architecture: entre Histoire et Pratique*, Bükreş: Simetria, 2002, s. 128-132; “Les paradoxes de l’occidentalisation de l’architecture à Istanbul à la fin du XIXe siècle”, *Romantisme*, n. 131, 2006, s. 51-59; “The Ottoman Cities of Balkans”, S. K. Jayyusi, R. Holod, A. Petruccioli ve A. Raymond (der.), *The City in the Islamic World*, c. I, Brill, 2008, s. 143-158.
- 68 B. Lory, “Au carrefour des Balkans: Bitola (1816-1918)”, *Villes ottomanes à la fin de l’Empire*, P. Dumont ve F. Georgeon (der.), Paris: L’Harmattan, 1992, s. 75-93 (Alexandre Popovic ile beraber) [Türkçesi için bkz. “Balkanlar’ın kavşağındaki Manastır (1816-1918)”, *Modernleşme sürecinde osmanlı kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996, s. 60-78]; “Les Lazaristes français et les débuts de l’enseignement slave à Bitola”, *Makedonsko-francuski vrski*, Manastır 1999, s. 25-35; “Deux villes aux destins parallèles, croisés, divergents: Sofia et Bitola”, *Études Balkaniques*, n. 3-4, 1999, s. 110-117; “Un homme dans l’air du temps: le docteur Konstantin Michaykov (1807-1880), nationaliste et évergète à Bitola/Monastir”, M. Anastasiadou, *Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes*, Paris: IFEA, Maisonneuve & Larose, 2003, s. 295-312; “Un grand chantier communautaire en Macédoine: l’église Saint-Démètre de Bitola-Manastır (1830)”, *REMMM*, n. 107-110, 2005, s. 245-257; Bernard Lory, “Les Bazaros balkaniques à l’époque ottomane”, M. Ortiz, J.-A. Dérens ve L. Geslin (der.), *Bazaros ottomans des Balkans*, Paris: Éditions Non Lieu, 2009.
- 69 B. Lory, “La ville balkanissime: Bitola 1800-1918”, yayımlanmamış profesörlük tezi (*Habilitation à diriger des recherches*), Paris-Université Panthéon-Sorbonne, 2009.
- 70 Noémi Lévy, *L’ordre public dans la capitale ottomane: Istanbul 1879-1909*, F. Georgeon (danışman), Yayımlanmamış Doktora Tezi, EHESS-Paris, 2010. N. Lévy’nin Tophane örneğiyle kamu düzeni sorununu mahalle ölçeğinde de ele aldığı çalışması, kent tarihi çerçevesinin sınırlarını aşarak kamu düzenini sağlayan kolluk kuvvetlerinin (bekçi, polis vs.) tarihine de eğiliyor. N. Lévy’nin doğrudan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Osmanlı’da kamu düzeni ve polis teşkilatı ile ilgili çalışmaları için bkz. “Modalités et enjeux de la circulation des savoirs policiers: un modèle français pour la police ottomane?”, *Revue d’Histoire des Sciences Humaines*, n. 19, 2008, s. 11-27; “Une institution en formation: la police ottomane à l’époque d’Abdülhamid II”, *EJTS*, n. 8, 2008 (“Une institution en formation: la police ottomane à l’époque d’Abdülhamid II”, *EJTS*, n. 8, 2008 (<http://ejts.revues.org/index2463.html>); “Savoirs et savoir-faire dans la police ottomane”, V. Milliot (der.), *Être policier. Métiers de police en Euro-*

Kahve ve Kahvehane

Özellikle 19. yüzyılda, Fransa’da yayımlanan oryantalist seyahatnamelerde ve doğrudan kahvenin tarihi üzerine olan kitaplarda genel olarak Doğu, özel olarak Osmanlı ve hatta daha da spesifik olarak İstanbul kahvehanelerine daima bir yer ayrıldığını görüyoruz.⁷¹ Aynı dönemde gravürlerin ve yüzyıl sonundan itibaren kartpostalların önemli klişelerinden birinin de kahvehane olduğunu, hatta kahvehanelerin Doğu imajınının güçlü objelerinden biri olarak yerleştiğini söyleyebiliriz. 1980’lerden itibaren Fransız Osmanlı tarihi çalışmalarında kahvehanelere yönelen ilgi ise büyük oranda oryantalistlerden kalan bu mirasın yeniden keşfine değil, kamusal alan ve kamuoyu kavramlarının, aynı dönemlerde siyasette ve sosyal bilimlerde yaygın bir kavramsal çerçeve haline gelmesine bağlıdır.⁷² Bu anlamda, kahvehane çalışmaları Fransız Osmanlı tarihçiliğinin dünya, Avrupa ve Osmanlı tarihçiliğindeki gelişmeleri yakından takip ettiği bir alandır. Eğer bu konudaki Fransızca literatürün farkını tanımlamak gerekirse, kahvehane temasının yeniden ilgi odağı haline gelmesine vesile olan kuramsal tartışmanın, Fransızca literatürde, Anglosakson literatürde olduğu kadar ön planda olmadığını ve Fransız okulunun çalışmalarının söz konusu kuramsal ilgiyi yadsımaksızın, kahvenin ve kahvehanelerin gündelik hayat pratiğindeki yerine, kahve kültürünün etnografik analizine ve kahve ekonomisine görece daha fazla öncelik verdiğini söylemek mümkün. Bu konuda çalışmış olan araştırmacılar arasında André Raymond, Brigitte Marino, François Georgeon, Michel Tuchscherer, Hélène Desmet-Grégoire ve Jean-Claude David’in isimlerini not edebiliriz.⁷³ İçeceklerle kamusalılık ve sosyalite tema-

pe (XVIIIe-XXe siècles), Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2008; “La police ottomane au tournant des XIXe et XXe siècles: les mémoires d’un commissaire d’Izmir”, *RHMC*, n. 54-2, 2007, s. 140-160. Editörlüğünü üstlendiği ve Türkçe yayımlanmış iki kolektif kitap için bkz. N. Lévy ve A. Toumarkine (der.), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza (18.-20. yy.)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2008; N. Lévy, A. Toumarkine ve N. Özbeke (der.), *Asayiş: Türk ve Fransız Tarihçilerinin Çapraz Bakışları*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2010.

71 Mesela bkz. C. De Méry, “Le café, poème: accompagné de documents historiques sur le café, sur son origine, sur son commerce, et sur les peuples d’Orient, qui font spécialement usage du café...”, Paris: Jacques Ledoyen, 1837; Théophile Gautier, *Constantinople*, Paris: Michel Lévy Frères, 1865 (özellikle bkz. s. 100-109); Henri Welter, *Essai sur l’histoire du café*, Paris: C. Reinwald, 1868 (özellikle bkz. s. 113-163).

72 Osmanlı kahvehaneleriyle ilgili tarih çalışmalarının genel seyri üzerine bir değerlendirme için bkz. Ahmet Yaşar “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3-6, 2005, s. 237-256.

73 A. Raymond, “Les problèmes du café en Egypte au XVIIIe siècle”, *Le Café en Méditerranée: histoire, anthropologie, économie 18e-20e siècle: actes de la table ronde*, Aix-en-Provence: IRM-GIS, 1981, s.31-71; a.m.f., “Le café du Yémen et l’Égypte (XVIIe-XVIIIe siècles)”, *Chroniques yéménites*, 1995, s. 16-25; H. Desmet-Grégoire, *Les Objets du café: dans les sociétés du Proche-Orient et de la Méditerranée*, Paris: CNRS, 1989; a.m.f., (der.), *Contributions au thème du et des cafés dans les sociétés du Proche-Orient / Institut de recherches et d’études sur le monde arabe et musulman*, Aix-en-Provence: CNRS, 1991; Brigitte Marino, “Les cafés et les cafétiers de Damas”, *REMMM*, n. 75-76, 1995, s. 275-294; F. Georgeon, “Revisiter les cafés d’Orient”, *Confluences Méditerranée*, n. 22, 1997, s. 169-180; F. Georgeon ve H. Desmet-Grégoire (der) *Cafés d’Orient revisités*, Paris: CNRS, 1997 [Türkçesi için bkz. *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*, E. Özdoğan ve M. Atik (çev.), İstanbul: YKY, 1998]; Michel Tuchscherer, *Le café avant l’ère des plantations coloniales: espaces, réseaux, sociétés (XVe-XVIIIe siècle)*, Kahire: IFAO, 2001. Yukarıda not edilen kolektif eserlerde yayımlanmış Osmanlı coğrafyasını ilgilendiren bazı makaleleri ayrıca vurgulayalım: Michel Tuscherer, “Café et cafés dans l’Égypte ottomane”, H. Desmet-Grégoire (der.), *Contributions au thème du et des cafés*, Aix-en-Provence, 1991; a.m.f., “Les cafés dans l’Égypte ottomane (XVIe-XVIIe siècles)”, *Cafés d’Orient revisités*, Paris: CNRS, 1997, s. 91-112; F. Georgeon “Les cafés

larını biraraya getiren kahvehane literatüründen bahsederken, François Georgeon'un Osmanlı'da alkollü içki tüketimiyle ilgili bir makalesini de bu bağlamda not edebiliriz.⁷⁴

Diplomasi, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler

Doğudan Batıya doğru coğrafi bir kategorizasyonla Fransız okulunun bu alanda ele alınabilecek çalışmalarını sınıflandırmaya çalışırsak, Osmanlı'nın doğusuyla ilişkileri alanında, Safeviler bahsinde J-L. Bacqué-Grammont'nun ve Adle Chahryar'ın 1978-1982 yılları arasında yayımlanan makalelerinden oluşan kitabı *Les ottomans, les Safavides et la Géorgie, 1514-1524* (İstanbul: Isis, 1991); J-L. Bacqué-Grammont'nun *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins: contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1987) başlıklı kitabı ve 16. yüzyılın ilk yarısında Safevî-Osmanlı ilişkilerine odaklanan makaleleri⁷⁵ ve Jean Auben'in I. Selim'in doğu politikası üzerine olan makalesi⁷⁶ not edilebilir. Memlükler ve Mısır tarafına baktığımızda, yine J-L. Bacqué-Grammont'nun Anne Kroell ile beraber hazırladıkları 16. yüzyıl başında Kızıl Deniz'de Memluk, Osmanlı ve Portekiz karşılaşmasına dair Portekiz, Venedik, Osmanlı ve Arap kaynaklarını kullanarak yazdıkları kitabı;⁷⁷ Jean Aubin'in 1510-1512 Mısır krizini, Venedik, Fransa ve Osmanlı aksında ele aldığı makalesi⁷⁸ ve Benjamin Lellouch'un, Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin kuruluşu ve iktidarının meşrulaştırılması sürecine, Mısır'ın bu süreçte geçirdiği değişimlerin tarihine ve tarihyazımına (özellikle

à Istanbul à la fin de l'Empire ottoman", *Cafés d'Orient revisités*, Paris: CNRS, 1997, s. 39-78; M. Anastassiadou, "Les cafés à Salonique sous les derniers ottomans", *Les cafés d'Orient revisités*, Paris: CNRS, 1997, s. 79-90; Jean-Claude David, "Les cafés à Alep au temps des Ottomans entre le souk et le quartier", *Cafés d'Orient revisités* içinde, Paris, CNRS, 1997, s. 113-126; Randi Deguilhem, "Les cafés à Damas (XIXe-XXe siècles)", *Cafés d'Orient revisités*, Paris: CNRS, 1997, s. 127-139.

74 F. Georgeon, "Ottomans and Drinkers: The Consumption of Wine and Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century", E. Rogan (der.), *The Shifting Boundaries of Marginality in the Modern Middle East*, Londra: I.B. Tauris, 2002, s. 9-31 [makalenin Fransızca bir versiyonu da yazarın makalelerinden oluşan kitabında yer almaktadır: "Ottomans et buveurs. La consommation de vin et d'alcool à Istanbul au XIXe siècle", *Sous le signe des réformes. État et société, de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, İstanbul: Isis, 2009]. Kahvehane konusu üzerinde en çok çalışanlar arasında sayabileceğimiz iki Fransız araştırmacı, Hélène-Desmet Grégoire ve François Georgeon'un Sylvie Gangloff ile beraber hazırladıkları, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'si'ne uzanan bir zaman diliminde alkollü içecekler üzerine, henüz yayımlanmamış bir çalışmaları olduğunu da not edelim: *L'alcool en Turquie: pratiques et représentations du boire* (geçici başlık).

75 J.-L. Bacqué-Grammont, "Études osmano-safavides, I. Notes sur le blocus du commerce iranien par Selim Ier", *Turcica*, c. 6, 1975, s. 68-88; "L'apogée de l'Empire ottoman: les événements (1512-1606)", *Histoire de l'Empire ottoman* içinde, R. Mantran (der.), Paris: Fayard, 1989, özellikle bkz. s. 143-145; "Études turco-safavides, XVI. Quinze lettres d'Uzun Süleymân Paşa, Beylerbey du Diyâr Bekir (1533-1534)", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu I*, 1991, s. 137-227; "Les Ottomans et les Safavides dans la première moitié du XVIe siècle," *La Shi'a nell'impero Ottomano*, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1993, s. 7-24; "The Eastern Policy of Süleyman the Magnificent 1520-1533", H. İnalçık ve C. Kafadar (der.), *Süleyman the Second and His Time*, İstanbul, 1993, s. 219-228.

76 J. Aubin, "La politique orientale de Selim Ier", *Itinéraires d'Orient. Hommages à Claude Cahen* içinde, R. Curiel ve R. Gyselen (der.), Bures-sur-Yvette, 1994, s. 197-215.

77 J.-L. Bacqué-Grammont ve A. Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge. L'affaire de Djedda en 1517* (Supplément aux Annales Islamologiques, n. 12, Kahire, 1988)

78 J. Aubin, "La crise égyptienne de 1510-1512: Venise, Louis XII et le Sultan", *Moyen Orient et Océan Indien*, n. 6, 1989, s. 123-150.

Abdüssamed Diyarbekri üzerinden) odaklanan kitabıyla Mısır'ın fethi ana teması etrafındaki diğer makaleleri başlıca çalışmalar arasında sayılabilir.⁷⁹ 16. yüzyıl Osmanlı Safevi ve Memluk ilişkilerinden bahsederken, Basra Körfezi ve Kızıl Deniz'de aktif olan Portekiz'le ilişkiler hakkındaki yayınlara da değinelim. Yukarıda değindiklerimizin (özellikle J.-L. Bacqué-Grammont ve Anne Kroell'in kitabının) haricinde, asıl olarak Portekiz tarihi üzerine çalışan Dejanirah Couto'nun Osmanlı'yı görece daha çok odağına alan makalelerini⁸⁰ ve Gilles Veinstein'ın, Portekiz İmparatorluğu'nu merkezine alan *L'Empire portugais face aux autres empires: XVIe-XIXe siècle* başlıklı kolektif kitapta yazdığı 16. yüzyılda Osmanlı-Portekiz ilişkileri hakkındaki bölümü⁸¹ not edebiliriz.

Kuzeye ve Karadeniz coğrafyasına baktığımızda, Kırım ve Tatar hanlıklarına, Don ve Volga Kazaklarına, doğrudan ve dolaylı olarak Rusya ve Lehistan-Litvanya ile ilişkilere dair -ağırlıklı olarak 16.-18. yüzyıl arası- Şeyh Şamil vakasına gösterilen ilgiyle Kafkaslar'a ve 19. yüzyıla uzanan geniş bibliyografyanın hatırı sayılır bir kısmını 1960 ve 1970'lerde özellikle Alexandre Benningsen, Chantal Lemerrier-Quelaejay⁸² ve

79 B. Lellouch, *Les Ottomans en Égypte. Historiens et conquérants au XVIe siècle*, Paris: Peeters, 2006; "Ibn Zunbul, un Égyptien face à l'universalisme ottoman (seizième siècle)", *Studia Islamica*, n. 79, 1994, s. 143-155; "Le douzième *guz*' perdu des *Badâ'i' al-zuhûr* d'Ibn İyâs à la lumière d'une chronique turque d'Égypte", *Arabica*, n. 45, 1998, s. 88-103; "Une communauté face à ses origines: les Turcs ottomans en Égypte au XVIe siècle", *Valeur et distance. Identités et sociétés en Égypte içinde*, C. Décobert (der.), Paris: Maisonneuve & Larose, 2000, s. 93-103; "Puissance et justice retenue du sultan ottoman. Les massacres sur les fronts iranien et égyptien (1514-1517)", *Le Massacre, objet d'histoire*, David El Kenz (der.), Paris: Gallimard, 2005, s. 171-182, 452-457; "1517: Prise du Caire par les Ottomans", P. Boucheron (der.), *Histoire du monde au XVe siècle*, Paris: Fayard, 2009, p. 443-446.

80 D. Couto, "Juifs et nouveaux-chrétiens portugais entre Anvers, l'Empire ottoman et l'Inde", A. Servantie (der.), *L'Empire ottoman dans l'Europe de la Renaissance*, Presses Universitaires de Louvain, 2005, s. 339-352; a.mlf., "L'espionnage portugais dans l'empire ottoman", *La découverte, le Portugal et l'Europe*, Paris: Fundação Calouste Gulbenkian, 1988, s. 243-267.

81 G. Veinstein, "Portugais et ottomans au XVIe siècle", *L'Empire portugais face aux autres empires: XVIe-XIXe siècle*, Francisco Bethencourt ve Luiz Felipe De Alencastro (der.), Paris: Maisonneuve & Larose, 2008, s. 121-136.

82 İki araştırmacının beraber yazdıkları çok sayıda makale olduğu için, ikisinin çalışmalarını bir arada, kronolojik bir düzende not ediyorum: A. Benningsen, "Un mouvement populaire au Caucase au XVIIIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 5-2, 1964, s. 159-205; Ch. Lemerrier-Quelaejay, "Un document inédit sur la campagne de Pierre le Grand au Caucase", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 6-1, 1965 s. 139-142; a.mlf., "La Russie, la France et la Turquie à la veille de la campagne de Russie", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 6-2, 1965, s. 240-244; a.mlf., "Les Kalmuks de la Volga entre l'Empire russe et l'Empire ottoman sous le règne de Pierre le Grand", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 7-1, 1966, s. 63-76; A. Benningsen, "Un témoignage français sur Chamil et les guerres du Caucase", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 7-3, 1966, s. 311-322; a.mlf., "L'expédition turque contre Astrakhan", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 8-3, 1967, s. 427-446; Ch. Lemerrier-Quelaejay, "Un condottiere lithuanien du XVIe siècle: le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de la Seç Zaporogue d'après les Archives ottomanes", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 10-2, 1969, s. 258-279; a.mlf., "Les relations entre la Porte ottoman et les Cosaques Zaporogues au milieu du XVIIe siècle. Une lettre inédite de Bohdan Hmelnickij au Padichah ottoman", *Cahiers du monde soviétique*, n. 11-3, 1970, s. 110-117; Ch. Lemerrier-Quelaejay ve A. Benningsen, "Les marchands de la cour ottomane et le commerce de la fourrure moscovite dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Cahiers du monde soviétique*, n. 11-3, 1970, s. 363-390; Ch. Lemerrier-Quelaejay, "Les khnats de Kazan et de Crimée face à la Moscovie en 1521, d'après un document inédit des archives u Musée du Palais de Topkapı", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 12-4, 1971, s. 480-490; Ch. Lemerrier-Quelaejay ve A. Benningsen, ♦♦

Dilek Desai ve'in⁸³ yazdığı belge ağırlıklı makaleler ve bu üç araştırmacının Pertev Nalili Boratav⁸⁴ ile beraber hazırladıkları *Le Khanat de Crimée dans les archives du musée du palais de Topkapı* (Paris: EHESS, 1978) başlıklı kitap oluşturuyor. Bu bibliyografyaya ek olarak Gilles Veinstein'in Kırım,⁸⁵ Don ve Volga Kazakları,⁸⁶ 16. yüzyılda Osmanlı'nın Lehistan-Litvanya ve Moskova ile ilişkileri⁸⁷ ve 18. yüzyıl başında Kırım'da

"Le khanat de Crimée au début du XVIe siècle: De la tradition mongole à la suzeraineté ottomane", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 13-3, 1972, s. 321-337; Ch. Lemerrier-Quelaejay, "Les expéditions de Devlet Giray contre Moscou en 1571 et 1521, d'après les documents des archives ottomans", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 13-4, 1972, s. 555-559; Ch. Lemerrier-Quelaejay ve A. Benningsen, "La Moscovie, l'Empire ottoman et la crise successorale de 1577-1588 dans le khanat de Crimée", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 14-4, 1973, s. 453-487; Ch. Lemerrier-Quelaejay ve Alexandre Benningsen, "La grande horde Nogay et le problème des communications entre l'Empire ottoman et l'Asie central en 1552-1566", *Turcica*, c. 8/2, 1976, s. 203-206; Ch. Lemerrier-Quelaejay, "La structure sociale, politique et religieuse du Caucase du Nord au XVIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 25-2,3, 1984, s. 125-148.

83 D. Desai ve, "Le khanat de Crimée et les campagnes militaires de l'Empire ottoman: Fin du XVIIe-début du XVIIIe siècle, 1687-1736", *Cahiers du monde soviétique*, n. 11-1, 1970, s. 110-117 (Özalp Gökbilgin ile beraber); "Le khanat de Crimée dans les Archives ottomanes, Correspondances entre khans de Crimée et padichahs ottomans dans les registres des *nâme-i hümayûn*", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 13-4, 1972, s. 560-583; "Deux inventaires d'archives ottomanes et leur contribution à l'histoire de la Crimée", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 15-3, 1974, s. 415-421.

84 Pertev Boratav'ın Osmanlı arşivlerinde Şeyh Şamil'le ilgili bir dosya hakkında yazdığı ve belge çevirilerini içeren makalesi için bkz. P. Boratav, "La Russie dans les archives ottomanes un dossier ottoman sur l'Imâm Chamil", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, n. 10/3-4, 1969, s. 524-535.

85 G. Veinstein, "Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au début du XVIIIe siècle", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 10/3-4, 1969, s.414-458; "Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszcynski", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 11/1, 1970, s.14-92; "La révolte des mirza tatars contre le Khan, 1724-1725", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 12/3, 1971, s.327-338; G. Veinstein ve A. Benningsen, "La grande Horde-Nogay et le commerce des steppes pontiques (fin XVe siècle-1560)", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)* içinde, 1980, s.49-63; "La population du Sud de la Crimée au début de la domination ottomane", *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, R. Mantaran (der.), Paris: A. Maisonneuve, 1980, s. 227-249; "From the Italians to the Ottomans: The Case of the Northern Black Sea Coast in the Sixteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, n. 1-2, 1986, s. 221-237. Ayrıca M. Berindei ile yazdığı makaleler için bkz. "Règlements de Süleymân Ier concernant le livâ' de Kefe", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 16/1, 1975, s. 57-104; "La Tana-Azaq, de la présence italienne à l'emprise ottomane", *Turcica*, c. 8/2, 1976, s. 110-201; "La présence ottomane au sud de la Crimée et en mer d'Azov dans la première moitié du XVIe siècle ", *Cahier du monde russe et soviétique*, c. 20-3,4, 1979, s. 389-465.

86 G. Veinstein, "L'occupation ottomane d'Oçakov et le problème de la frontière lithuano-tatara (1538-1542)", Ch. Lemerrier-Quelaejay, G. Veinstein ve E.S. Wimbush (der.), *Passé turco-tatar, présent soviétique, Mélanges en l'honneur d'Alexandre Benningsen*, Paris: Peeters ve EHESS, 1986, s. 221-237; "Prélude au problème cosaque à travers les registres de dommages ottomans des années 1545-1555", *Cahier du monde russe et soviétique*, n. 30/3-4, 1989, s. 329-362; "Élevage et pillages au nord de la mer Noire au milieu du XVIe siècle", *V. Milletlerarası, Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, TTK, 1990, s. 849-857.

87 G. Veinstein, "Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique", *Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants*, n. 35, 1994, s. 713-738; "Une lettre de Selim II au roi de Pologne Sigismond-Auguste sur la campagne d'Astrakhan de 1569", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, n. 82,1992, s. 397-420. Bu iki makaleyle, yukarıda not ettiğimiz makalelerin bir kısmı G. Veinstein'in 2010 yılı içinde yayımlanan ve makalelerinin derlemesinden oluşan kitabında yeniden yayımlanmıştır, bkz. *Autoportrait du sultan ottoman en conquérant*, İstanbul: Isis, 2010.

Cizvit misyonerlerinin ve Fransız görevlilerinin faaliyetleri⁸⁸ üzerine olan makalelerini; Faruk Bilici'nin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa'nın Karadeniz'deki faaliyetleri ve politikası üzerine olan kitabını (ve makalelerini)⁸⁹ ve Karadeniz'de Osmanlı-Rus mücadelesini ele alan iki çalışmasını⁹⁰ not edebiliriz. Romanya ve Moldova coğrafyasına doğru baktığımızda ise, bibliyografyanın yine önemli ölçüde belge ağırlıklı çalışmalardan oluştuğunu görüyoruz: Nicoară Beldiceanu⁹¹ ve Matei Cazacu'nun⁹² 1960-1980 arası dönemde yayımladıkları 15. ve 16. yüzyıla odaklanan makaleler; Mihnea Berindei ve Gilles Veinstein'ın beraber hazırladıkları, ikinci bölümü tamamen belgelere ayrılmış olan Kanuni idaresindeki Rumen coğrafyasını ele alan *L'empire ottoman et les Pays roumains, 1544-1545* (Paris, EHESS, 1987) başlıklı çalışma; Rumen tarihçi Mihai Maxim'in 1972-1993 arasında Fransızca ve İngilizce olarak yayımladığı çalışmalarından oluşan *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVe siècle. Études et documents* (İstanbul: Isis, 1999) başlıklı kitap ve M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru'nun tamamı Fransızca olan makalelerinden oluşan kitabı *Seldjoukides, Ottomans et l'espace Roumain* (İstanbul: Isis, 2006). Osmanlı ve Karadeniz konusundaki Fransızca bibliyografyada son olarak 16. yüzyıldan itibaren geniş Karadeniz coğrafyasını ele alan 40 kadar makaleden oluşan, Faruk Bilici, Ionel Căndea ve Anca Popescu'nun editörlüğünü yaptığı kolektif kitabı not edebiliriz.⁹³

88 G. Veinstein, "Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au début du XVIIIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, n. 10/3-4, 1969, s. 414-458.

89 F. Bilici, *La politique française en mer Noire (1747-1789): vicissitudes d'une implantation*, İstanbul: Isis, 1992; a.mlf. "Tentatives d'implantation française en mer Noire au XVIIIe siècle", *Actes du congrès international sur la mer Noire*, Samsun, 1990, s. 681-693; "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire: 'la porte du harem ouverte'", *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales. recherches en hommages à Jacques Thobie* içinde, W. Arbid, S. Jançal, J.-D. Mizrahi ve S. Saul (der.), Paris: L'Harmattan, 2003, s. 55-92; "XIX. Yüzyılın Başında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, n. 3, 2007, s. 35-47.

90 F. Bilici, "Navigation et commerce en mer Noire pendant la guerre otto-mano-russe de 1787-1792: les navires ottomans saisis par les Russes", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu III*, 1992, s. 261-277; "XVIII. Yüzyılda Karadeniz'de Osmanlı-Rus Mücadelesi", Z. Arkan ve L. Sancar (der.), *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 2, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s. 27-37.

91 N. Beldiceanu, "Une source ottomane relative à la campagne de Suleyman le Législateur contre la Moldavie (1538)", *Acta historica*, n. 1, Roma, 1959, s. 39-55 (G. Zerva ile beraber); "Actes du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobruja", *Südost-Forschungen*, n. 23, 1964, s. 91-115 (I. Beldiceanu-Steinherr ile beraber); "Kilia et Cetateã Alba à travers les documents ottomans", *Revue des études islamiques*, n. 36-2, 1968, 215-262; "La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle", *Revue des études islamiques*, n. 37-2, 1969, 239-266; "Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, n. 45-1, 1982, s. 48-66 (M. Cazacu ve J.-L. Bacqué-Grammont ile beraber).

92 M. Cazacu, "La Valachie et la bataille de Kossovo (1448)", *Revue des études sud-est européennes*, n. 9, 1971, s. 131-139; "L'Impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)", *Revue roumaine d'histoire*, n. 12, 1973, s. 159-192; "Un siège inconnu de Constantinople par les Turcs et la bataille de Kilia (1448)", *Journal des Savants*, Paris, 1978, s.197-210 (Petre S. Năsturel ile beraber); "Les Ottomans sur le Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions", *Südost-Forschungen*, n. 41, 1982, s. 27-41.

93 F. Bilici, I. Căndea ve A. Popescu (der.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Braïla: Musée de Braïla-Éditions Istros, 2007.

Genel olarak Avrupa ile ilişkiler temasına baktığımızda son dönemdeki siyasi gelişmelerin genelde Avrupa-İslam ve özelde Avrupa-Osmanlı ilişkileri tarihi konusundaki yayınların artışına katkıda bulunduğunu görüyoruz. Bu etkiyle ortaya çıkan, güncel siyasal tartışmayı merkezine alan ve büyük kamu için yazılan kitaplara burada değinmeyeceğiz. Ancak bu etki nitelikli akademik çalışmaların sayısında da artışa neden oluyor. Bu çerçevede yukarıda içinden bazı makaleleri not ettiğimiz ve giriş bölümünde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığı meselesine değinilen *L'Empire ottoman dans l'Europe de la Renaissance* [A. Servantie (der.), Presses Universitaires de Louvain, 2005] başlıklı çalışmaya ve Gilles Veinstein'in Henry Laurens ve John Victor Tolan ile beraber hazırladıkları *L'Europe et l'islam, quinze siècle d'histoire* (Paris: Odile Jacob, 2009) başlıklı kitaba ve bu kitabın içinde Gilles Veinstein'in yazdığı "L'Europe et le grand Turc" başlıklı bölüme işaret edebiliriz.

Avrupa haritasına yakından bakarak devam edersek, Venedik-Osmanlı ilişkileri konusunda Michael Lesure,⁹⁴ Robert Mantran,⁹⁵ Irène Mélikoff,⁹⁶ Christiane Villain-Gandossi,⁹⁷ Marie F. Viallon,⁹⁸ Lucette Valensi⁹⁹ Stefanos Yerasimos ve Jean-Louis Bacqué-Grammont¹⁰⁰ ve Daniel Panzac'ın¹⁰¹ çalışmalarını; Habsburg-Osmanlı ilişkileri

94 M. Lesure, *Lépante. La crise de l'Empire ottoman*, Paris: Julliard, 1972; "Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes, 1570-1573", *Turcica*, c. 4, 1972, s. 134-164 ve c. 8, 1976, s. 117-156; "Michel Cernovic, 'explorator secretus' à Constantinople (1556-1563)", *Turcica*, c. 15, 1983, s. 127-154.

95 R. Mantran, "La navigation vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIe siècles", *Mediterranoe e Oceano Indiano. Atti del VI Colloquio Internazionale di Storia Marrittima, 1962, Fondazione Giorgio Cini*, Floransa: Leo S. Olschiki, 1970; "Venise, centre d'informations sur les turcs", H-G. Beck, M. Manoussacas ve A. Pertusi (der.), *Venezia, centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV-XVI): aspetti e problemi*, Floransa: Olschiki editore, 1977; "La bataille de Lépante vue par un chroniqueur ottoman", *Cahiers de Linguistique, d'Orientalisme et de slavistique*, n. 1-2, 1973, s. 183-190; "L'écho de la bataille de Lépante à Constantinople", *Annales*, c. 28, 1973, s. 396-405; "La bataille de Lépante vue par un chroniqueur ottoman", *Cahiers de Linguistique, d'Orientalisme et de slavistique*, n. 1-2, 1973, s. 183-190.

96 I. Mélikoff, "Bayezid II et Venise: Cinq Lettres Imperiales (Name-i Humayun) provenant de l'Archivio di Stato di Venezia", *Turcica*, c. 1, 1969, s. 123-149.

97 C. Villain-Gandossi, "Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVe siècle", *Südost-Forschungen*, c. 26, Münih, 1967, s. 22-45 ve c. 29, 1970, s. 2090-301; "Les attributions du baile de Constantinople dans le fonctionnement des échelles du Levant au XVIe siècle", *Recueils de la Société Jean Bodin*, c. 33/2, 1972, s. 227-244.

98 M. F. Viallon, *Venise et la Porte ottomane, 1453-1566. Un siècle de relation vénéto-ottomanes de la prise de Constantinople à la mort de Soliman*, Paris: Economica, 1995.

99 L. Valensi, *Venise et la Sublime Porte. La naissance du despote*, Hachette: Paris, 1987.

100 S. Yerasimos ve J.-L. Bacqué-Grammont, "La résidence du baile de Venise à Balıkpazarı. Essai de localisation", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu VI*, 1996, s. 1-11; J.-L. Bacqué-Grammont, "À propos de Yûnus Beg, Baştercümân de Soliman le Magnifique", F. Hitzel (der.), *Istanbul et les langues orientales*. Paris: L'Harmattan, 1997, s. 23-39.

101 D. Panzac'ın Osmanlı'da denizcilik (özellikle deniz ticareti) üzerine olan çalışmalarında Venedik kayda değer bir yer işgal ediyor. 1800-1820 arasındaki dönemde Akdeniz deniz ticaretinde Kuzey Afrikalı (Tunus, Cezayir ve Trablus) korsanları ele aldığı kitabı (*Les corsaires barbaresques. La fin d'une épopée 1800-1820*, Paris: CNRS, 1999; [İngilizce tercümesi için bkz. *Barbary Corsairs. The End of a Legend 1800-1820*, V. Hobson ve J. E. Hawkes (çev.), Londra-Boston: Brill, 2005]); ardından, 1680-1830 arasında Osmanlı deniz ticaretinin tekeline elinde tutan Avrupalı ticaret gemileri üzerine olan kitabı (D. Panzac, *La caravane maritime. Marins européens et marchands ottomans en Méditerranée (1680-1830)*, Paris: CNRS, 2004); ve İnebahtı Savaşı'nın ardından yeniden inşa edilmişden itibaren Osmanlı donan-

konusunda J-L. Bacqué-Grammont¹⁰² ve Gilles Veinstein'in¹⁰³ çalışmalarının yanı sıra Charles d'Eszlary ve Jean Nouzille'in çalışmalarını,¹⁰⁴ Rodos Şövalyeleri ve 15. ve 16. yüzyılda Katolik Avrupa'yla ilişkiler konusunda Nicolas Vatin'in çalışmalarını;¹⁰⁵ son dönem Almanya ile ilişkiler konusunda Erdal Kaynar'ın 1908'e kadar olan dönemde Jön Türkler ile Almanya arasındaki ilişkileri ele alan makalesini¹⁰⁶ not edebiliriz. Bal-kanlar'la ilgili olarak ise erken dönem için Irène Beldiceanu ve Nicoară Beldiceanu'nun çalışmalarını;¹⁰⁷ 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında yeni Balkan devletlerinin oluşumu

masının tarihini (1572-1923) konu alan çalışmasıyla (*La marine ottomane: De l'apogée à la chute de l'Empire (1572-1923)*, Paris: CNRS, 2009) Daniel Panzac, ticaretten, bahriyeye Osmanlı denizciliği temasına dair bilgi dağarcığımızı bir hayli genişletti. D. Panzac bu kitaplar öncesinde Osmanlı'da denizcilik ve deniz ticareti üzerine birçok makale yayımlamıştı. Bu makaleler daha sonra kitap olarak da yayımlandı, bkz. *Commerce et navigation dans l'Empire ottoman au XVIIIe siècle*, İstanbul: Isis, 1996. Doğrudan Venedik ve Osmanlı'ya odaklanan bir çalışması için bkz. D. Panzac, "Affrontement maritime et mutations technologiques en mer Egée: l'Empire ottoman et la république de Venise (1645-1740)", E. Zachariadou (der.), *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain*, Rethymmon, 2002, s. 119-139.

102 J.-L. Bacque-Grammont, "Autour d'une correspondance entre Charles Quint et Ibrâhîm Pacha", *Turcica*, c. 15, 1983, s. 231-246; "Une lettre d'Ibrâhîm Paşa à Charles Quint", E. Van Donzel ve J.-L. Bacque-Grammont (der.), *Comité international d'études pré-ottomanes et ottomanes, VIe symposium Cambridge, 1er-4th July 1984*, İstanbul-Paris-Leiden: IFEA ve Éditions Divit, 1987, s. 65-88.

103 G. Veinstein, "La politique hongroise du sultan Süleymân et d'Ibrâhîm pacha à travers deux lettres de 1534 au roi Sigismund de Pologne", J.-L. Bacque-Grammont, İ. Ortaylı, E. Van Donzel (der.), *CIÉPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 7. Sempozyumu Bildirileri (7-11 Eylül 1986)*, Ankara: TTK, 1994, p. 333-380; "Charles Quint et Soliman le Magnifique: le grand défi", *Carlos V. Europeísmo y Universalidad. Los escnerarios del Imperio, III, Sociedad Estatal para la Comemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlo V*, Madrid, 2001, s. 519-529.

104 C. d'Eszlary, "Le Khatti Humayoun Turc de 1856 et les lois Hongroises de 1848", *Studia Islamica*, n°18, 1963, p.115-139; J. Nouzille, *Histoire de frontières: l'Autriche et l'Empire ottoman*, Paris: Berg international, 1991.

105 Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara: TTK, 1997; *L'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480-1522)*, Louvain-Paris: Peeters, 1994; *Rhodes et l'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem*, Paris: CNRS, 2000; Nicolas Vatin'in makale derlemelerinden oluşan kitabı için bkz. *Les Ottomans et l'occident (XVe-XVIe siècles)*, İstanbul: Isis, 2001. Bu kitaptan sonra yayımlanmış konuyla ilgili bazı makaleleri için bkz. "À propos de la captivité à Rhodes d'Oruç Re'îs dans les *Gazavât-ı Hayrî-d-dîn Paşa*", U. Marazzi (der.), *Turcica et islamica. Studi in memoria di Aldo Gallotta*, Napoli: Università degli studi di Napoli "L'Orientale", 2004, c. II, s. 995-1011; "The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks", N. Housley (der.), *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, Londres: Palgrave-Macmillan, 2004, s. 148-162 ve 231-235 [Fransızca versiyonu için bkz. "Les Hospitaliers à Rhodes et les Ottomans 1480-1522", A. Servantie (der.), *L'Empire ottoman dans l'Europe de la Renaissance*, Presses Universitaires de Louvain, 2005, s. 85-102].

106 E. Kaynar, "Les Jeunes Turcs et l'Allemagne avant 1908", *Turcica*, c. 38, 2006, s. 281-321.

107 N. Beldiceanu'nun makale derlemelerinden oluşan kitabı için bkz. *Le monde ottoman des Balkans, 1402-1566*, Londra: Variorum Reprints, 1976; I Beldiceanu ve Nicoară Beldiceanu'nun beraber yayımladıkları çalışmalar için bkz. "Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves", *Südost-Forschungen*, c. 24, Münih, 1965, s.103-118; *Une mesure ottomane d'origine balkanique pour les liquides, le 'abur*, *Turcica*, c. 19, s.225-245; "Documents ottomans en rapport avec l'Europe du sud-est (fin du XIVe-début du XVIe siècle)", Ch. Hannick (der.), *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa, Archiv für Diplomatik*, n. 6, Köln-Viyana, 1999, s.143-169. I. Beldiceanu'nun çalışmaları için bkz. "La conquête d'Andrinople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes", *Travaux et Mémoires. Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines*, c. I, Paris, 1965, s. 439-461; "La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastère de Saint-Jean- ➤

sürecinde ise Anne Couderc'in Yunan-Osmanlı sınırının oluşumunu konu alan yayımlanmamış Doktora tezini,¹⁰⁸ Alexandre Toumarkine'in Balkanlar'dan Anadolu coğrafyasına Müslüman göçünü konu alan kitabını ve Kafkas göçmenlerini de kapsayan yayımlanmamış Doktora tezini,¹⁰⁹ Nathalie Clayer'in Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi üzerine olan çalışmalarını¹¹⁰ not edebiliriz.

Fransa-Osmanlı ilişkilerine gelince: bu konu doğal olarak Fransız okulu tarafından çokça çalışılmış konular arasında bulunuyor. Diplomatik ilişkilerin gelişiminin Fransız Türkolojisinin oluşumunda ve gelişimindeki doğrudan etkisini göz önünde bulundurursak, bu konudaki çalışmaların aynı zamanda Fransız Osmanlı çalışmaları okulunun tarihini de ilgilendirdiğini söyleyebiliriz. Frédéric Hitzel Fransa'da Osmanlı tarihi çalışmalarının tarihiyle doğrudan ilgili olan drogmanlar ve Doğu Dilleri Okulu (Institut national des langues orientales) hakkında en çok çalışma yayımlamış olan araştırmacıların başında geliyor. F. Hitzel'in çalışmaları arasında Catherine Boppe-Vigne ile beraber hazırladıkları Türkçe ve Fransızca olarak basılan ve Paris'te Doğu Dilleri Okulu'nun kuruluşunun 200. yıl dönümü nedeniyle düzenlenen serginin kitabı olan *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*,¹¹¹ editörlüğünü üstlendiği ve yine okulun 200. yıl dönümü nedeniyle düzenlenen kollokyumda sunulan tebliğlerden oluşan *Istanbul et les langues orientales*,¹¹² ve dil oğlanları, İstanbul'daki Fransızlar ve diğer Avrupalılar, Fransız Devrimi'nin İstanbul'daki yankıları gibi konu başlıkları altında toplayabileceğimiz makaleleri sayılabilir.¹¹³ Tercümanlar teması çerçevesinde Gilles Veinstein'in dil oğlanlarıyla

Prodrôme", *Societas Academica Dacoromana, Acta historica.*, c. IV, Münih, 1965, s.13-24; "Le traité de paix conclu entre Vlatko et Mehmed II", *Balkanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques*, c. 24, Belgrad, 1993, s.75-86 (B. Bojovi' ile beraber).

108 A. Couderc, "États, nations et territoires dans les Balkans au XIXe Siècle, Frontière Greco-ottomane", S. Asdrachas (danışman), Yayımlanmamış Doktora tezi, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2000.

109 A. Toumarkine, *Les migrations des populations musulmanes balkaniques en Anatolie (1876-1913)*, İstanbul: Isis, 1995; "Entre Empire ottoman et État-nation turc: les immigrés musulmans du Caucase et des Balkans du milieu du XIXe siècle à nos jours", D. Chevalier (danışman), Yayımlanmamış Doktora tezi, Université Paris IV, 2000.

110 N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais: La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris: Karthala, 2007; "Albanian Students of Mekteb-i Mülkiye: Social Networks and Trends of Thought", E. Özdalga (der.), *Late Ottoman Society*, New York: Routledge Curzon, 2005, s.289-339; "Repenser les nationalismes balkaniques. Le cas de la figure d'Ismail Qemal bey et du nationalisme albanais", D. Paruševa, G. Val'ev, P. Voillery (der.), *Alexandre Exarh et les routes bulgares vers l'Europe. XIXe-début XXe siècle*, Stara Zagora, 2007, s. 122-133. N. Clayer'in tarihatlar ve basın teması altında not ettiğimiz yayınlarnın önemli bir kısmı da Arnavut milliyetçiliğinin gelişimiyle ilgilidir.

111 C. Boppe-Vigne ve F. Hitzel, *Enfants de langue et Drogmans / Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul: YKY, 1995.

112 F. Hitzel (der.), *Istanbul et les langues orientales*, Paris: L'Harmattan, 1997.

113 F. Hitzel, "Les Jeunes de langue de Péra-les-Constantinople", *Revue du Dix Huitième Siècle*, Paris: PUF, 1996, s. 57-70; "Etienne Hémin. Un jacobin à Constantinople (1793-1795)", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu I*, Paris: Maisonneuve, 1991, s. 35-46; "Une voie de pénétration des idées révolutionnaires: les militaires français à Istanbul", *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris, 1992, s. 87-94; "Les échos de la Révolution française à Istanbul", *La Révolution française et l'Alsace*, c. 7 (D'une Révolution à l'autre), Cernay, 1995, s. 145-155; "Les écoles de mathématiques turques et l'aide française (1775-1798)", *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, Leuven-Paris, 1995, p. 813-825; "Les interprètes au service de la propagande", *Istanbul et les langues orientales*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 351-363; "François Kauffer (1751?-1801), ingénieur-cartographe français au service de Selim ➤

ilgili makalelerini¹¹⁴ ve Marie Testa ile Antoine Gautier'nin İstanbul'daki drogmanlara, drogman ailelerine, dil oğlanları okuluna ve Avrupalı diplomatlara odaklanan kitabını¹¹⁵ da bibliyografyaya eklememiz gerek.

Daha geniş bir çerçevede Fransa-Osmanlı arasındaki ilişkiler üzerine olan çalışmalarına gelirsek, diplomasi ve kültür alt başlığında Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacqué-Grammont'un yayına hazırladıkları Cumhuriyet dönemine de uzanan kapsamlı kolektif kitap *L'Empire ottoman, la République de Turquie, et la France* (İstanbul: Isis, 1986); Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp ve Frédéric Hitzel'in hazırladığı Fransız-Osmanlı diplomasi tarihi için temel başvuru kitabı niteliğindeki çalışmaları *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul: Isis, 1991); yine J.-L. Bacqué-Grammont'un Fransızcaya tercüme ettiği ve yayıma hazırladığı 1572 tarihli Osmanlıca Fransa tarihi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François'ya yazdığı iki mektup;¹¹⁶ yukarıda 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'nın Karadeniz'deki faaliyetleri ve politikasıyla ilgili çalışmalarına işaret ettiğimiz Faruk Bilici'nin yine aynı dönemde Fransız-Osmanlı ilişkilerini ele alan makaleleri¹¹⁷ ve Osmanlı-Türk tarihyografisinde Fransız Devrimi'nin işlenişini ele alan çalışması;¹¹⁸ Fransız Devrimi'nin etkilerine odaklanan Robert Mantran,¹¹⁹ Gérard Groc¹²⁰ ve Onnik Jamgocyan'ın¹²¹ makaleleri; F. Hitzel'in Napolyon'un Mısır seferi arifesinde Fransız-Osmanlı ilişkilerini ele alan makalesi¹²² ve Jacques Thobie'nin Osmanlı İm-

III", E. Ihsanoglu ve F. Günergun, *The seventh book of History of Science sources and researches*, İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2000, s. 233-243.

- 114 G. Veinstein, "Le jeune de langue Dantan avait-il bien traduit?", F. Hitzel (der.), *Istanbul et les langues orientales*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 319-332; "L'administration ottomane et le problème des interprètes", B. Marino, (der.), *Études sur les villes du Proche-Orient, XVIe-XIXe siècles. Hommage à André Raymond*, Şam, 2001, s. 65-79; "Les privilèges du drogman de Venise à Alep au début du XVIIe siècle", W. Arbid, S. Kaçal, J.-D. Mizrahi, S. Saul (der.), *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales. Recherches en hommage à Jacques Thobie*, Paris: L'Harmattan, 2003, s. 25-41.
- 115 Marie Testa ve Antoine Gautier, *Drogmans et Diplomates Européens auprès de la Porte ottomane*, İstanbul: Isis, 2006
- 116 J.-L. Bacqué-Grammont, *La première histoire de France en turc ottoman. Chronique des Padichahs de France, 1572*, Paris: L'Harmattan, 1997; "Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François'ya iki mektubu", R. Yinanç (çev.), *Tarih Araştırmaları*, c. 78, n. 14, 1963, s. 89-98; "Deux lettres de Soliman Magnifique à François Ier", *Études turques, Actes du XXIXe Congrès International des orientalistes*, 1973.
- 117 F. Bilici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Açık İttifaka", *Osmanlı*, c. I, Ankara: Yeni Türkiye, 1999, s.480-492; "Les relations franco-ottomanes au XVIIe siècle: réalisme politique et idéologie de croisade", *Turcs et turqueries (XVIe-XVIIIe siècles)*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2009, s.37-61.
- 118 F. Bilici, "La Révolution française dans l'historiographie turque, (1789-1927)", *CEMOTI*, n. 12, 1991, s. 59-69.
- 119 R. Mantran, "La déclaration des droits de l'homme et les édits sultaniens de 1839 et de 1856", J.-L. Bacqué-Grammont ve E. Eldem (der.), *De la Révolution française à la Turquie d'Atatürk, la modernisation politique et sociale, les lettres, les sciences et les arts, Actes des Colloques d'Istanbul (10-12 Mai 1989)*, İstanbul: Isis, 1990 s. 141-147.
- 120 G. Groc, "Les Premiers contacts de l'Empire ottoman avec le message de la Révolution française (1789-1798)", *CEMOTI*, n. 12, 1991, s. 21-46.
- 121 O. Jamgocyan, "La Révolution française vue et vécue de Constantinople (1789-1795)", *Annales historiques de la Révolution française*, n. 82, 1990, s. 462-469.
- 122 F. Hitzel, "Les relations franco-turques à la veille de l'expédition", *La campagne d'Égypte, 1798-1801, mythes et réalités, Actes du colloque des 16 et 17 juin 1998*, Hôtel des Invalides, Paris: Éditions In Forma, 1998, s. 43-57.

paratorluğu'nun son döneminde Fransa'nın eğitim alanındaki varlığını ve politikasını ele alan kitabı¹²³ not edilebilir.

Fransa-Osmanlı ekonomik ilişkilerine gelince, bu konuda en çok yayın yapmış tarihçilerden olan E. Eldem'in Fransa'da hazırladığı Doktora tezine dayanan kitabı *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 1999)¹²⁴ ve devletler arası ekonomik ilişkilerden, ticarete, bankacılığa uzanan bir alandaki çalışmalarını;¹²⁵ Jacques Thobie'nin, Osmanlı deniz fenerlerini işleten Fransız şirketinin Osmanlı'da ve Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan yeni devletlerde, 1860-1960 arasındaki varlığını incelediği çalışmaları¹²⁶ ile 1885'ten I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar olan dönemde Fransa'nın Osmanlı'daki ekonomik varlığını ve çıkarlarını analiz ettiği çalışmasını¹²⁷ ve Faruk Bilici'nin Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanan çalışması *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı (Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul*, Ankara: TTK, 2004)'nı not edebiliriz.

Avrupa'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Avrupa'ya giden seyyahlar, esirler, diplomatlar ve çoğunlukla onların yazdıkları dolayısıyla her iki tarafın birbirini nasıl gördüğüne ve algıladığına dair Fransızca araştırmalar da hayli zengin bir kaynakça meydana getiriyorlar. Son 30 yıldaki çalışmalar arasında Gilles Veinstein'in *Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları* başlıklı çalışması,¹²⁸ Pierre Pinon'un, mimar Jean-Nicolas

123 J. Thobie, *Les intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant l'enseignement laïque et en partenariat*, Louvain: Peeters, 2009

124 E. Eldem, *Le commerce français d'Istanbul au XVIIIe siècle*, Robert Mantran (danışman), Doktora tezi, Université de Provence, 1989.

125 Makalenin başında belirtildiği gibi, dil ve/veya ulusal sınırlardan hareketle bir Osmanlı tarihi çalışmaları okulunu tanımlamak neredeyse imkansız. Edhem Eldem bu zorluğun belki de en önemli kanıtlarından biri. Fransız-Osmanlı ekonomik ilişkileri başlığı altında ele alınabilecek çok sayıda Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmış çalışması olan E. Eldem'in, burada sadece Fransızca yayınlarını not etmekle yetineceğiz: *Banque Impériale Ottomane. Inventaire commenté des archives*, İstanbul: IFEA-Osmanlı Bankası, 1994; "Le commerce français d'Istanbul au XVIIIe siècle: d'une présence tolérée à une domination imposée", F. M. Crouzet (der.), *Le Négoce International XIIIe-XXe siècles*, Paris: Economica, 1989, s. 181-190; "Négociants français à Galata (1730-1760)", E. Eldem (der.), *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Institut National des Langues et Civilisations Orientales; Maison des Sciences de l'Homme, 18-22 janvier 1985. I: Recherches sur la ville ottomane: Le cas du quartier de Galata. II: La vie politique, économique et socio-culturelle de l'Empire ottoman à l'époque jeune-turque*, İstanbul: Isis, 1991, s. 139-159; "Banque et crédit dans l'Empire ottoman (XVIe-XIXe siècles): Bref aperçu historique", J. Thobie ve S. Kaňçal (der.), *Système bancaire turc et réseaux financiers internationaux. Actes de la table ronde d'Istanbul (8 et 9 octobre 1992)*, Paris: L'Harmattan, 1995, s. 3-10.

126 J. Thobie, *Phares ottomans et emprunts turcs, 1904-1961. Un type de règlement international dans le cadre des traités*, Paris: Édition Richelieu, 1972; *L'Administration générale des phares de l'Empire ottoman et la société Collas et Michel: 1860-1960*, Paris: L'Harmattan, 2004;

127 J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914*, Paris, Sorbonne, 1977. Bu çalışma J. Thobie'nin yukarıda işaret ettiğimiz, Fransa'nın Osmanlı'da kültürel alandaki politikalarını ele aldığı kitabının bir anlamda birinci cildi olarak değerlendirilebilir.

128 G. Veinstein, *Le Paradis des Infidèles: relation de Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi, ambassadeur ottoman en France sous la Régence*, Paris: La Découverte, 1981 [Türkçe birden çok tercümesi mevcut olan kitabın en son yayımlanan tercümesi için bkz. *İlk Osmanlı sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa anıları "kafirlerin cenneti"*, M. A. Erginöz (çev.), İstanbul: Ark Kitapları, 2002].

Huyot'nun (1817-1820) seyahatnamesi üzerine yazdığı makale;¹²⁹ Stefanos Yerassimos'un Doktora tezine dayanan *Les voyageurs dans l'Empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)* başlıklı kitabı ve hem Osmanlı'daki Avrupalılar hem de Avrupa'daki Osmanlılar üzerine olan çalışmaları;¹³⁰ Frédéric Hitzel'in ağırlıklı olarak Osmanlı diplomatlarının ve esirlerinin (başta Temeşvarlı Osman Ağa olmak üzere¹³¹) anıları üzerinden yaptığı çalışmaları;¹³² Elisabetta Borromeo'nun 1600-1644 arasında Osmanlı'daki Batılı seyahatçılar üzerine olan kitabı;¹³³ Alexandra Merle'in 16. ve 17. yüzyıl Fransız ve İspanyol coğrafya ve seyahatnâme literatüründe Türk-Osmanlı imajını ve bu imajın onu yaratanlar için nasıl bir ayna görevi gördüğünü tartışan kitabı¹³⁴ not edilebilir. Fransa'da Türk-Osmanlı imajına dair iki çalışmayı da yine bu bağlamda hatırlatabiliriz: Orhan Koçlu'nun Fransa'da yaptığı Doktora tezine dayanan 1470-1815 yılları arasında Fransız

129 P. Pinon, "Le voyage d'Orient de l'architecte Jean-Nicolas Huyot (1817-1820) et la decouverte de la maison ottoman", *Turcica*, c. 26, 1994, s. 211-240.

130 S. Yerassimos, "Voyageurs européens en Palestine ottomane au XVIe siècle (1517-1600): essai de bibliographie", *Revue d'Etudes Palestiniennes*, n. 11, 1984, pp. 58-65; *Les voyageurs dans l'Empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara: TTK, 1991; "Les voyageurs du XVIe siècle en Egypte ottomane (1517-1600), essai de typologie", *D'un Orient l'autre*, c. I, Paris: CNRS, 1991, s. 301-315; "Le turc en Occident. La connaissance de la langue turque en Europe: XVe-XVIIe siècles", M. Duchet (der.), *L'inscription des langues dans les relations de voyage. Actes du colloque de décembre 1988 à Fontenay aux Roses*, Les Cahiers de Fontenay, n. 65-66, 1992, s. 181-210; (1998), *Deux Ottomans à Paris sous le Directoire et l'Empire*, S. Yerassimos (çev., yay. haz.), Paris: Sindbad-Actes Sud, 1998; "Explorateurs de la modernité. Les ambassadeurs ottomans en Europe", *Genèses*, n. 35, 1999, s. 65-82; "Les voyageurs et la connaissance de la langue turque en Europe", F. Hitzel (der.), *Istanbul et les langues orientales*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 49-65.

131 Temeşvarlı Osman Ağa'nın anılarından hareketle yapılmış ve Fransızca olarak yayımlanmış bir diğer çalışma için bkz. M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, "La condition des captifs turcs dans l'Empire des Habsbourg (1688-1689) d'après les mémoires de Osman Ağa", *Studia et Acta Orientalia*, n. VIII, 1971, s. 125-144.

132 F. Hitzel, "Sefâretnâme: les ambassadeurs ottomans rendent compte de leurs séjours en Europe", *Études turques et ottomanes, documents de travail*, n° 4 (*Voyageurs et diplomates ottomans*), 1995, s. 16-24; "Osmân Ağa, captif ottoman dans l'Empire des Habsbourg à la fin du XVIIe siècle", F. Hitzel (çev., yay. haz.), Paris: Sindbad-Actes Sud, 1998; "Prisonniers des infidèles "Osmân Ağa, captif ottoman dans l'Empire des Habsbourg à la fin du XVIIe siècle", *Turcica*, c. 33, 2001, s. 191-212; *Couleurs de la Corne d'Or. Peintres voyageurs à la Sublime Porte*, Paris: ACR Édition, 2002; "Réflexions juridiques et historiques sur le voyage des Ottomans en terre infidèle", A. El Moudden ve A. Benhadda (der.), *Le Voyage dans le monde arabo-musulman, échange et modernité*, Rabat: Faculté des Lettres, 2003, p. 13-34; "Prisonniers des infidèles: les captifs ottomans dans l'Empire des Habsbourg (XVIIe-XVIIIe siècles)", W. Arbid, S. Kañçal, J.-D. Mizrahi ve S. Saul (der.), *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales. Recherches en hommage à Jacques Thobie*, Paris: L'Harmattan, 2003, s. 185-200; "L'Europe occidentale vue par les Ottomans, XVIe-XVIIIe siècles", *D'un Orient l'autre. Actes des troisièmes journées de l'Orient (Bordeaux, 2-4 octobre 2002)*, Paris: Peeters, 2005, s. 171-187; "Sefâretnâme: les ambassadeurs ottomans rendent compte de leurs séjours en Europe", *Turcs et Turqueries (XVIe-XVIIIe siècles)*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2009, s. 97-110.

133 E. Borromeo, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644). Inventaire des récits et étude sur les itinéraires, les monuments remarquables et les populations rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2007.

134 A. Merle, *Le miroir ottoman. Une image politique des hommes dans la littérature géographique espagnole et française (XVIe-XVIIe siècles)*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003. Ayrıca bkz. *Voyage au Levant (1553). Les Observations de Pierre Belon du Mans*, A. Merle (yay.haz.), Paris: Éditions Chandeigne, 2001.

basınında Türkler konulu kitabı *Le Turc dans la presse française (des Débuts jusqu'à 1815)* (Beyrut: Al-Hayat, 1971) ve Hélène Desmet-Grégoire'in 18. yüzyılda Fransa'daki gazete haberleri üzerinden yazdığı Fransa'daki Türkler ve Türk imajları üzerine olan kitabı *Büyük Divan*.¹³⁵

İktisat

İktisat tarihinin temel kaynakları arasında sayabileceğimiz belge tiplerinin giderek artan bir biçimde sosyal tarih kaynağı olarak kullanılıyor olmasından ötürü, yukarıda diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkiler başlığında finans ve ticaret ile ilgili çalışmalara, kent ve kentleşme başlığı altında vakıflar, terekeler ve tahrir defterleri üzerinden yapılmış çalışmalara değinmiş olduk. Bu başlık altında doğrudan Osmanlı mali sistemi ve kurumları üzerine olan çalışmaları not etmekle ve vakıf temasıyla ilgili bibliyografyaya bir ek yapmakla yetineceğiz.

Erken modern dönemde Osmanlı toprak rejimi ve özellikle tımar uygulamasını konu alan Fransızca bibliyografyanın önemli bir kısmını 1970'lerin sonundan 1980'lerin ortasına kadar olan süreçte I. Beldiceanu-Steinherr, M. Berindei ve G. Veinstein'in beraber ve ayrı ayrı yayımladıkları ve konuyu çeşitli veçheleriyle ele alan araştırmalar oluşturuyor.¹³⁶ Bu tarihten sonra Osmanlı toprak rejimi ve vergi sistemiyle ilgili çalışmaların sayısında önemli ölçüde bir azalma olduğunu söyleyebiliriz. G. Veinstein'in çiftlik konusundaki literatürü ve yaklaşımları kapsamlı bir biçimde tartıştığı makalesi;¹³⁷ Nathalie Clayer'in 20. yüzyıl başında İskodra bölgesinde tımar sisteminin hâlâ devam etmekte olduğunu gösteren Avusturya-Macaristan konsolosluğu raporlarına dayanarak yazdığı makalesi;¹³⁸ Alp Yücel Kaya'nın Tanzimat döneminde iktisadi varlığın kayda geçirilmesi ve vergilendirilmesiyle ilgili değişimleri, aynı dönemde Fransa'daki uygulamalarla karşılaştırmalı bir biçimde ele alan henüz yayımlanmamış Doktora tezi ve yine

135 H. Desmet-Grégoire, *Les divan magique. L'orient turc en France au XVIIIe siècle*, Paris: L'Harmattan, 1994 (1. baskı 1980). Türkçe tercümesi için bkz. *Büyük Divan. 18. yüzyıl Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası*, M. A. Kılıçbay (çev.), İstanbul: Eren, 1993.

136 I. Beldiceanu-Steinherr, M. Berindei ve G. Veinstein, "Attributions de tımar dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle), I", *Turcica*, c. 8/1, 1976, s. 279-290; I. Beldiceanu-Steinherr, "Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle)", *Südost-Forschungen*, n. 27, 1978, s. 1-40; I. Beldiceanu-Steinherr, M. Berindei ve G. Veinstein, "Attributions de tımar dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle), II", *Turcica*, c. 9/2, 1978, p. 279-290; I. Beldiceanu-Steinherr, "Loi sur la transmission du tımar (1536)", *Turcica*, c. 11, 1979, s. 78-102; I. Beldiceanu-Steinherr, M. Berindei ve G. Veinstein, "La Crimée ottomane et l'institution du 'tımar'", *Annali dell'Istituto orientale di Napoli*, n. XXIX, Napoli, 1979, s. 523-532; Nicoară Beldiceanu, *Le tımar dans l'État ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)*, Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1980 (Türkçe çevirisi için bkz. *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1985); I. Beldiceanu-Steinherr, "Le tımar, soutien ou limitation du pouvoir?", *Lo stato e il potere nel Rinascimento (Mélanges Federico Chabod)*, *Annali della Facoltà di Scienze Politiche, 1980-81*, Perugia, 1982, s.113-125; Nicoară Beldiceanu, "Timariotes chrétiens en Thessalie (1454-1455)", *Südost-Forschungen*, n. 44, 1985, s. 45-81.

137 G. Veinstein, "On the Çiftlik Debate", Ç. Keyder et F. Tabak (der.), *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991, s. 35-53 [Türkçe tercümesi için bkz. "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Z. Altok (çev.), Tarih Vakfı, 1998, s. 35-56].

138 N. Clayer, "Note sur la survivance du système des timâr dans la région de Shkodër au début du XXe siècle", *Turcica*, c. 19, 1997, s. 423-430.

ağırlıklı olarak Tanzimat dönemi iktisat politikalarını konu alan makaleleri¹³⁹ aradan geçen zamanda yapılan çalışmalar arasında sayılabilir.

Son derece geniş bir bibliyografyaya sahip olan vakıflar konusundaki çalışmaların bir kısmına, yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle kent ve kentleşme başlığı altında değinmiştik. Bu konudaki kaynakçaya bir ek yapmak gerekirse: Randi Deguilhem'in¹⁴⁰ editörlüğünü üstlendiği ve sadece Osmanlı'yu değil Akdeniz ve İslam dünyasını da kapsayan iki kolektif kitabı,¹⁴¹ Faruk Bilici'nin editörlüğünü üstlendiği 19. ve 20. yüzyılda İslam dünyasında vakıf konusuna odaklanan kolektif çalışmayı,¹⁴² yine Faruk Bilici'nin vakıf teması etrafında daha önce yayımladığı birçok makalesini içeren kitabını¹⁴³ ve Musa Sroor'un Kudüs'te 1858-1917 arasında vakıflara ait mülkiyetlerin nasıl el değiştirdiğini, özel mülkiyet haline getirildiğini inceleyen kitabını¹⁴⁴ not edebiliriz.

Yazılı ve Sözlü Kültür

Tarihçilik zanaatının başlıca malzemesi kuşkusuz yazılı kaynaklar. Söz neredeyse sadece yazıya aktarıldığında tarihçiler için ulaşılabilir bir malzeme oluyor. Bu açıdan

139 A. Y. Kaya, *Politique de l'enregistrement de la richesse économique: les enquêtes fiscales et agricoles de l'Empire ottoman et de la France au milieu du XIXe siècle*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Paris: 2005. A. Y. Kaya'nın tezinin sonuçlarının bir sunumu niteliğindeki makalesi için bkz. "Politique de l'enregistrement de la richesse économique: opposition et négociation dans l'Empire ottoman et en France (1830-1860)", J.-C. Caron, J.-N. Luc, F. Chauvaud ve E. Fureix (der.), *Entre violence et conciliation, la résolution des conflits socio-politiques en Europe au XIXe siècle*, Presses universitaires de Rennes, 2008. A. Y. Kaya'nın Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmış çok sayıda çalışması mevcut. Biz burada Fransızca makalelerini alıntulamakla yetinelim: "Des registres impériaux aux registres des feux fiscaux: réflexions sur les registres fiscaux ottomans du XVe au XVIIIe siècle", M. Touzery (der.), *De l'estime au cadastre en Europe (XVe-XVIIIe siècle)*, Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2007; "Economie politique des Tanzimat: Les réformes fiscales et les résistances anti-fiscales dans la région de Bayındır (İzmir)", M. Afifi, R. Chih, B. Marino, N. Michel ve I. Tamdoğan (der.), *Sociétés rurales ottomanes, Kahire: IFAO, 2005*; "Les réformes ottomanes antérieures au Tanzimat: vers un nouveau mode administratif", F. Bilici, I. Căndea ve A. Popescu (der.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Braïla: Musée de Braïla-Editions Istros, 2007; "Les conciliateurs de l'enquête agricole de 1852: les juges de paix dans les commissions cantonales de statistique", Annie Antoine and Julian Mischi (der.), *Sociabilité et politique en milieu rural*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2008; "Les enjeux du cadastre ottoman en Bosnie au XIXe siècle", F. Bourillon ve N. Vivier (der.), *Les Systèmes cadastraux en France et en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2008; "L'évolution du cadastre ottoman au XIXe siècle", C. Gauchon ve A. Longhi (der.), *The Proceedings of the Conference Cadastre et Territoire*, Chambéry: Collection EDYTEM-Cahiers de Géographie (yayımlanma aşamasında); "Ion Ionescu de la Brad et le métayage en Thessalie au milieu du XIXe siècle", A. Antoine (der.), *Le métayage en Europe à l'époque moderne et contemporaine (15e-20e siècle)*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, (yayımlanma aşamasında).

140 R. Deguilhem'in vakıflar konusundaki birçok çalışmasına daha önce değinmiştik bkz. dipnot 45.

141 R. Deguilhem (der.), *Le waqf dans l'espace islamique. Outil de pouvoir socio-politique*, Şam-Paris: IFEAD ve Éditions Adrien Maisonneuve, 1995; R. Deguilhem ve A. Hénia (der.) *Fondations pieuses (waqf) en Méditerranée: enjeux de société, enjeux de pouvoir*, Kuveyt: Fondation Publique des Awqaf du Koweït, 2004.

142 F. Bilici (der.), *Le waqf dans le monde musulman contemporain (XIXe-XXe siècles)*, İstanbul, IFEA, 1994.

143 F. Bilici, *İslam officiel, islam parallèle: de l'Empire ottoman à la Turquie contemporaine (XVIe-XXe siècles)* İstanbul: Isis, 2006.

144 M. Sroor, *Fondations pieuses en mouvement*, Şam: IFPO-IREMAM, 2010.

sözel olanla yazılı olan arasındaki ilişkiyi, geçişlilikleri ve hatta çatışmayı anlamak -en azından kullanılan malzemeyi tanımak açısından- tarihyazımı için tartışılmaz bir gereklilik. Üstelik, sözkonusu olan okur yazarlık oranının düşüklüğüyle maruf Osmanlı İmparatorluğu olduğunda bu ihtiyaç daha da kuvvetli bir biçimde hissediliyor. Nicolas Vatin'in editörlüğünü üstlendiği, 1995 yılında yayımlanan *REMMM* dergisinin özel sayısı Osmanlı-Türk dünyasında bu ilişkiyi anlamaya, sözel olanın kültür dünyasındaki anlamı üzerine düşünmeye doğrudan yönelen ilk çalışma olma özelliğini taşıyor.¹⁴⁵ Arşiv belgelerinde ve Osmanlı idari sisteminde sözel olanın işlevi ve etkisi (Gilles Veinstein, Nicolas Vatin, Işık Tamdoğan),¹⁴⁶ Osmanlı toplumunda bilginin ve malumatın aktarılması sürecinde sözel kültürün ve aktarımın rolü (François Déroche, Cem Behar ve Benjamin Lellouch)¹⁴⁷ ve son dönem Osmanlı toplumunda okur yazarlık sorusu (François Georgeon, E. Eldem)¹⁴⁸ temalarına eğilen bu kolektif çalışma, aynı zamanda N. Vatin'in ve Edhem Eldem'in yazmış olduğu mezar taşları, üzerinden sözlü-yazılı kültür ilişkisine değinen iki makaleyi de içeriyor.¹⁴⁹ Mezar taşları temasını ayrıca not etmek gerekiyor, çünkü bu tema, aşağıda görüleceği üzere Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulunun neredeyse tekelinde tuttuğu bir çalışma alanının başlıca bileşenlerinden birini teşkil ediyor.

Ölüm ve Mezarlıklar

Bugün elimizde bulunan Osmanlı'da ölümle ilgili külliyat, çok büyük ölçüde Fransız okulunun ürünü olan çalışmalardan oluşuyor. Bu temanın Osmanlı tarihinde özellikle Fransız okulu tarafından işlenmesinde *Annales* okulunun mirasının (özellikle zihniyetler tarihi çalışmalarının) ve 1970'lerde Philippe Ariès, Michelle Vovelle ve Pierre Chaunu'nün yayımladığı eserlerin etkisi var.¹⁵⁰ Tabii Türkoloji dünyası için

145 N. Vatin (der.), *Oral et écrit dans le monde turco-ottoman*, *REMMM*, n. 75-76, Aix-en-Provence: Edisud, 1995.

146 G. Veinstein, "L'oralité dans les documents ottomans: paroles rapportées ou imagines?", *a.g.d.*, s. 133-142; N. Vatin, Remarques sur l'oral et l'écrit dans l'administration ottomane au XVIe siècle", *a.g.d.*, s. 143-154; I. Tamdoğan-Abel, "L'écrit comme échec de l'oral? L'oralité des engagements et des règlements à travers les registres de cadis d'Adana au XVIIIe siècle", *a.g.d.*, s. 155-165. I. Tamdoğan'ın bu makalede değindiği "nam", sözel ve yazılı hukuki yollar arasındaki ilişki (özellikle sulh anlaşmaları bağlamında) gibi temaları geliştirdiği makaleleri için ayrıca bkz. "La réputation comme richesse dans la ville ottomane d'Adana au XVIIIe siècle", *Pauvreté et richesse dans le monde musulman méditerranéen*, Jean-Paul Pascual (der.), Maisonneuve & Larose, 2003, s. 39-49; "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society*. n. 15, 2008, s. 55-83.

147 F. Déroche, "Maîtres et disciples: la transmission de la culture calligraphique dans le monde ottoman", *Oral et écrit dans le monde turco-ottoman*, *REMMM*, n. 75-76, Aix-en-Provence: Edisud, 1995, s. 81-90; C. Behar, "Transmission musicale et Mémoire textuelle dans la musique classique ottomane/turque", *a.g.d.*, s. 91-101; B. Lellouch, "Le téléphone arabe au Caire au lendemain de la conquête ottomane: on-dits et rumeurs dans Ibn İyâs", *a.g.d.*, s. 117-130.

148 F. Georgeon, "Lire et écrire à la fin de l'Empire ottoman: quelques remarques introductives", *a.g.d.*, s. 169-179; E. Eldem, "Culture et signature: quelques remarques sur les signatures de clients de la Banque Impériale Ottomane au début du XXe siècle", *a.g.d.*, s. 181-195.

149 N. Vatin, "Le rôle de l'écrit dans les steles funéraires ottomans", *a.g.d.*, s. 55-63; E. Eldem, "L'écrit funéraire ottoman: creation, reproduction, transmission", *a.g.d.*, s. 65-78.

150 Söz konusu literatürün başlıca ve öncü örnekleri arasında Philippe Ariès'in ilk defa İngilizceye çevrilererek yayımlanan dört konferansından oluşan kitabı *Western Attitudes Toward Death: From The Middle Ages to The Present* (Baltimore, 1975-Batının Ölüm Karşısında Tavırları, Mehmet Ali Kılıçbay çev.,

önemli olan ve yukarıda saydığımız çalışmalarından daha önce yayımlanmış olan Jean-Paul Roux'nun *Altay Türklerinde Ölüm*¹⁵¹ kitabını da unutmamak gerek.

Ölüm konusunun doğrudan bir parçası olan mezartaşı ve mezarlık araştırmalarını da hesaba katarsak, Osmanlı'da ölüm temasının 1984-1994 yılları arasında Jean-Louis Bacqué Grammont, Hans-Peter Laqueur ve Nicolas Vatin'in *Stelae Turcicae* serisinin yayımlanması ile canlandığını söyleyebiliriz.¹⁵² N. Vatin bu serinin yayımlanması sırasında ve sonrasında mezarlıklar konusundaki çalışmalarına gerek tek başına, gerekse Thierry Zarccone, Nathalie Clayer, Stefanos Yerasimos ve Edhem Eldem'le beraber yayımladığı makaleler ve kitaplarla devam etmiştir.¹⁵³ 20 yılı aşkın bir süreçte ölüm ve

Ankara, 1994) ve Michelle Vovelle'in *Mourir autrefois. Attitudes collectives devant la mort aux XVIIe et XVIIIe siècles* (Galimard-Julliard, 1974), *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours* (Gallimard, 1983) ve Pierre Chaunu'nun *La mort à Paris: XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles* (Impr. C. Descamps, 1978) başlıklı kitapları sayılabilir. Gilles Veinstein editörlüğünü yaptığı *Les Ottomans et la mort* (Brill, 1996) [Türkçe tercümesi için bkz. *Osmanlılar ve Ölüm*, E. Gültekin (çev.), İletişim, 2007] başlıklı kitabın önsözünde, ölüm temasına yoğunlaşan historiyoğrafik mirası geniş bir biçimde ele alıyor (bkz. "Préface", *ibid*, s. 7-16).

151 J.-P. Roux, *La mort chez les turcs altaïque anciens et médiévaux*, Adrien-Maisonneuve, 1963 [Türkçe tercümesi için bkz. *Altay Türklerinde Ölüm*, A. Kazancıgil (çev.), İstanbul: Kabalıcı, 1999].

152 J.-L. Bacqué-Grammont, H.P. Laqueur ve N. Vatin, "Stelae Turcicae I. Küçük Aya Sofya", *Istanbul Mitteilungen*, 34, 1984, s. 441-539; a.mlf., *Stelae Turcicae II. Cimetières de la mosquée de Sokollu Mehmed Pasa à Kadırga Limanı, de Bostancı Ali et du türbe de Sokollu Mehmed Pasa à Eyüp*, *Istanbul Mitteilungen Beiheft 36*, Tübingen, Wasmuth, 1990; J.-L. Bacqué-Grammont ve N. Vatin, "Stelae Turcicae III. Le Musée de plein air de Şile", *Türkische Miscellen Robert Anhegger Festschrift*, 1987, s. 45-61; a.mlf., "Stelae Turcicae IV. Le cimetière de la bourgade thrace de Karacaköy", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu II*, Paris: J. Maisonneuve, 1991, s. 7-27; a.mlf., "Stelae Turcicae VI. Stèles funéraires de Sinope", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu III*, Paris, 1992, s. 105-207.

153 N. Vatin, "Sur le rôle de la stèle funéraire et l'aménagement des cimetières musulmans d'Istanbul", A. Temimi (der.), *Mélanges Professeur Robert Mantran*, Zaghouan, 1988, s. 293-297; N. Vatin, "Les cimetières musulmans ottomans. Source d'histoire sociale", D Panzac (der.), *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*, c. I, Paris, 1991, s. 149-163; N. Vatin, "L'inhumation intra-muros à Istanbul à l'époque ottomane", G. Veinstein (der.), *Les Ottomans et la mort*, Leiden: Brill, 157-174; N. Vatin ve S. Yerasimos, "Documents sur les cimetières ottomans, I. Autorisations d'inhumation et d'ouverture de cimetières à Istanbul intra-muros et à Eyüp (1565-1601)", *Turcica*, c. 23, 1993, s. 165-187; N. Vatin ve S. Yerasimos, "Documents sur les cimetières ottomans, II. Statut, police et pratiques quotidiennes (1565-1585)", *Turcica*, c. 26, 1994, s. 169-210; N. Vatin ve S. Yerasimos, "L'implantation des cimetières musulmans intra-muros à Istanbul", J.-L. Bacqué-Grammont ve A. Tibet (der.), *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique- Islam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenepleri*, c. II, Ankara: TTK, 1996, s. 38-56; N. Vatin ve S. Yerasimos, *Les cimetières dans la ville: Statut, choix et organisation des lieux d'inhumation dans Istanbul intra muros*, Paris-İstanbul: Institut français d'études anatoliennes Georges Dumézil, 2001; N. Vatin, "Le rôle de l'écrit dans les stèles funéraires ottomans", *Oral et écrit dans le monde turco-ottoman, REMMM*, n. 75-76, Aix-en-Provence: Edisud, 1996, s. 55-63; N. Vatin ve T. Zarccone, "Un tekke bektachi d'Istanbul: le tekke de Karyagdy (Eyüp)", A. Popovic ve G. Veinstein (der.), *Bektachiyya. Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, 1996, s. 215-250; N. Vatin ve N. Clayer, "Un établissement de derviches stambouliotes. Le tekke d'Imrahor", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu VI*, 1996, s. 31-82; N. Vatin, "La notation du nom propre sur les stèles funéraires ottomans", A.-M. Christin éd., *L'écriture du nom propre*, Paris: L'Harmattan, 1998, s. 135-148; N. Vatin ve T. Zarccone, "Le tekke bektachi de Kazlıçesme I. Étude historique et épigraphique", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu VII*, 1997, s. 79-109; N. Vatin, "Relevés de dépenses à l'occasion des funérailles de membres de la famille ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica*, c. 30, 1998, s. 347-370; N. Vatin, "Aperçu sur la mobilité des élites ottomanes musulmanes locales d'après les stèles funéraires", A. Anastasopoulos (der.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Rethymno: Crete University Press, 2005, s. 11-30; N. Vatin, "Réaction de la société ottomane à la mort de ses "jeunes" d'après les epitaphs", F. Georgeon ve K. Kreiser (der.), *Enfance et jeu-*

mezarlık konusundaki ilgileriyle N. Vatin'le yolları kesişen araştırmacılardan özellikle Edhem Eldem'in bu konuda ayrıca birçok Türkçe ve Fransızca çalışma yayımladığını da belirtmek gerek.¹⁵⁴ Fransız okulunun Osmanlı tarihi çalışmaları dünyasına kazandırdığı ölüm teması etrafındaki bu eserler, sadece ölüm ritüellerini, ya da daha geniş haliyle ölüm karşısında takınılan toplumsal tavrı ve onun evrimini anlamaya yönelik değerlerdir. Özellikle ölüm temasının parçası olan mezar taşları çoğu çalışmada prosopografya, sosyal tarih, kent tarihi ve siyasi tarih kaynağı olarak kullanılmıştır.

Gilles Veinstein'ın editörlüğünde 1996 yılında yayımlanan *Osmanlılar ve Ölüm*¹⁵⁵ ise konuyu oldukça geniş bir açıdan ele alan kolektif bir eser. Kitap, İslam öncesi Türklerden Cumhuriyet dönemine kadar olan geniş bir zaman diliminde, ölüm temasını sosyal, siyasi, etnografik özellikleriyle ele alan makalelerden oluşuyor. N. Vatin ve G. Veinstein'ın bu kitapta yer alan iki ortak makalesi, ölüm temasını Osmanlı sarayına taşıyor.¹⁵⁶ Osmanlı padişahlarının ölüm ve cenaze törenleriyle ilgili bu iki makale, G. Veinstein ve N. Vatin'in o yıllarda sürdürmekte oldukları daha geniş bir araştırmanın parçasıydı. Bu araştırma 2003 yılında *Le Sérail Ébranlé* başlığıyla bir kitap olarak yayımlandı.¹⁵⁷ 1324-1808 arasındaki dönemde gerçekleşen tahtın devri, padişahın devrilmesi, cülus törenleri ve özellikle padişahların ölüm ve cenaze törenlerine odaklanan bu kapsamlı çalışma, bu alanlarda tespit ettiği süreklilikleri ve değişimleri Osmanlı siyasi tarihi ve saray kültüründeki gelişmelerle ilişkilendirerek analiz ediyor.

Edebiyat, Kitap, Basın

Gilles Veinstein 1999 yılındaki Türk Tarih Kongresi için hazırladığı Fransa'da Osmanlı tarihi çalışmaları üzerine olan değerlendirme yazısında, Fransa'daki Osmanlı tarihi çalışmalarının edebiyat alanına pek eğilmediğini tespit ediyor ve unutulmaması gereken nadir çalışmalar arasında Alexandre Popovic'in Balkanlar'da Osmanlı edebiyatı üzerine çalışmalarını¹⁵⁸ ve Strasbourg Üniversite'sinden "Alman meslektaş"ı Johan

nesse dans le monde musulman, Paris: Maisonneuve & Larose, 2007, s. 175-192; N. Vatin ve E. Eldem, *L'épithaphe ottomane musulmane (XVIe-XXe siècles). Contribution à une histoire de la culture ottomane*, Paris: Peeters, 2007.

154 E. Eldem, "Quelques réflexions sur les chronogrammes funéraires ottomans", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique-İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, c. I, Ankara: TTK, 1996, s. 165-170; "Değişen Ölüm. Osmanlı Mezar Taşlarında Gelenek ve Modernlik", *Toplumsal Tarih*, 110, Şubat 2003, s. 42-51; *İstanbul'da Ölüm. Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.

155 G. Veinstein (der.) *Les Ottomans et la mort: Permanences et mutations*, Leiden, Brill, 1996 [Türkçe tercümesi için bkz. *Osmanlılar ve Ölüm: Süreklilikler ve Değişimler*, E. Güntekin (çev.), İstanbul: İletişim, 2000].

156 "İkinci Mehmed'in Ölümü", s. 227-251 ["La mort de Mehmed II (1481)", s. 187-206] ve "II. Mehmed'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri", s. 253-298 [Les obsèques des sultans ottomans de Mehmed II à Ahmed Ier (1481-1616)", s. 207-243].

157 Tıpkı genel olarak ölüm temasında olduğu gibi, bu kitaba da esin kaynağı olduğu düşünülebilecek Fransa tarihiyle ilgili çalışmalar mevcut [bkz. Ralph E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Droz, 1960. Kitap hayli büyük bir gecikmeyle Fransızcaya çevrilmiştir, bkz. *Le roi ne meurt jamais*, Flammarion, 1987].

158 A. Popovic, "La littérature ottomane des musulmans yougoslaves, essai de bibliographie raisonnée", *Journal Asiatique*, c. 259/3-4, 1971, s. 309-376; "Le poète Servi Bosnani a-t-il existé?", *Turcica*, c. 9/2-10, ●●

Strauss'un Fransızca makalelerini¹⁵⁹ anıyordu.¹⁶⁰ Aradan geçen zamanda, Fransa'daki Osmanlı tarihi çalışmalarında edebiyat temasına dair G. Veinstein'in kanaatini tamamen geçersiz kılacak derecede bir gelişme olmadı, ama yine de eskiye oranla bir hareketlenme olduğunu söyleyebiliriz. Bu süre zarfında yapılan çalışmalar arasında J. Strauss'un yayımladığı makaleleri,¹⁶¹ Catherine Pinguet'nin Osmanlı mistik şiiri üzerine olan çalışmalarını,¹⁶² Jean-Louis Bacqué-Grammont'un 16. yüzyıl Osmanlı ve Safevi edebiyatına ait metinlerden parçaları fantastik edebiyat çerçevesinde yorumladığı makalesini;¹⁶³ Gül Mete-Yuva'nın, Tevfik Fikret ve Halit Ziya Uşaklıgil'e önemli bir yer ayırdığı, Türk edebiyatının Fransız kaynakları üzerine olan kitabını¹⁶⁴ ve Banu Öztürk'ün, Tanzimat Fermanı sonrasındaki dönemde Osmanlı hatırat yazınına ele alan, yakın bir süre önce tamamladığı, dolayısıyla henüz yayımlanmamış Doktora tezini not edebiliriz.¹⁶⁵

Ancak çerçevemizi, J. Strauss'un da yaptığı gibi, edebiyattan, dile, kitaplara, matbuata, kıraata, okur-yazarlığa ve okur yazar elit temalarına doğru genişletirsek, Paul

1978, s. 30-38; "La littérature ottomane des musulmans des pays yougoslaves: sur quelques problèmes de méthodologie", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1980; A. Popovic and J. Samic, "Süleyman 'Ayânî de Manastir, poète du XVI-XVIIe siècle", *Turcica*, c. 11, 1979, c. 11, s. 210-216.

159 J. Strauss, "Romanlar, ah! Ô romanlar! Les débuts de la lecture moderne dans l'Empire ottoman. Évolution et péripéties d'une situation linguistique", *Turcica*, c. 26, 1994, 125-163.

160 G. Veinstein, "Fifty years of Ottoman Studies in France. An Essay of Thematic Bibliography", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Ankara: TTK, 2002, c. III/1, s. 83.

161 Fransızca, İngilizce ve Türkçe çok sayıda makale yayımlamış olan J. Strauss'un sadece Fransızca olan yayınlarından bazılarını belirtmekle yetineceğiz: "Les voies de la transmission du savoir dans un milieu cosmopolite: lettrés et savants à Istanbul au XIXe siècle (1830-1860)", *Les intellectuels en Orient musulman. Statut et fonction*, Floréal de Sanagustin (der.), Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1998, s. 109-125; "Le livre français d'Istanbul (1730-1908)", F. Hitzel (der.), *Livres et lecture dans le monde ottoman*, REMMM, n. 87-88, Aix-en-Provence: Edisud, 1999, s. 277-301 [Türkçesi için bkz. "İstanbul'da basılan Fransızca kitaplar", E. Üyepazarcı (çev.), *Mitteferrika*, n. 18, 2000, s.3-35]; "Ottomanisme et 'ottomanité'. Le témoignage linguistique", Hans Lukas Kieser (der.), *Aspects of the Political Language in Turkey (19th-20th Centuries)*, İstanbul: Isispress, 2002, s. 15-39; "Turco-iranica: échanges linguistiques et littéraires irano-ottomans à l'époque des *Tanzimat*", Taghi Azadarmaki, Christophe Balay ve Michel Bozdémir (der.), *Contact des langues dans l'espace arabo-turco-persan I. Actes du colloque organisé par l'INALCO (ERISM), l'Université de Téhéran et l'IFRI*, Tahran: Institut français de recherche en Iran, 2005; "Modernisation, nationalisation, désislamisation: la transformation du turc aux XIXe-XXe siècles", REMMM, n. 124, Aix-en-Provence: Edisud, 2008, s. 141-159; "Oubliés, exclus ou 'entre deux chaises': les auteurs non-musulmans dans l'activité littéraire de l'Empire ottoman", B. Heyberger ve Ch. Verdeil (der.), *Hommes de l'entre-deux. Parcours individuels et portraits de groupes sur la frontière de la Méditerranée (XVIe-XXe siècle)*, Paris: Rivage des Xantons, 2009. s. 151-178.

162 Bkz C. Pinguet, "Remarques sur la poésie de Kaygusuz Abdal", *Turcica*, c. 34, 2002, s. 13-38; yine Kaygusuz Abdal'a önemli bir yer ayırdığı kitabı *La Folle sagesse*, Paris: Les éditions du Cerf, 2005.

163 J.-L. Bacqué-Grammont, "Glissements progressifs du fantastique. Quelques exemples safavides et ottomans", *Eurasian Studies [Liber Amicorum. Études sur l'Iran médiéval et moderne offertes à Jean Calmard]*, c. 5/1-2, M. Bernardini, M. Haneda ve M. Szuppe (der.), 2006, s. 31-53.

164 G. Mete-Yuva, *La littérature turque et ses sources françaises*, Paris: L'Harmattan, 2006. Ayrıca, Fransa'da Türk Edebiyatı alanında hazırlanmış tezler (lisans, master ve doktora) ve G. Mete-Yuva'nın asıl olarak Doktora tezi olarak hazırlanmış olan çalışmasıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Banu Öztürk Bayramoğlu, "Fransa'da Türk Edebiyatı Üzerine Yapılmış Tezler ve 'La Présence française dans les débuts de la modernité littéraire turque' [Modern Türk Edebiyatı'nın Başlangıcında Fransız Varlığı] Adlı Doktora Tezi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, n. 7, 2006, s. 705-739.

165 B. Öztürk, "Mémoires comme genre moderne dans la littérature turque: Le cas des hommes de lettres de *Tanzimat*", M. Bozdemir (danışman), Yayınlanmamış Doktora tezi, INALCO, Paris 2010.

Dumont'un 1992'de yayımladığı "Türkiye, bugünün ve dünün kitapları" başlıklı derlemeyi,¹⁶⁶ *REMMM* dergisinin Frédéric Hitzel'in editörlüğünde hazırlanan "Osmanlı dünyasında kitap ve kıraat" başlıklı tema sayısını,¹⁶⁷ Méropi Anastasiadou'nun tereke kayıtlarından hareketle yazdığı Selanik'te kitap sahibi Müslümanlar üzerine olan makalesini¹⁶⁸ ve Stoyanka Kendorova'nın 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısında, Samokov (Bulgaristan) örneğinde, Osmanlı Balkanlarında kütüphaneler ve İslam literatürü temasını ele aldığı yayımlanmamış Doktora tezini bibliyografyamıza ekleyebiliriz.¹⁶⁹ Ayrıca, henüz yayımlanmamış olsa da, gelecekte basılacağı ümidiyle 2010 yılı Şubat ayında Paris'te "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de bir modernlik unsuru olarak kitap" başlığıyla organize edilen uluslararası kollokyumu, son dönem çalışmaları arasında anabiliriz.¹⁷⁰

Son dönem Osmanlı yayın hayatının belirleyici bir unsuru olan basın konusu da Fransız okulunun üzerinde durduğu temalar arasında bulunuyor. Bu konudaki bibliyografyanın başına Gérard Groc ve İbrahim Çağlar'ın 1795'ten itibaren Türkiye'deki Fransız basını ele aldıkları çalışmayı¹⁷¹ ve Nathalie Clayer, Alexandre Popovic ve Thierry Zarccone'un editörlüğünü üstlendikleri, geniş bir dil skalası ve geniş bir coğrafyada Osmanlı ve Türkiye'deki basına dair makalelerden oluşan kitabı¹⁷² yazabiliriz. İmparatorluk coğrafyasında farklı bölgelerde ve dillerde yayımlanmış gazete ve dergiler

166 P. Dumont, *Turquie, livres d'hier, livres d'aujourd'hui*, Strasbourg-İstanbul: Isis, 1992

167 *Livres et lectures dans le monde ottoman*, F. Hitzel (der.), *REMMM*, n. 87-88, 1999.

168 M. Anastasiadou, "Des défunts hors du commun: les possesseurs de livres dans les inventaires après décès musulmans de Salonique", *Turcica*, c. 32, 2000, s. 197-252. M. Anastasiadou'nun, F. Hitzel'in editörlüğünde hazırlanan, yukarıda not ettiğimiz özel sayıda, yine tereke kayıtlarından hareketle, ama kitap sahiplerinden daha ziyade kitaplara odaklanan makalesi için bkz. "Livres et 'bibliothèques' dans les inventaires après décès de Salonique au XIXe siècle", *REMMM*, n. 87-88, 1999, s. 111-141.

169 S. Kenderova, "Bibliothèques et livres musulmans dans les territoires balkaniques de l'Empire ottoman. Le cas de Samokov (XVIIIe-première moitié du XIXe siècles)", P. Dumont (danışman), Yayımlanmamış Doktora tezi, Université Marc Bloch-Strasbourg, 2002. Ayrıca bkz. S. Kenderova, "Les lectures de Samokov au XIXe siècle", *REMMM*, n. 87-88, 1999, s. 61-75; "De la bibliothèque privée à la bibliothèque publique-les inscriptions de la donation du livre à titre de waqf", *Studies in Arabic and Islam. Proceedings of the 19th Congress: Halle 1998*, Paris: Peeters, 2002, s. 71-80.

170 "Le Livre dans l'Empire ottoman et la Turquie contemporaine, facteur de modernité", colloque international organisé dans le cadre de la Saison de la Turquie en France. Institut des langues et civilisations orientales (INALCO), la Bibliothèque nationale de France (BnF), Paris, 1-2 Şubat 2010.

171 G. Groc ve I. Çağlar, *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours, histoire et catalogue*, İstanbul: Isis, 1985. Osmanlıca Fransızca basın konusunda G. Groc'un makalelerini de ayrıca not edelim: G. Groc, "La presse jeune-turque de langue française", E. Eldem (der.), *Première rencontre internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie moderne*, İstanbul: Isis, 1991, s. 429-440; "Propagande révolutionnaire et presse française à Constantinople à la fin du XVIIIe siècle", D. Panzac (der.), *Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman (1326-1960)*, Paris: Peeters, 1996, s.795-812; "Le Journal 'La Turquie' (1866-1868), dernier exemple d'une presse officielle francophone dans l'Empire Ottoman", *Journal Asiatique* n. 274, Paris, 1986, s. 65-78; "La Presse turque et l'image de la France: le témoignage du Bulletin de la Presse de l'Ambassade de France (1925-1927)", H. Batu et J.-L. Bacqué-Grammont (der.), *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, İstanbul, 1986, s. 479-498.

172 N. Clayer, A. Popovic ve T. Zarccone (der.), *Presse turque et presse de Turquie: Actes des trois colloques organisés par l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes à l'Ecole Supérieure de la Presse de l'Université de Marmara, İstanbul, 1985-1987*, İstanbul: Isis, 1992.

dair birçok Fransızca çalışma var elbette¹⁷³, ancak özellikle Arnavutça basına ve Osmanlı dönemi Arnavutluk basınına dair, Nathalie Clayer'in yayınları sayesinde oluşmuş zengin bir Fransızca bibliyografyanın mevcut olduğunu ayrıca vurgulamak gerekiyor¹⁷⁴. Osmanlı basın tarihiyle, Osmanlı'da gülmenin, komik öğenin tarihinin kesiştiği noktada ise, özellikle François Georgeon'un 1986'dan beri yayımladığı makalelerini ve Irène Fenoglio ile beraber yayıma hazırladıkları, *REMMM* dergisinin "Doğu'da Mizah" başlıklı özel sayısını not edebiliriz.¹⁷⁵

19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başında Düşünce Hayatı, Siyasi Hareketler ve Bürokrasi

Kitaplar ve basın temasından Osmanlı fikir hayatı, akımları, entelektüelleri üzerine olan çalışmalara geçtiğimizde, imparatorluğun son döneminin diğer dönemlere oranla

173 Birkaç örnek vermek gerekirse bkz. Bernard Lory, "Les débuts de la presse de langue turque dans la Principauté de Bulgarie et en Roumélie Orientale", *Presse turque et presse de Turquie*, İstanbul: Isis, 1992, s. 355-364; Elias Hanna Elian, *La Presse arabe*, Paris: Maisonneuve & Larousse, 1993; Méropi Anastasiadou, "L'Herminis de Salonique. Un journal ottoman de province", C. Herzog, R. Motika, A. Pistor-Hatam (der.), *Presse und Öffentlichkeit im Nahen Osten*, Heidelberg: Heidelberg Orientverlag, 1995, s. 3-13; Pierre Voillery, "Contribution à l'histoire de la presse bulgare ottomane. Le premier journal bulgare d'Istanbul. Le Carigradski Vestnik. 1848-1862", *Identité et nationalité chez les Bulgares Ottomans: Alexandre Exarh (1810-1891)*, İstanbul: Isis, 2007; Alexandre Popovic, "La presse musulmane de Bosnie-Herzégovine de 1878 à 1918", C. Herzog, R. Motika ve M. Ursinus (der.), *Querelles privées et contestations publiques. Le rôle de la presse dans la formation de l'opinion publique au Proche Orient*, İstanbul: Isis, 2002, s. 221-232;

174 N. Clayer, "Le problème des sources pour les recherches en sciences humaines dans l'espace balkanique: la presse musulmane albanaise", *Meridies. Revista de antropologia e de sociologia rural da Europa do sul*, n. 11-12, Monte Real, 1991, s. 393-410 (A. Popovic ile beraber); "Les débuts de la presse albanaise: Une presse pour trois groupes religieux?", *Presse und Öffentlichkeit im Nahen Osten*, Heidelberg: Heidelberg Orientverlag, 1995, s. 23-36; "Presse et identité nationale albanaise en 1903-1904 d'après les rapports des consuls austro-hongrois", *Etudes Balkaniques (Cahiers Pierre Belon)*, n. 4, 1997, s. 177-197; "De la presse institutionnelle à la presse prosélyte: la presse islamique albanaise au XXe siècle", *Etudes balkaniques (Cahiers Pierre Belon)*, n. 8, 2001, s. 89-105; "Du réseau d'albanistes aux réseaux de lecteurs: La première phase du développement de la presse albanaise (1860-1896)", Anja Pistor Hatam (der.), *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten*, Peter Lang, 2001, s. 81-96; "La presse albanaise en Égypte au début du XXe siècle. De la contestation publique aux querelles privées", *Querelles privées et contestations publiques. Le rôle de la presse dans la formation de l'opinion publique au Proche Orient*, İstanbul: Isis, 2003, s. 183-207; "Le premier journal en ture en caractères latins: *Esas* (Manastir/Bitola, 1911)", *Turcica*, c. 37, 2005, s. 253-258.

175 François Georgeon ve Irène Fenoglio (der.), *L'humour en Orient*, *REMMM*, n. 77-78, 1995; F. Georgeon, "La presse satirique ottomane, miroir de la ville", *Cahiers de tunisie*, 34/137-138, 1986, s. 309-323; *Au bord du rire et des larmes, Istanbul, 1914-1923*, S. Yerasimos (der.), Paris: Autrement, 1992, s. 78-105; "Rire dans l'Empire ottoman ?", *REMMM*, n. 77-78, 1995, s. 89-109; "Regards sur la femme à la veille des réformes kémalistes", *Sous le signe des réformes. État et société, de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, İstanbul: Isis, 2009; "Istanbul dans la presse satirique ottomane (1870-1876)", *Presse turque et presse de Turquie*, İstanbul: Isis, 1992, s. 51-57 (Nora Şeni ile beraber). Bu konuda ayrıca bkz. *Efthymia Anner*, "La presse satirique grecque d'Istanbul au lendemain de la revolution juene-Turque: le journal Embros", *REMMM*, n. 77-78, 1995, s. 111-121; Nora Şeni, "La mode et le vêtement féminin dans la presse satirique d'Istanbul à la fin du XIXe siècle", *Presse turque et presse de Turquie*, İstanbul: Isis, 1992, s. 189-209 [Türkçesi için bkz. "19. Yüzyıl sonu İstanbul basınında Moda ve kadın kıyafetleri", *Kadın Bakış açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, Ş. Tekeli (der.), İstanbul: İletişim, 1990, s. 43-67]; Anahide Ter-Minassian, "Les dessins satiriques dans le périodique arménien *Gavroche* (1908-1920)", *REMMM*, n. 77-78, 1995, s. 123-143.

düşünce tarihi çerçevesinde daha fazla ele aldığını görüyoruz. Bu alanda en çok çalışma yapmış araştırmacıların başında hiç kuşku yok ki François Georgeon ve Paul Dumont geliyor. F. Georgeon'un Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir zaman diliminde, özellikle milliyetçiliğin gelişimi teması etrafında yoğunlaşan çalışmaları, klasikler arasında sayabileceğimiz kitabı *Türk milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura: (1876-1935)* [A. Er (çev.), Ankara: Yurt Yayınları, 1986]¹⁷⁶ ve Isis yayınlarından çıkan iki kitapta yeniden yayınlanan birçok makalesini¹⁷⁷ ve yukarıda çizdiğimiz çerçevenin dışında gibi gözükse de, Osmanlı tarihi çalışmalarında eksikliği hissedilen türde bir biyografi yazını örneği olan II. Abdülhamid kitabını, dönemin birçok politik ve entelektüel figürünü Abdülhamid biyografisi içinde konumlandırması ve Abdülhamid'i politik bir figür olarak dönem bağlamında analiz etmesi hasebiyle bu başlık altında not edebiliriz.¹⁷⁸ Paul Dumont'un imparatorluğun son yıllarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir dönemde Osmanlı-Türk düşünsel dünyasını ele alan ve özellikle masonluk, milliyetçilik ve sosyalizmin etkilerine ve izlerine odaklanan makaleleri¹⁷⁹ bu çerçevede işaret edilmesi gereken başlıca çalışmalar arasında bulunuyor. İki Doktora tezinden birisini¹⁸⁰ son dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (1908-1918) düşünce akımları üzerine

176 Fransızca orijinali için bkz. F. Georgeon, *Aux Origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris: Association pour la Diffusion de la Pensée française, 1980.

177 F. Georgeon'un 1980-1994 yılları arasında yayımlanan makaleler için bkz. François Georgeon, *Des Ottomans aux Turcs. Naissance d'une nation*, İstanbul: Isis, 1995 [Türkçesi için bkz. *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, A. Berktaş (çev.), İstanbul: YKY, 2006]; 1995-2009 arasında yayımlanan makaleler için bkz. *Sous le signe des réformes. État et société, de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, İstanbul: Isis, 2009. F. Georgeon'un yukarıda ele aldığımız temayla ilgili bu iki derlemede yeniden yayımlanan bazı makalelerini ilk yayımlandıkları yerlerdeki referanslarıyla beraber ayrıca not edelim: "À la recherche d'une identité: le nationalisme turc", A. Gökalp (der.), *La Turquie en Transition. Disparités. Identités. Pouvoirs* içinde, Paris: Maisonneuve & Larose, 1986, s. 125-153; "La montée du nationalisme turc dans l'État ottoman (1908-1914). Bilan et perspectives", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, n. 50, 1988, s. 30-44; "Ahmed Agaoglu. Un intellectuel turc admirateur des Lumières et de la Révolution", *Les arabes, les turcs et la révolution française*, D. Panzac (der.), *REMMM*, n. 52-53, 1989, s. 186-198; "La formation des élites à la fin de l'Empire ottoman, le cas du lycée de Galatasaray", *Modernités arabes et turque: maîtres et ingénieurs*, *REMMM*, n. 72, 1995, s. 15-25; "Un manifeste de l'occidentalisation dans la Turquie kémaliste: Üç Medeniyet (Les Trois civilisations) (1928)", *Débats intellectuels au Moyen-Orient dans l'entre-deux-guerres*, Anne-Laure Dupont et Catherine Mayeur-Jaouen (der.), *REMMM*, n. 95-98, 2002, s. 43-54.

178 F. Georgeon, *Abdülhamid II. Le sultan calife*, Paris: Fayard, 2003 [Türkçe tercümesi için bkz. *Sultan Abdülhamid*, A. Berktaş, (çev.), İstanbul: Homer, 2006].

179 Paul Dumont'un 1975 ve 1992 yılları arasında yayımladığı makalelerinin yanı sıra hiç yayımlanmamış metinlerini de içeren kitabı, *Du socialisme ottoman à l'internationalisme anatolien*, (İstanbul: Isis, 1997) ve Türkçe yayımlanan bir diğer makale derlemesi kitabı *Osmanlıcılık, Uluşu Akımlar ve Masonluk* (İstanbul: YKY, 2000) temel kaynaklar olarak not edilebilir. Bazı makalelerini ayrıca not etmek gerekirse bkz. "La revue *Türk Yurdu* et les musulmans de l'Empire russe, 1911-1914", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n. 15, 1974, s. 143-174; "La fascination du bolchevisme: Enver pacha et le parti des soviets populaires, 1919-1922", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n. 16, 1975, s. 141-166; "Bolchevisme et Orient", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n. 18, 1977, s. 377-409; "La révolution impossible: Les courants d'opposition en Anatolie 1920-1921", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n. 19, 1978, s. 143-174; "La Turquie dans les archives du Grand-Orient de France", *Économie et société dans l'Empire ottoman*, Paris: CNRS, 1983; "La franc-maçonnerie ottomane et les 'idées françaises' à l'époque des Tanzimat", *REMMM*, n. 52-53, 1989, s. 150-159; "La franc-maçonnerie dans L'Empire ottoman. La loge grecque *Prométhée* à Jannina", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n. 66, 1992, s. 105-112.

180 H. Bozarslan, "Les Courants de pensée dans l'Empire ottoman, 1908-1918", F. Furet (danışman), *Yayımlanmamış Doktora tezi*, EHESS-Paris, 1993.

hazırlamış olan Hamit Bozarslan, her ne kadar ağırlıklı olarak ikinci Doktora tezi¹⁸¹ doğrultusunda “Kürt sorunu”, Ortadoğu ve Türkiye’de azınlıklar ve şiddet temaları üzerinde duruyorsa da, geniş bir alana yayılan çalışmaları içerisinde son dönem Osmanlı düşünce dünyasına dair makaleler de bulunuyor. Bu bağlamda Prens Sabahattin üzerine olan makalesiyle, 2010 yılında yayımlanan ve Tanzimat’tan günümüze Türkiye’de bilginin dolaşımı, sosyal bilimlerin gelişimini, bilginin ithali, yerleştirilmesi ve millileştirilmesi tartışması etrafında ele alan makalesini alıntılatabiliriz.¹⁸² Son dönem Osmanlı düşünce ve siyasi hayatı çerçevesini kapatırken, henüz yayımlanmamış dört yeni Doktora tezini de not edelim: Enes Kabakçı’nın Jön Türk siyasi kültürünün oluşumunda modernleşme ve pozitivizmin etkilerine odaklanan, başta Ahmed Rıza olmak üzere Beşir Fuad, Mizancı Murad, Prens Sabahaddin gibi simaların düşünce dünyalarına eğilen çalışması;¹⁸³ ele aldığı kişi nedeniyle yukarıda değindiğimiz son dönem Osmanlı basın yayın dünyası temasıyla da ilişkili olan, Özgür TÜresay’ın kapsamlı Ebüzziya Tevfik biyografisi;¹⁸⁴ Burak Onaran’ın, doğrudan padişahı öldürmeye veya devirmeye yönelik, hazırlık aşamasında açığa çıkartılan iki girişimi (*Kuleli* 1859 ve *Meslek* 1867) detaylı bir biçimde ele alan ve bu girişimleri imparatorluktaki siyasi yapının 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümle ilişkilendirerek tartışan çalışması¹⁸⁵ ve Wajda Sendesni’nin Jön Türk hareketinin görece ihmal edilmiş olan Mısır’daki kolunu, siyasi duruşları, fikirleri, faaliyetleri ve yerel ilişkileriyle beraber ele alan çalışması.¹⁸⁶

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Osmanlı bürokrasisine dair son dönemde yapılan çalışmalar çerçevesinde, Nathalie Clayer’in 1826-1889 arasında doğmuş Ergiri ve Libohova (Arnavutluk) kökenli 109 naibin toplumsal kökenleri ve kariyerlerini takip ettiği makalesini;¹⁸⁷ Daniel Panzac’ın 1863-1923 arasındaki dönemde bahriyeli subayların sosyo-kültürel yapılarını analiz ettiği ve öğrenciliklerinden itibaren kariyerlerini takip ettiği makalesini;¹⁸⁸ Odlie Moreau’nun ordudaki kurumsal reformları, 1877-1878 Osmanlı-Rus

181 H. Bozarslan, “Etats et minorités au Moyen-Orient. La régionalisation de la question kurde”, Rémy Leveau (danışman), Doktora tezi, IEP de Paris, 1994 (yayımlanmış versiyonu için bkz. *La question kurde: Etats et minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences-Po, 1997).

182 H. Bozarslan, “Le Prince Sabahaddin (1879-1948)”, *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte-Revue suisse d’Histoire*, c. 53, n. 3, 2002, s. 287-301; “Importer et nationaliser. Circulation des savoirs et des sciences en Turquie (XIXe-XXe siècles)”, E. Kienle (der.), *Les sciences sociales en voyage. L’Afrique du nord et le Moyen-Orient vus d’Europe, d’Amérique et de l’intérieur*, Paris: IREMAM-KARTHALA, 2010, s. 79-92.

183 E. Kabakçı, “Sauver l’Empire. Modernisation, positivisme et formation de la culture politique des Jeunes-Turcs (1895-1908)”, Y. Déloye (danışman), Yayınlanmamış Doktora tezi, Université Paris I-Sorbonne, 2007.

184 Ö. TÜresay, “Être intellectuel à la fin de l’Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps”, F. Georgeon (danışman), Yayınlanmamış Doktora tezi, INALCO-Paris, 2008.

185 B. Onaran, “À bas le sultan! La conjuration de Kuleli (1859) et l’organisation Meslek (1867), Les premières tentatives de détronement après l’abolition des janissaires”, F. Georgeon (danışman), Yayınlanmamış Doktora tezi, EHESS-Paris, 2009

186 W. Sendesni, “Les Jeunes Turcs en Égypte (1895-1908): histoire politique et intellectuelle”, F. Georgeon (danışman), Yayınlanmamış Doktora tezi, EHESS-Paris, 2009.

187 N. Clayer, “Les cadis de l’après Tanzimat: l’exemple des cadis originaires d’Ergiri et Libohova”, *Turcica*, n. 32, 2000, s. 33-58.

188 D. Panzac, “Entre carrière et politique: Les officiers de marine Ottomans à la fin de l’empire (1863-1923)”, *Turcica*, c. 33, 2001, s. 63-83.

savaşı kahramanları arasından seçtiği bazı yüksek rütbeli askerlerin biyografileri ile beraber ele aldığı kitabını¹⁸⁹; Olivier Bouquet'nin, Osmanlı yüksek bürokratlarına dair Sicill-i Ahval kayıtlarından seçilmiş yaklaşık 300 örnek girdiden hareketle yapılmış geniş ölçekli ve detaylı bir prosopografik çalışma örneği olan kitabını;¹⁹⁰ ve Marc Aymes'in geniş bir arşiv malzemesiyle Tanzimat'ın Kıbrıs'ta uygulanmasını, ve genel olarak Tanzimat dönemindeki idari sistemi standartlaştırma çabasını taşra ve taşralaştırma kavram-sallaştırması etrafında değerlendirdiği kitabını¹⁹¹ not edebiliriz.

Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme

Burak ONARAN

Özet

Bu makale Fransız Osmanlı tarihi çalışmaları okulunun bir değerlendirmesini yapmayı hedeflemektedir. Fransız okulunu -aslında genel olarak herhangi bir akademik okulu- ulusal dil ve/veya sınırlardan hareketle tanımlamaya dair zorlukları tartışarak başlayan makale, Fransa'da Osmanlı-Türk tarihi çalışmalarının kurumsal gelişimini özetleyen, Osmanlı tarihi alanıyla ilgili Fransa'da yayınlanmış ve yayınlanmakta olan süreli yayınları tanıtan bir bölümden ve Fransız Osmanlı tarihi çalışmalarında özellikle son 30 yılda ortaya çıkan ve/veya gelişen çalışma alanlarına dikkat çekmeyi hedefleyen detaylı bir tematik bibliyografya denemesinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Tarih Yazıcılığı, Fransa, Kent Tarihi, Siyasi Tarih

189 O. Moreau, *L'Empire ottoman à l'âge des réformes. Les hommes et les idées du «Nouvel Ordre» militaire (1826-1914)*, Paris : Maisonneuve & Larose, 2007. Ayrıca bkz. "Catégorisation et espaces du militaire dans l'Empire ottoman aux 19e et 20e siècles", K. Çiçek (der.), *Pax Ottomana. Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Haarlem-Ankara: Sota & Yeni Türkiye, 2001, s. 325-345; O. Moreau, A. El Moudden (der.), *Réforme par le haut, réforme par le bas: la modernisation de l'armée aux 19e et 20e siècles*, *Quaderni di Oriente Moderno*, c. 23/5, 2004.

190 O. Bouquet, *Les pachas du sultan. Essai sur les agents supérieurs de l'État ottoman (1839-1909)*, Paris-Leuven: Peeters, 2007. Girdilerin detaylı bir biçimde analiz edildiği bu çalışmada sadece 19. yüzyıl Osmanlı yüksek bürokratlarının sosyo-kültürel karakteristikleri ve kariyer modellerini belirlemekle kalmıyor, aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisine dair temel bir başvuru kaynağı olma özelliğini de taşıyor. O. Bouquet'nin benzer temalar üzerine olan diğer çalışmaları için bkz. "Les Pachas du sultan", *Labyrinth*, n. 20, 2005, s. 157-160; "L'autobiographie par l'État sous les derniers Ottomans", *Turcica*, c. 38, 2006, s. 251-279; "All the Sultan's Pashas. Ottoman Civil Officials and the Imperial State", *International Journal of Turkish Studies*, c. 14, n. 1-2, 2008, s. 25-45.

191 "Un Grand Progrès-sur le papier". *Histoire provinciale des réformes ottomanes à Chypre au XIXe siècle*, Paris-Leuven: Peeters, 2010. Yine bu tema etrafındaki makaleleri için bkz. "'Position délicate' ou île sans histoires? L'intégration de Chypre à l'État ottoman des premières Tanzimât", N. Vatin, G. Veinstein (der.), *Insularités ottomanes*, Paris: Maisonneuve & Larose/IFEA, 2004, s. 241-275. "Chypre à la Turquie: frontières et territoires d'une province ottomane au XIXe siècle", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, n. 34, 2004, s. 135-154; "Chypre en archipel. D'une modernité insulaire des réformes ottomanes au milieu du XIXe siècle", *Cahiers de la Méditerranée*, n. 68, 2004, s. 75-104; "The Voice-Over of Administration: Reading Ottoman Archives at the Risk of Ill-literacy", *EJTS*, n. 6, 2007. (<http://ejts.revues.org/index1333.html>); "Affaires courantes pour marcheurs d'empire. Le métier d'administrateur dans les provinces ottomanes au XIXe siècle", *Genèses. Sciences sociales et histoire*, n. 72, 2008, s. 4-25; "Reforms Talks: Applying the Tanzimat to Cyprus", M. N. Michail, M. Kappler ve E. Gavriel (der.), *Ottoman Cyprus. A collection of studies on history and culture*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2009, s. 107-116.

A Review of the French School of Ottoman Studies

Burak ONARAN

Abstract

This article aims to make a review of the French Ottoman studies. It opens with a discussion on the difficulties of defining the French school —in fact any academic school— on the bases of national languages and/or borders. Thereafter, it presents a history of the institutional development of the Turkish and Ottoman studies in France, and introduces French academic journals in this field. The article closes with an attempt for a detailed thematic bibliography which aims to draw attention to research fields emerged or developed especially during the last thirty years of the French Ottoman studies.

Keywords: Ottoman History, Historiography, France, Urban History, Political History